

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄

ARMENIA, KRHTH KAI MAKEDONIA (1887-1908)

Τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα, τὸ κρητικὸν καὶ τὸ μακεδονικὸν ἦσαν τὰ σοβαρώτατα τῶν προβλημάτων, ἅτινα εἶχε νάντιμετωπίση ἡ Εὐρώπη ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ μεταξὺ τῆς εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀφίξεως τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, δι' ἧς κατερρίφθη ἐν Τουρκίᾳ τὸ σύστημα τοῦ Χαμίτ. Καὶ τὸ μὲν ἀρμενικὸν ζήτημα ἐνδιέφερε τὰς δυνάμεις καὶ τὸν σουλτᾶνον, τὸ δὲ κρητικὸν περιέπλεξε τὴν Ἑλλάδα εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν, τὸ δὲ μακεδονικὸν ἐξήγειρε τὰς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας σχεδὸν πάντων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, ἅτινα ἐθεώρουν τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον «τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας» τῆς μελλούσης αὐτῶν ἐπεκτάσεως.

Ἦτο δὲ τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα ἐντελῶς διάφορον τῶν βαλκανικῶν προβλημάτων. Ἡ θέσις τῶν Ἀρμενίων διέφερε τῆς θέσεως ἀπασῶν τῶν λοιπῶν ἐν Τουρκίᾳ φυλῶν. Ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες, οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι ἠδύναντο νὰ προσδοκῶσιν ὑποστήριξιν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σοφίας, τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ Βουκουρεστίου, οἱ Ἀρμένιοι δὲν εἶχον ἀρμενικὸν κράτος, πρὸς ὃ νὰ δύνανται νὰ στραφῶσι χάριν προστασίας. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψιν ὠμοίαζον πρὸς τοὺς Ἀλβανούς, ἀλλὰ μετὰ τῆς σπουδαίας διαφορᾶς, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ἦσαν πρώτης τάξεως μαχηταὶ, δυνάμενοι νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτοὺς, ἐν ᾧ οἱ Ἀρμένιοι, ἐξαιρουμένων ὀλίγων, εὐρισκομένων ἐν ὤσεικῃ ὑπηρεσίᾳ, δὲν ἦσαν ἐμπειροπόλεμοι. Ἀτυχῶς ἢ ἀπόλεμος αὕτη φυλὴ ἔχει ὡς γείτονας τοὺς ἀγρίους Κούρδους, τοὺς Ἀλβανούς τούτους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες φέρονται πρὸς αὐτὴν ὡς οἱ Ἀρναοῦται ἐφέροντο πρὸς τοὺς Σέρβους τῆς Παλαιᾶς Σερβίας. Οἱ Ἀρμένιοι, μεμερισμένοι μεταξὺ τῆς Ῥωσίας, τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Περσίας, ἐστερημένοι ἐπὶ πέντε αἰῶνας καὶ ὑπερέκεινα τῶν τελευταίων λειψάνων ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, διεσπασμένοι δ' ἐκκλησιαστικῶς εἰς Γρηγοριανούς, καθολικοὺς καὶ διαμαρτυρομένους καὶ ἔχοντες τὸν

μὲν πνευματικὸν ἀρχηγὸν τῆς Γρηγοριανῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν ῥωσικὴν ἀρχὴν, τὸν δὲ πατριάρχην αὐτῶν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν, ἐν μυστικῇ ἀναφορᾷ ὑποβληθείση εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου εἶχον παραιτηθῆ ἀπὸ πολιτικῶν φιλοδοξιῶν καὶ εἶχον δεηθῆ νὰ τύχη ἡ χώρα αὐτῶν πολιτεύματος κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ τοῦ Λιβάνου ὑπὸ διοικητὴν Χριστιανόν. Ἀντὶ δὲ τοιαύτης διαρρυθμίσεως ἡ συνεδριακὴ σοφία τῆς Εὐρώπης ἠρκέσθη εἰς ἀόριστον ἐπαγγελίαν ἀσφαλείας καὶ μεταρρυθμίσεων. Καὶ ἔστειλε μὲν ἡ Ἀγγλία πράγματι προξέ-

Γεώργιος Κουντουριώτης
(Ἴδε σ. 113).

νους, ὅπως ὑποβάλωσιν ἐκθέσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Γλάδστων, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῷ 1880, ἐγκατέλιπε τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα ἐπὶ ἀπλῶ νεύματι τοῦ Βίσμαρκ. Τὴν δὲ ἀρμενικὴν ἐθνότητα ἐν Τουρκίᾳ ἀντεπροσώπευε μόνον τὸ κληθὲν « Ἀρμενικὸν Σύνταγμα », παραχωρηθὲν τῷ 1863, δι' οὗ τὰρμενικὰ πράγματα ἀντιτίθεντο εἰς « Ἐθνικὴν γενικὴν συνέλευσιν », συνερχομένην κατὰ διετίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου μετὰ δύο μικροτέρων συμβουλίων χάριν τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων.

Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1889 τὸ ζήτημα δὲν ἐφείλκυσε περαιτέρω τὴν προσοχήν. Ἀλλὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν αἱ πρῶται εἰδήσεις περὶ βιαιο-

πραγιῶν ἐν ταῖς ἀρμενικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Ἀβδούλ Χαμίτ εἶχεν ἐγκαθιδρύσει σύστημα προσωπικῆς κυβερνήσεως ὑπερόχως συγκεντρωτικόν. Ἡ βραχύβιος βουλή τοῦ Μιδάτ εἶχε διαλυθῆ ἀπὸ μακροῦ καὶ ὁ εἰσηγητὴς αὐτῆς εἶχεν ἀποθάνει ἐν ἔξορίᾳ· τὸ Γιλδίτ εἶχεν ἐπισκιάσει τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, καὶ οἱ εὐνοούμενοι τοῦ σουλτάνου εἶχον ἐν τοῖς πράγμασι τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας δύναμιν μεγαλειτέραν τῆς τῶν ὑπουργῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον οἱ Ἀρμένιοι εἶχον ἀποβῆ ἀντικείμενον ὑπονοιῶν εἰς τε τὸν σουλτάνον καὶ εἰς τὸν τσάρον, Ῥῶσοι τε δὲ καὶ Τοῦρκοι ὠμολόγουν, ὅτι διέκρινον « Ἀρμενικὸν κίνδυνον » ἐν

τῇ ὑλικῇ προόδῳ τῶν εὐφυῶν μὲν καὶ φιλοπόνων, ἀλλὰ μὴ δημοφιλῶν ἐπιχειρηματιῶν ἐκείνων. Ὅτε δ' ἐξηγέρθη θόρυβος περὶ πιέσεων, αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ περιορίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώξωσι τὸν Κοῦρδον ἀρχηγὸν Μουσᾶν βέην, ὅστις ἠθωώθη μὲν, ἀλλὰ τέλος ἐξωρίσθη. Ἀφ' ἑτέρου δ' οἱ Ἀρμένιοι εὐρίσκοντο ἤδη ἐν ἀναβρασμῷ· αἱ δ' ἐταιρεῖαι αὐτῶν, ὧν ἡ κυριώτερα ἔφερε τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Hindchak (Κώδων), διεκωδώνιζε τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον εἰς τὰ ὄτα τῆς ὑπνωτιούσης διπλωματίας. Οἱ δὲ Κοῦρδοι, ἐνισχυθέντες ὑπὸ τῶν φανατικῶν Μουσουλμάνων, οὓς τὰ γεγονότα τοῦ 1878 εἶχον ἐξελάσει ἄρδην εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐδιπλασίασαν τὰς πιέσεις αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προεκλήθησαν συγκρούσεις, καὶ ἤρχισαν αἱ ἀρμενικαὶ σφαγαὶ.

Ἐπὶ τρεῖς ἑβδομάδας τελευτῶντος τοῦ θέρους τοῦ 1894 τὸ διαμέρισμα τοῦ Σασοῦν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μπιτλὶς ἀπέβη τὸ θέατρον ὠμότητων, αἵτινες ἀνεκάλεσαν εἰς τὴν μνήμην τὰς τοῦ Βατάκ. Οἱ Κοῦρδοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ζεκκῆ πασοῦ, κατέστρεψαν εἴκοσι καὶ τέσσαρα χωρία, καὶ ἔσφαξαν μετ' ὠμότητος κινούσης τὴν μεγίστην ἀπέχθειαν πάντα Ἀρμένιον ὃν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσι. Καὶ ἡ μὲν Τουρκία ἀπένειμε παράσημον εἰς τὸν Ζεκκῆν ἐπὶ ταῖς « ὑπηρεσίαις » αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ἀπήτησε τὸν διορισμὸν ἐξεταστικῆς ἐπιτροπείας, ἣν ἔμελλον νὰ συνοδεύσωσιν ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας. Ἡ ἐπιτροπεία, ἣτις ἐχαρακτηρίζετο ἐπισήμως ὡς ἔργον ἔχουσα « νὰ ἐξετάσῃ τὰ τῆς ἐγκληματικῆς διαγωγῆς τῶν Ἀρμενίων ληστῶν » διεξήγαγε τὰ ἔργα αὐτῆς μετὰ τῆς μεροληψίας ἐκείνης, ἣν ἤθελε πᾶς τις προσδοκῆσει ἐκ τῆς τοιαύτης ὑποτυπώσεως τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, καὶ ἀπεδείχθη βραδεία καὶ ἀναβλητικὴ, καθ' ἃ αἱ πλείστοι τῶν τουρκικῶν ἐνεργειῶν. Μάτην αἱ τρεῖς δυνάμεις ὑπέβαλον σχέδιον μεταρρυθμίσεων ἐν Ἀρμενίᾳ· μάτην μεγάλα συλλαλητήρια ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων συνεκροτήθησαν ἐν Λονδίῳ καὶ Παρισίοις. Διαδήλωσις δ' ἀρμενικὴ, γενομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1895, μόνον ἀποτέλεσμα ἔσχε σφαγὴν πολλῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ καὶ πολὺ πλειόνων ἐν Τραπεζοῦντι. Ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲν ἦσαν παραβαλλόμενα πρὸς τὰ μέλλοντα συμβῆναι. Καθ' ὃν χρόνον οἱ πρέσβεις ὑπέβαλλον νέον σχέδιον μεταρρυθμίσεων εἰς τὸν σουλτάνον, ἃς οὗτος ὑπεσχέθη νὰ ἐκτελέσῃ πιστῶς, σφαγὴ τεραστίων διαστάσεων ἐτελεῖτο ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τοῦ Ὀκτω-

θρίου καὶ μέχρι τοῦ Νοεμβρίου ὑπερμεσοῦντος οἱ Ἀρμένιοι ἐσφάζοντο παμπληθεῖ, καὶ οἱ φόνοι διωργανοῦντο ὑπ' αὐτῶν τῶν σουλτανικῶν ἀρχῶν, ἡγουμένου τοῦ Σακίρ πασσᾶ. Ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἔγραφεν εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅτι «ἐπὶ ἐκτάσεως ἐδαφικῆς πολλῶ μεγαλειτέρας τῆς τῆς Ἀγγλίας» ἅπασαι αἱ μεγάλαι πόλεις ἐξαιρέσει τριῶν καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ χωρία εἶχον πάθει, καὶ ὅτι κατὰ μέτριον ὑπολογισμόν οἱ κατὰ τὰς ἑξ ἐκείνας ἐβδομάδας θανατωθέντες ἀνήρχοντο εἰς τριακοντακιςχίλιους. Καὶ ὅμως αἱ σφαγαὶ ἐξηκολούθουν ἀκόμη. Ἡ μητροπολιτικὴ ἐκκλησία τῆς Οὔρφας, τῆς γνωστῆς ἐκ τῶν σταυροφοριῶν Ἐδέσσης, ὑπῆρξε τὸ θέατρον ἀνθρωπίνης ὀλοκαυτώσεως, καθ' ἣν ἀπωλέσθησαν τριςχίλια περίπου ψυχαί, καὶ τὸ Βὰν, οὗ εἶχον τέως φεισθῆ οἱ φονεῖς, ἐξελέχθη ὡς ἡ σκηνὴ τοῦ κατόπιν μεγάλου ἐγκλήματος, ἐν ᾧ αἱ δυνάμεις, φοβούμεναι τὴν ἀνακίνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος δι' ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως, ἣτις ἤθελεν ἐξεγείρει ἀμοιβαίας ὑπονοίας, ἐγκατέλιπον τοὺς Ἀρμένιους εἰς τὴν ἰδίαν τύχην καὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νᾶπαιτήσωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσίαν δευτέρας φυλακίδος χάριν τῆς προστασίας τῶν ἰδίων ὑπηκόων. Ἄλλ' ἡ Εὐρώπη ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ μάθῃ, ὅτι ὑπ' αὐτὴν τὴν σκιὰν τῶν πρεσβειῶν οἱ ἀτυχεῖς Ἀρμένιοι ἠδύναντο νὰ σφαγῶσιν ἀποινεῖ. Καὶ δὴ στίφος Ἀρμενίων, μᾶλλον ἀπεγνωσμένων τῶν λοιπῶν, ἀγανακτούντων δ' ἐπὶ τῇ ἀπροθυμίᾳ τῶν δυνάμεων καὶ ἐκμανέντων ἔνεκα τῆς ἀναγκαστικῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρμενίου πατριάρχου καὶ τοῦ ἀντικανονικοῦ διορισμοῦ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ, κατέλαβε τὸ κτίριον τῆς Ὀθωμανικῆς τραπέζης καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὸ μόνον ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ ἀσφαλοῦς ἐξόδου καὶ τῆς προστασίας τῶν πρέσβεων. Μόλις δὲ εἶχον ἐπιβιβασθῆ ἐπὶ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου, καὶ ὁ ἐκμανεὶς σουλτᾶνος προέβη εἰς τρομερὰν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν ἀθῶων αὐτῶν συμπολιτῶν. Τὰς δύο ἐπομένους ἡμέρας, τὴν 15 καὶ τὴν 16 Αὐγούστου 1896, αἱ ὁδοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξαν τὸ θέατρον συστηματικῆς σφαγῆς. Ἡ ἀρμενικὴ συνοικία ὑπέστη τὴν ἐπίθεσιν ὁμίλων ὀπλισμένων διὰ ῥοπάλων, οἵτινες ἔπλησσαν πάντ' Ἀρμένιον, ὃν ἤθελον συναντήσῃ, καὶ, εἰσελαύνοντες διὰ τῆς βίας εἰς τὰς οἰκίας τῶν Ἀρμενίων ἢ τῶν ξένων τῶν ἐχόντων Ἀρμένιους ὑπηρέτας, κατεδίωκον τὰ θύματα αὐτῶν· ἀξιωματικοὶ δὲ τῆς ἀστυνομίας καὶ ἀστυφύλακες ἐβοήθουν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διηύθυνον τὴν τουρκικὴν ἐκείνην σφαγὴν τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου, καὶ μόνον ὅτε οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων, οἵτινες εἶχον ἴδει διὰ

τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν τὰ συμβαίνοντα, ἔστειλαν αὐστηρὸν ἔγγραφον εἰς τὰνάκτορα, ἐξεδόθη διαταγὴ περὶ παύσεως τῆς σφαγῆς. Ἐξακισχίλια περίπου ὑπῆρξαν τὰ θύματα τῆς φοβερᾶς ἐκείνης σφαγῆς, καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν Ἑγγλοῦ διπλωμάτου φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε «πρόθεσις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν περὶ ἐξολοθρεύσεως τῶν Ἀρμενίων». Τὴν δὲ τελείαν διοργάνωσιν τῆς κρεουργίας ἐκείνης ἀπέδειξε τὸ γεγονός, ὅτι ἐλάχιστοι τῶν μὴ ἀνηκόντων εἰς τὴν φυλὴν ἐκείνην ἐθανατώθησαν καὶ ὅτι αἱ πάνυ ὀλίγαι ἐκεῖναι ἐξαιρέσεις προῆλθον ἐκ τυχαίων συμβάντων, οἷα δὲν λείπουσι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀριστα ὀργανωμέναις σφαγαῖς.

Αἱ δὲ «ταραχαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐκεῖναι, ὡς εὐφημιστικῶς ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τῶν διπλωματῶν, ἔπεισαν καὶ τοὺς ἀπιστοτάτους, ὅτι καὶ αἱ πρότεροι σφαγαὶ ἐν ἀπομεμακρυσμένοις μέρεσι τῆς αὐτοκρατορίας δὲν εἶχον ὑπάρξει ἀπλᾶ ἐπινοήματα. Ὁ Γλάδστων καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς ἡσυχίας τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καθ' ἃ εἶχε πράξει καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ ὤμοιότητων, προέβη εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ μεγάλην δημοσίαν ἐμφάνισιν ἐν Λιβερπούλῃ πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀρμενίων, καὶ ἐκαυτηρίασε τὸν Ἀβδουλ Χαμίτ ὡς «τὸν μέγαν δολοφόνον», ἐν ᾧ συγχρόνως Γάλλοι συγγραφεῖς ἐστηλίτευον αὐτὸν ὡς «τὸν ἐρυθρὸν σουλτᾶνον». Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἔγειναν διαβήματα πρὸς τιμωρίαν τοῦ αἰτίου τῶν ἀρμενικῶν ὤμοιότητων. Καὶ ἡ μὲν Γερμανία, μεριμνῶσα περὶ παραχωρήσεων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, παρέστη ὡς προστάτης αὐτῆς, καὶ ἐθέρισε τὴν ἀμοιβὴν τῆς πλεονεκτικῆς καὶ ἀπανθρώπου αὐτῆς ἐνεργείας. Ἡ δὲ Αὐστροουγγαρία, οὕσα τὰ μέγιστ' ἀπερροφημένη ὑπὸ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου συμφερόντων αὐτῆς, δὲν ἐρροιοκινδύνευε νάναλάβῃ ἐνέργειαν, ἣς δὲν ἠδύνατο νὰ προῖδῃ τὴν ἔκβασιν. Ἡ δὲ Ῥωσία εἶχε δηλώσει κυνικῶς διὰ τοῦ στόματος τοῦ Λομπάνωφ, ὅτι μετὰ τὴν ἐν Εὐρώπῃ πείραν αὐτῆς δὲν ἦτο εὐδιάθετος νὰ ἰδρῶσῃ ἄλλην Βουλγαρίαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ Σώλσβαρου, ὅστις εἶχεν ἀναρρηθῆ καὶ πάλιν πρωθυπουργός, ἐπέστησεν ἐπισήμως καὶ δημοσίᾳ τὴν προσοχὴν τοῦ σουλτᾶνου εἰς τὰς συνεπείας τῆς κακῆς αὐτοῦ διοικήσεως, καὶ ὑπέδειξεν, ὅτι, παρισταμένης ἀνάγκης, θὰ ἐγένετο χρῆσις βίας. Ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας συνηγόρησεν ὑπὲρ ἀποστολῆς στόλου ὡς τοῦ μόνου μέσου πρὸς ἐκφύβησιν τοῦ Ἀβδουλ Χαμίτ, καὶ ὁ αὐτόθι πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Ἀγγλία ὀφείλε καὶ ἠδύνατο νὰ εἶχεν

ἐνεργήσει μετὰ περισσοτέρου σθένους. Τὸ πολὺ δὲ ὅπερ δύναται νὰ λεχθῆ εἶνε, ὅτι, ἅτ' ἔχουσα ἔνεκα τῆς περὶ Κύπρου συμβάσεως μεγαλειτέρας εὐθύνας πρὸς τοὺς Ἀρμενίους πάσης ἄλλης δυνάμεως ἐκ τῶν συνυπογραψασῶν τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου, ἔπραξέ τι πλέον πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν. Νεώτεραι δὲ, ἀλλὰ μικρότεροι σφαγαὶ ἐν Τοκάτ ἐπῆλθον ὡς ἐπακόλουθον τῶν προτέρων ὤμοτήτων. Ἐπειτα δὲ ἡ Κρήτη ἀντικατέστησε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐν τῇ προσοχῇ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ, καὶ τὰ παθήματα τῶν Ἀρμενίων ἐλησμονήθησαν μέχρι τῆς ἐπαναλήψεως αὐτῶν τῷ 1909 διὰ τῶν σφαγῶν τῶν Ἀδάνων.

Ἡ παρουσία τῶν εὐρωπαϊκῶν σκαφῶν ἐν τοῖς ὕδασι τῆς Κρήτης τῷ 1886 καὶ ἡ περιστολή τῆς φιλοπολέμου ἐξεγέρσεως ἐν Ἑλλάδι εἶχον περιορίσει τὸ κίνημα τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην εἰς πλατωνικὴν κήρυξιν τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος· μόνον δὲ τῷ 1889 ἐξηγέρθη νέα ἐπανάστασις, προκληθεῖσα ἐξ ἀφορμῶν διαφόρων τῶν προγενεστέρων. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ὑπῆρχε τὸ κατ' ἀρχὰς σύγκρουσις μετὰ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων, ἀλλὰ μετὰξὺ δύο πολιτικῶν φατριῶν, φερουσῶν μὲν τὰ ὀνόματα Φιλελευθέρων καὶ Συντηρητικῶν, ἀλλὰ πράγματι παρορμωμένων μόνον ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ καταλάβωσιν ἢ νὰ διατηρήσωσιν τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν συνδεόμενα ὠφελήματα. Οἱ Φιλελεύθεροι, τυχόντες ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τοῦ ἔτους ἐκείνου καταπληκτικῆς πλειονοψηφίας, ἀπέκλεισαν τοὺς ἀντιπάλους ἀπασῶν τῶν ἐπωφελῶν θέσεων· ἐπὶ τούτοις δ' οἱ Συντηρητικοὶ βουλευταὶ ὑπέβαλον πρότασιν περὶ ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως γεννήσωσι δυσκολίας εἰς τοὺς ἀντιθέτους. Ὁ δὲ Τρικούπης, ὅστις ἦτο ἀκόμη πρωθυπουργὸς ἐν Ἑλλάδι, ἔπραξε διὰ τοῦ ἐν Χανίοις Ἑλληνοῦ γενικοῦ προξένου Ἰωάννου Γρυπάρη πᾶν τὸ δυνατόν, ὅπως ἀποθαρρύνῃ κίνημα, ὅπερ ἐθεώρει ἄκαιρον, καὶ ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ Κρήτη ἦτο μόνον μέρος τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ζητήματος. Ἄλλ' ἡ μαγικὴ λέξις Ἐνωσις ἀνεξωπύρησεν ἅμα τῷ ἀκούσματι τὴν λανθάνουσαν ἔχθραν τῶν ὀπαδῶν τῶν ἀντιπάλων θρησκευμάτων, καὶ ὁ κατ' ἀρχὰς φατριαστικὸς ἀνταγωνισμὸς μετὰξὺ δύο κομμάτων θεσιθηρῶν μετεβλήθη εἰς θρησκευτικὴν πάλην μετὰξὺ Χριστιανῶν καὶ Μωμεαθανῶν. Ἡ ἀποστολὴ εἰδικοῦ ἐπιτρόπου τοῦ σουλτάνου, ἔχοντος ἐντολὴν νὰ προσφέρῃ εἰκοσι χιλιάδας τουρκικῶν λιρῶν καὶ νὰ ὑποσχεθῆ τὴν σύστασιν γεωργικῆς τραπέζης εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν ἢ εἰς τὸ νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς

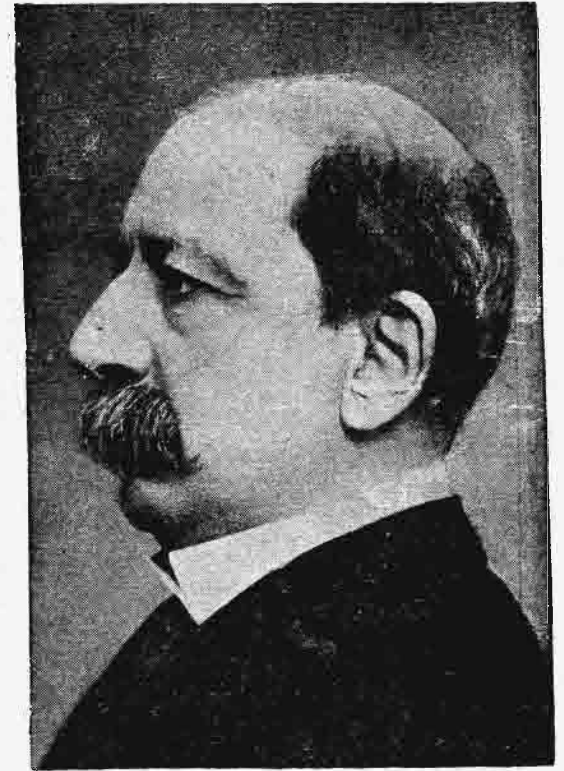
Τουρκοκρῆτας χωρὶς νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς Χριστιανούς. Συνέβησαν φόννοι, ἐπηκολούθησαν ἀντίποινα, καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς μιᾶς θρησκείας ἔκαιον τὰ χωρία τῶν ὀπαδῶν τῆς ἄλλης. Τουρκοκρῆτες χωρικοὶ συνεσωρεύθησαν ἐν ταῖς παραλίαις πόλεσι, Χριστιανοὶ πρόσφυγες ἐξήτησαν ἄσυλον ἐν Ἀθήναις, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Πύλη ἔστειλε στρατὸν κατ' ἀποσπάσματα, ὁ δὲ Τρικούπης παρῶρμα τὰς δυνάμεις καὶ ἰδίως τὴν Ἀγγλίαν εἰς ἐνέργειαν. Ὁ δὲ σουλτᾶνος, ἀνακαλέσας τὸν Πολωνὸν βαλῆν τῆς νήσου, ἐξέδωκε τῇ 12 Νοεμβρίου φιρμάνιον, ὅπερ, κατ' οὐσίαν ἀκυροῦν τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας, ἐκήρυττε τὴν ἀρχὴν τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ χρονικῶς ἀπεριόριστον, περιώριζε τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν εἰς πενήντα καὶ ἑπτὰ, ὧν τριάκοντα καὶ πέντε Χριστιανοὶ, ἀνήγγελλε τὴν συγκρότησιν χωροφυλακῆς ἐξ ἰθαγενῶν ἄλλων ὀθωμανικῶν ἐπαρχιῶν, εἰσήγε τακτὸν φόρον ἀντὶ τῆς δεκάτης τοῦ ἐλαίου καὶ καθίδρυε προτίμησιν τῶν γινωσκόντων τὴν τουρκικὴν, ἣτις δὲν εἶνε ἢ ἐν Κρήτῃ λαλουμένη γλῶσσα, κατὰ τὸν διορισμὸν εἰς δημοσίας θέσεις. Τὸ φιρμάνιον τοῦτο προεκάλεσε πικροτάτην ἀπογοήτευσιν, ἐν ᾧ ἡ δημοκρατικὴ αὐτοῦ διάταξις, καθ' ἣν οἱ δικασταὶ ἔμελλον νὰ ἐξακολουθήσωσι καθιστάμενοι δι' ἐκλογῆς, καθ' ἣ καὶ πρότερον, διηρόνιζεν ἐν τῶν χειρίστων κακῶν τῆς νήσου. Καὶ ἔπαυσε μὲν ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν ἡ ἀκαταστασία καὶ αἱ βιαιοπραγίαι, καὶ τις φυγόδικος, καλούμενος Λιάπης, βεβαρημένος ὑπὸ διαφόρων φόνων οὓς εἶχε διαπράξει, παριστάνετο εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν ὄχλον ὡς ἥρωας, ἕως ὁ Δηλιγιάννης, ὅστις εἶχε μὲν διαδεχθῆ τὸν Τρικούπην ἐν τῇ ἀρχῇ τῷ 1890, ἀλλ' ἐξηκολούθησε διατηρῶν τὸ εἰρηνικὸν πρόγραμμα τοῦ ἀντιπάλου, ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν τοιαύτην λατρείαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μετὰξὺ τρεῖς Μωμεαθανοὶ διεδέχθησαν ἀλλήλους ὡς γενικοὶ διοικηταὶ τῆς Κρήτης ἐπὶ προφανεῖ ὠφελείᾳ τῆς μειονοψηφίας, ἕως ὁ σουλτᾶνος τῷ 1895 ὑπεχώρησε τέλος εἰς τὰς ἐπιμόνους ἐκλιπαρήσεις τῶν Κρητῶν, καὶ διώρισεν ὡς βαλῆν τὸν Ἀλέξανδρον Καραθεοδωρῆν, Χριστιανὸν, ὅστις εἶχε χρηματίσει ἡγεμῶν τῆς Σάμου. Ἡ δὲ αὔξισις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς συνελεύσεως, ἣτις δὲν εἶχεν ἄλλως συνέλθει ἀπὸ τοῦ 1889, εἰς ἑξήκοντα καὶ πέντε, ὧν τεσσαράκοντα Χριστιανοὶ καὶ εἰσικοπέντε Τουρκοκρῆτες, ἐφαίνετο διαλύσασα τοὺς κινδύνους περαιτέρων διχονοιῶν.

Ἄλλ' οἱ Τουρκοκρῆτες, καθ' ἣ πολλάκις μειονοψηφίαι εἰθισμέναι εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρχῆς, εἶχον ἀποφασίσει νὰ καταδείξωσιν

ἄκαρπον τὴν ἀπόπειραν τῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ Χριστιανοῦ. Καὶ δὴ ἤρχισαν φόνοι Χριστιανῶν· ἰδρύθη δὲ χριστιανικὴ ἐπιτροπεία μεταρρυθμίσεως, ἐπιδεινώσασα τὴν κατάστασιν, ἐν ᾧ ἄφ' ἐτέρου ὁ Καραθεοδωρῆς, ὅστις εἶχε κατορθώσει νάποβῆ προσωπικῶς ἄρεστός εἰς τοὺς Τουρκοκρητῆς, ἐστερήθη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως τῶν ἀναγκαίων πόρων πρὸς πληρωμὴν τῆς χωροφυλακῆς τῆς νήσου. Ὁ δὲ ἀναδιορισμὸς Τούρκου διοικητοῦ ὡς διαδόχου αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς Τουρκοκρητῆς, δυσηρέστησεν ἐκείνους τε καὶ τοὺς Χριστιανούς, ἐπειδὴ οἱ μὲν Μουσουλμᾶνοι ἤθελον στρατιωτικὸν διοικητὴν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπῆλθον Χριστιανὸν πάλιν. Οὕτως ἦσαν τεταμένα τὰ πράγματα, ὅτε ἡ ἐπανάστασις, ἣτις εἶχε παύσει σὺν τῇ πρακτικῇ καταργήσει τῆς ἐν Κρήτῃ ὑπὸ Τούρκου διοικήσεως, ἐξερράγη τῇ 12 Μαΐου 1896 δι' αἱματηρᾶς συγκρούσεως ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Χανίων. Ὑπὲρ τὸ δέον δὲ ἀργὰ ὁ σουλτᾶνος ἐδέχθη τὴν συμβουλὴν τῶν δυνάμεων, κατέστησεν ἐκ νέου ἰσχυρὰν τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας, ὑπεσχέθη νὰ καλέσῃ τὴν γενικὴν συνέλευσιν καὶ νὰ χορηγήσῃ ἀμνηστίαν, καὶ διώρισε Χριστιανὸν διοικητὴν τῆς νήσου, τὸν προϋπάρξαντα ἡγεμόνα τῆς Σάμου Γεώργιον Βέροβιτς. Ἐπιτροπεία, περιλαμβάνουσα Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, ἔμελλε νὰ διοργανώσῃ τὴν χωροφυλακὴν, ἄλλη δὲ τις νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰ δικαστήρια. Ἡ διαρρύθμισις δὲ αὕτη, γενομένη δεκτὴ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν Τουρκοκρητῶν, ὧν αἱ ἔμπνεύσεις ἀπέρρεον ἐκ τοῦ Γιλδιζ, ὡς τις τῶν συνήθων ἐπὶ τοῦ χάρτου μεταρρυθμίσεων, εἰς ἣν προσεδοκάτο ἡ ἀντίστασις αὐτῶν· ἡ δὲ εἰς τὴν νήσον ἀφίξις τοῦ Τούρκου ἐκείνου ἀξιωματικοῦ, ὅστις εἶχε σχέσιν πρὸς τὰς ἀρμενικὰς ἐν Βὰν σφαγὰς, ἐνεθάρρυνε τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν. Ἡ δὲ συνήθης ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς διοργανώσεως τῆς χωροφυλακῆς κατέστησε τοὺς Χριστιανούς ἔτι μᾶλλον ὑπόπτους, καὶ στάσις τῶν Τουρκοκρητῶν ἐν Χανίοις τῇ 23 Ἰανουαρίου 1897, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ἡ πυρπόλησις μεγάλου μέρους τῆς χριστιανικῆς συνοικίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Οἱ Χριστιανοὶ κατέλαβον τὸ Ἀκρωτήρι μεταξὺ τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας, καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ τὸ ἄγγελμα σφαγῆς ἐν Χανίοις εἶχε προκαλέσει παμμέγιστον ἔρεθισμὸν ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἀπὸ τῆς τελευταίας κρητικῆς ἐπαναστάσεως οἱ πολιτευταὶ εἶχον ἀσχοληθῆ μόνον

περὶ οἰκονομικὰ ζητήματα, κορυφωθέντα εἰς τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν τοῦ 1893 καὶ τὴν ἐν ἔτει 1894-5 κρίσιν τοῦ τε χρυσοῦ καὶ τοῦ χαρτονομίσματος, ὅτε ἡ ἀξία τοῦ φράγκου ἀνῆλθεν εἰς μίαν δραχμὴν καὶ ὄγδοῦντα ὀκτὼ λεπτά. Ὁ Τρικούπης, ὅστις εἶχε συμβουλευσεὶ ἡσυχίαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἤδη ἀποθάνει τῷ 1895 ἐν Κάνναις, κατεῖχε δὲ καὶ πάλιν τὰ ἡνία τῆς ἀρχῆς ὁ Δηλιγιάννης, ὁ φιλοπόλεμος πρωθυπουργὸς τοῦ 1885. Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγιστος τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν δὲν θὰ ἤθελε δυνηθῆ νάντιστῆ ἐπὶ πλεόν εἰς τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ Ἑλλάς εἶχεν ὑποστῆ τεραστίαν δαπάναν χάριν διατηρήσεως τῶν ἐν Ἀθήναις Κρητῶν προσφύγων, ὑπῆρχον δὲ πλεῖστοι ὅσοι Κρητῆς ἐγκαταστημένοι ἐν Ἑλλάδι, οἵτινες, ὡς εἰκόσ, ἐπέδρασαν πρὸς ἐπίτευξιν ἐπεμβάσεως. Ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ βασιλέως, ὁ βασιλόπαις Γεώργιος, ἀπέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς ἐν μέσῳ ἐνθουσιαστικῶν διαδηλώσεων μετὰ στολίσκου τορπιλικῶν, ὅπως παρεμποδίσει τὴν ἀπόβασιν τουρκικῶν ἐνισχύσεων εἰς τὴν Κρήτην, καὶ τῇ 3 Φεβρουαρίου ἑλληνικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Τιμολέοντα Βάσσον, ἔχοντα διαταγὴν νὰ καταλάβῃ τὴν Κρήτην ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Γεωργίου, νάποκαταστήσῃ τὴν τάξιν καὶ ἐκδιώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν φρουρίων, ἀπεβιβάσθη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τῶν Χανίων. Τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν οἱ ναύαρχοι τῶν πέντε εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ὧν τὰ θωρηκτὰ ἐναυλόχουν τότε ἐν τοῖς ὕδασι τῆς Κρήτης, κατέλαβον τὰ Χανία, ὁπόθεν ὁ τελευταῖος Τούρκος διοικητὴς τῆς νήσου εἶχε φύγει διὰ παντός. Τότε οἱ ἐν Ἀκρωτηρίῳ ἐπαναστάται προσέβαλον τὸν τουρκικὸν στρατὸν, ἕως οἱ ναύαρχοι ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι διὰ βομβαρδισμοῦ, ὅστις ἐξήγειρε σφοδροτάτην ἀγανάκτησιν ἐν Ἀθήναις καὶ ποιᾶν

Χαρίλαος Τρικούπης.

τινα δυσαρέσκειαν ἐν Λονδίῳ παρ' ἐκείνοις ὅσοι ἦσαν μνήμονες τοῦ Ναβαρρίνου. Ἀνακοίνωσις δὲ τῶν δυνάμεων, δι' ἧς ἐδίδετο ἡ ὑπόσχεσις αὐτονομίας τῆς Κρήτης ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἀναχωρήσεως τῶν ἑλληνικῶν πλοίων καὶ στρατευμάτων, ἔτυχε δυσμενοῦς ἀπαντήσεως, καὶ οἱ ναύαρχοι, καίπερ ἐκδόντες προκήρυξιν περὶ αὐτονομίας, ἐξετέλουν αὐτὴν δι' ἀποκλεισμοῦ τῆς νήσου καὶ δι' ἑτέρου βομβαρδισμοῦ τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Μαλάξᾳ ὑπερθεν τῆς Σούδας.

Τιμολέον Βάσσοις.

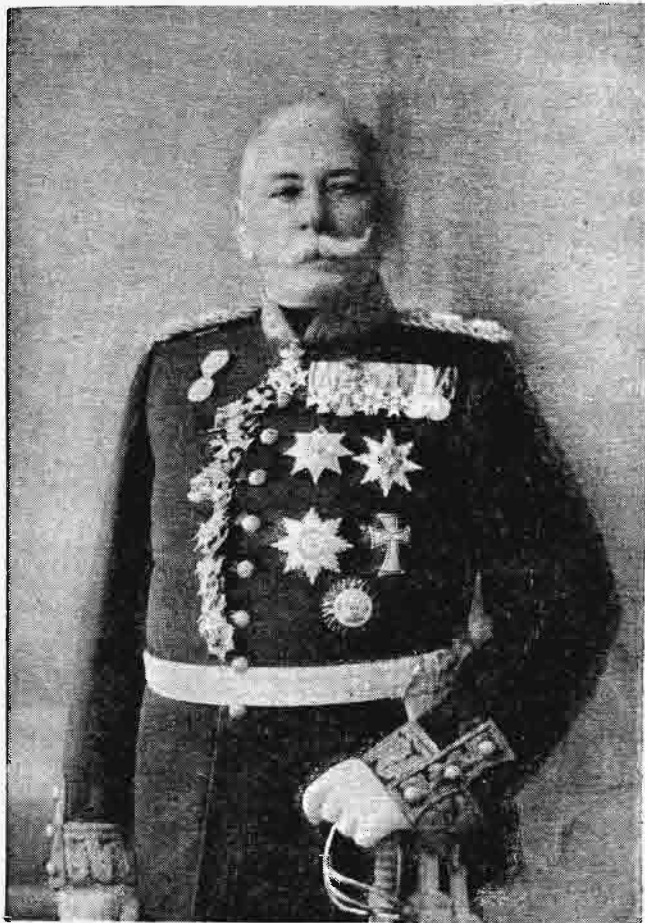
Ἡ σύρραξις μεταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ πατροπαράδοτου αὐτοῦ ἐχθροῦ δὲν ἠδύνατο ἐπὶ μακρότερον χρόνον νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεγαλόνησον. Ἐν Ἑλλάδι ἡ λεγομένη Ἐθνικὴ εἰσαγγελία ἠνάγκασε τὴν κυβέρνησιν εἰς δρᾶσιν· ἀναφορὰ δὲ ἑκατὸν μελῶν τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου ἐνεθάρρυνε τὰ πλήθη, ἀγνοοῦντα τοὺς ἀληθινούς ὄρους τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ πολιτικῶν πραγμάτων, εἰς τὸ νὰ ἐλπίζωσιν ἐπὶ τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, προσφωνῶν τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν, ἀνεκοίνωσεν, ὅτι θάναλαμβάναν αὐτὸς ἐκεῖνος τὴν ἡγεσίαν στρατοῦ ἑκατοντακισχιλίων Ἑλλήνων. Καὶ ἡ μὲν

μυστικὴ ἱστορία τῶν ἐβδομάδων τῶν ἀμέσως προηγηθεισῶν τοῦ πολέμου εἶνε ἀκόμη μέχρι τῆς σήμερον ἀντικείμενον εἰκοτολογιῶν· ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι επικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ὁ βασιλεὺς προσεδόκα, ὅτι αἱ δυνάμεις ἔμελλον νὰ παρεμποδίσωσι τὰς ἐχθροπραξίας τὴν τελευταίαν ὥραν, οὕτω δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν πίεσιν αὐτῶν χωρὶς νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἀπέναντι τῶν ἰδίων ὑπηκόων. Οὕτε αὐτὸς, οὕτε ὁ σουλτᾶνος ἐπεθύμουν πόλεμον, ἐξ οὗ ἡ Τουρκία, καὶ ἂν ἀπέβαιεν ἐπιτυχῆς, ἐγίνωσκεν, ὅτι οὐδὲν ἔμελλε νὰ κερδήσῃ, καὶ κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν οἱ Ἕλληνες

ἦσαν ἐξωργισμένοι κατὰ τοῦ σουλτᾶνου πολὺ ὀλιγώτερον ἢ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, οὗ οἱ ἀξιοματικοὶ παρηκολούθουν τὸν τουρκικὸν στρατὸν, οὗ ἡ πολιτεία καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν εἶχεν ὑπάρξει ἀδιαλλάκτως ἐχθρική πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἧς μίαν ἡμέραν ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ἔμελλε νὰ αναρρηθῇ βασίλισσα, καὶ ὅστις μέχρι καὶ τῆς σήμερον θεωρεῖται τὰ μέγιστα ὑπεύθυνος ἐπὶ τῷ πολέμῳ. Οἱ δὲ Ἕλληνες, οἵτινες δὲν εἶχον ἔλθει εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἀλλ' οἵτινες εἶχον ἐπιθυμήσει νὰ γωνισθῶσι τῷ 1854, τῷ 1878 καὶ τῷ 1886, κατείχοντο ὑπὸ ἀκράτου ἐνθουσιασμοῦ, μὴ συνοδευομένου ἀτυχῶς καὶ ὑπὸ καταλλήλου ὀργανώσεως. Ἡ Ἑλλὰς εἶνε χώρα τελείως δημοκρατικὴ, ἐν ἣ ὁ στρατιώτης δὲν παραδέχεται τὴν κοινωνικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἀξιοματικοῦ, ἐν ἣ εἶνε μεγάλως ἀνεπτυγμένη ἡ τάσις τοῦ ἐπικρίνειν καὶ ἡ ἐθνικὴ τακτικὴ τοῦ πολέμου· χαρακτηρίζεται καταλλήλως διὰ τῆς λέξεως κλεφτοπόλεμος, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας αἱ στρατιωτικαὶ ἀρεταὶ τῶν Τούρκων ὠμολογοῦντο τότε ὑπὸ πάντων καὶ ὁ στρατὸς αὐτῶν εἶχεν ἐκπαιδευθῆ ὑπὸ Γερμανῶν ἀξιοματικῶν. Οὕτως ἡ πάλῃ ἦτο ἄνισος, καίτοι προσῆλθε πρὸς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων σῶμα ἐρυθροχιτῶνων Γαριβαλδινῶν εἰς διάφορα ἀνηκόντων ἔθνη ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Ῥιτσιώτην, καὶ χρῆμα ἄφθονον συνέρρεεν εἰς τὸ πολεμικὸν ταμεῖον ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τῇ 28 Μαρτίου ἔνοπλοι ὀμάδες τῆς Ἐθνικῆς εἰσαγγελίας εἰσῆλσαν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συγκρούσεις δ' ἐπῆλθον κατὰ τὰ θεσσαλικά σύνορα, καὶ τῇ 5 Ἀπριλίου ἡ Τουρκία ἐκήρυξε τὸν πόλεμον. Ὁ σουλτᾶνος, ἐμμένων πιστὸς εἰς τὸ πατροπαράδοτον σύστημα τῆς ἐναντίον ἀλλήλων διασπάσεως τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς, ἐξησφάλισε τὴν οὐδετερότητα τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας διὰ τῆς ἐπικαίρου παραχωρήσεως ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν, ἐμπορικῶν πρακτορειῶν καὶ σχολῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀνακοίνωσις δὲ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας ἀπέτρεψε τὰς βαλκανικὰς αὐτὰς ἀπὸ ἀναμίξεως εἰς τὸν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πόλεμον. Οὕτω πᾶσα ἐλπίς κοινοπραγίας τῶν Χριστιανῶν διελύθη, καὶ ἡ πάλῃ περιορίσθη εἰς τὰ δύο ἀντιδιαμαχόμενα κράτη. Ὁ τριακονθήμερος ἐκεῖνος πόλεμος ὑπῆρξεν ἀτελεύτητος ἀλληλουχία ἑλληνικῶν ἠτῶν. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ὅστις ἦτο ὑπέρτερος τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἐφ' ὃν ἐστηρίζοντο μεγάλαι ἐλπίδες, οὐδὲν κατῴρθωσε πλὴν τοῦ ἀνωφελοῦς βομβαρδισμοῦ τῆς Πρεβέζης, τῆς συλλήψεως φορτίου ὀσπρίων ἐν τοῖς

Ἅγιοις Σαράντα, ὧν τινὰ τουρκικὰ κτίρια ὁμοίως ἐβomberδίσθησαν, καὶ τῆς ζωγράφου φιλοτούρκου τινὸς μέλους τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου. Ἡ δὲ ἀπραξία αὕτη τοῦ στόλου προῆλθε βεβαίως ἐξ ἐπιδράσεως τῶν δυνάμεων. Καὶ ὁ μὲν βομβαρδισμὸς τῆς Σμύρνης ἢ τῆς Θεσσαλονίκης ἤθελε βλάψει κυρίως τοὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμοὺς

Κωνσταντῖνος Σαπουντζάκης.

τῶν πόλεων ἐκείνων· ἀλλ' ὅμως θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ καταληφθῶσι νῆσοι τουρκικαί, καθ' ἃ ὑπὸ τοῦ ἰταλικοῦ στόλου καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ τῷ 1912, οὕτω δὲ νὰ ἐπιτευχθῶσι καλλίτεροι ὅροι τῆς εἰρήνης. Οὕτω δ' ἡ Ἑλλάς ἐστερήθη τοῦ ἀξιολογωτάτου τῶν ὅπλων αὐτῆς. Κατὰ ξηρὰν δὲ ἡ ἐκστρατεία, ὡς εἰκὸς, ἀνετέθη εἰς δύο μεραρχίας, μίας μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ, τῆς δ' ἑτέρας ἐν Ἠπείρῳ, ἐπιτελάρχου ὄντος τοῦ Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη. Καὶ ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ ὁ Τούρκος στρατηγὸς Ἐτέμ πασσᾶς μετὰ κρατερόν ἀγῶνα ἐν τοῖς στενοῖς τῆς Μελούνας καὶ ἐπίμονον μάχην εἰς τὸ Ῥεβένι κατέ-

λαβε τὴν Λάρισαν, ἐξ ἧς ἡ στρατιὰ τοῦ Διαδόχου ἔφυγεν ἀτάκτως. Ἐν δὲ τῇ Ἠπείρῳ ἡ μάχη τῶν Πέντε Πηγαδίων, μεταξὺ τῆς Ἀρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου οἱ Τούρκοι εἶχον δις ἠττηθῆ τῷ 1854, ἔσωσε τὰ Ἰωάννινα· μεταξὺ δὲ τῶν πεσόντων ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἄγγλος φιλέλληνας Χάρρις. Ἡ δὲ διὰ τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος προχώρησις τῶν Τούρκων προεκάλεσεν ἀντίδρασιν ἐν Ἀθήναις. Τὸ ἠγανακτημένον πλῆθος ἐτράπη πρὸς τὰ ἀνυπεράσπιστα ἀνάκτορα, καὶ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ χάρις εἰς τὴν γοργὴν ἐπέ-

βασιν τοῦ Δημητρίου Ῥάλλη, δημοκρατικοῦ πολιτευτοῦ, ὅστις εἶχε συγκροτήσῃ ἴδιον κόμμα ἐν Ἀθήναις καὶ εἶχεν ἀποβῆ ὁ ἰσχυρότατος ἡγέτης τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ τὸ εἶδωλον τῶν Ἀθηναίων. Ἡ σκηνὴ τοῦ Κλέωνος, ἀξιοῦντος νὰ νατεθῆ εἰς αὐτὸν ἢ στρατηγία, ἐπανελήφθη, καὶ ὁ Ῥάλλης διορίσθη παραχορῆμα πρωθυπουργὸς τῇ 17 Ἀπριλίου. Τὴν δ' ὑστεραίαν ὁ συνταγματάρχης Σμολένσκη, « ὁ ἥρωας τοῦ Ῥεβενίου », ὅστις εἶχεν ἀγωνισθῆ ἐν Κρήτῃ ὡς ἐθελοντὴς τῷ 1868 καὶ ὑπῆρξεν ὁ μόνος ἐν τῷ πολέμῳ διακριθεὶς ἀξιωματι-

κὸς, ἀπέκρουσε μὲν τοὺς Τούρκους κατὰ τινὰ πρώτην αὐτῶν ἐπίθεσιν ἐν Βελεστίνῳ, ἐπέχοντι τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων ἐκείνων Φερῶν, ὅπου ὑπόκειται ἡ σκηνὴ τῆς Ἀλκήστιδος τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐν δευτέρῳ μάχῃ· τὸ δ' ἐκ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας περιώνυμον πεδῖον τῆς Φαρσάλου ὑπῆρξε τὸ θέατρον ἐλληνικῆς ἠττης, ἄλλη δὲ ἦττα συνέβη ἐν τῷ ἄλλοθεν ἀγνώστῳ χωρίῳ τῆς Ἠπείρου Γριμπόβῳ. Τὸ δὲ κορύφωμα τῶν δεινῶν ἐπῆλθεν, ὅτε τῇ 5 Μαΐου ἡ μάχη τοῦ Δομοκοῦ, ἐν ἣ ὁ Ἰταλὸς Φράττης ἀνενέωσε τὸν ἥρωισμὸν τοῦ Σανταρόζα, ὡς ὁ Χάρρις τὸν τοῦ Βύρωνος, ἀνέφξεν εἰς τοὺς Τούρκους τὸ στενὸν τῆς Φούρκας τὸ ἄγον εἰς τὴν Λαμίαν. Ἐπὶ δὲ τοῖς ἀγγέλμασι τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι κατελήφθησαν ὑπὸ πανικοῦ· ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια δὲν ἐτόλμα νὰ ἐμφανισθῆ ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἡ στολὴ τῶν αὐλικῶν ὑπηρετῶν ἠλλάχθη, εἰκόνες δὲ τοῦ Σμολένσκη ἀντικατέστησαν τὰς τῶν βασιλέων ἐν ταῖς προθήκαις τῶν καταστημάτων. Τότε ἐπενέβησαν αἱ δυνάμεις, ἀνακωχὴ ὑπεγράφη τῇ 7 καὶ τῇ 8 Μαΐου ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, καὶ εἰς τὴν ἐκ Κρήτης ἤδη γενομένην ἀναχώρησιν τοῦ συνταγματάρχου Βάσσου ἐπηκολούθησεν ἡ τοῦ ὑπ' αὐτὸν λοιποῦ στρατοῦ· τῇ δὲ 22 Νοεμβρίου συνωμολογήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει συνθήκη εἰρήνης, δι' ἧς καθωρίζετο ἡ ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ

Δημήτριος Ῥάλλης.

στρατοῦ ἐκκένωσις τῆς Θεσσαλίας καὶ ἡ τὸ δεύτερον ἤδη παραχώρησις τῆς χώρας ταύτης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐξαιρέσει ἑνὸς χωρίου καὶ τινων στρατηγικῶν θέσεων παρὰ τὰ σύνορα. Ὁρίσθη δὲ ἡ πληρωμὴ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἑκατὸν ἑκατομμυρίων ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἣν ἐπεβλήθη ἐπιτροπεία ξενικοῦ ἐλέγχου χάριν « συλλογῆς καὶ χρήσεως προσόδων ἐπαρκουσῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν χρεῶν ».

Κωνσταντῖνος Σμολένσκης
(*Ἴδε σ. 533).

Ἡ δὲ τῶν ἑξ μεγάλων δυνάμεων ἔμελλε νὰ ἔχη ἴδιον ἀντιπρόσωπον ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιτροπείᾳ, καὶ τὰ δημόσια μονοπώλια τοῦ ἄλατος, τοῦ πετρελαίου, τῶν πυρρείων, τῶν παιγνιοχάρτων, τοῦ σιγαροχάρτου καὶ τῆς Ναξίας σμύριδος, τοῦ καπνοῦ καὶ τοῦ χαρτοσήμου ὡς καὶ τῶν τελωνειακῶν ἐν Πειραιεὶ εἰσπράξεων ἀνετέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς. Τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἐγκατέλιπον τὴν Θεσσαλίαν, μετ' αὐτῶν δ' ἀνεχώρησαν καὶ σχεδὸν πάντες οἱ ἐναπολειπόμενοι Μωαμεθανοὶ γαιοκτήμονες. Τῆς δὲ βραχείας ταύτης δευτέρας ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καταλήψεως τὸ μόνον σχεδὸν μαρτύριον εἶνε ἡ σειρά τουρκικῶν γραμματοσήμων. Μετὰ βραχὺν δὲ χρόνον ἐν Θεσσαλίᾳ, καθ' ἃ καὶ ἐν Χαλκίδι, μόνον ὀλίγα τινὰ τζα-

μία, τοῦ ὠραιότατου αὐτῶν ἀποτεφρωθέντος ὑπὸ πυρκαϊᾶς, θὰ ὑπομιμνήσκωσι τὸν περιηγητὴν, ὅτι ἤρξεν ἐκεῖ ἐπὶ πέντε σχεδὸν αἰῶνας ὁ Τοῦρκος.

Τοῦ δὲ κρητικοῦ ζητήματος ἡ ὀριστικὴ λύσις ἐπὶ μακρὸν ἐταλαιπώρησε τοὺς διπλωμάτας τῆς Εὐρώπης. Δεκαοκτῶ μῆνες παρήλθον ἐν τῇ ἀναζητήσει διοικητοῦ. Εἰς σύμβουλος τῆς ἑλβετικῆς ὁμοσπονδίας, εἰς συνταγματάρχης τοῦ Λουξεμβούργου, ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ Μαυροβουνίου Βογο Πέτροβιτς, προετάθησαν ἀλληλοδιαδόχως. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ Γερμανία, ἦν ἠκολούθησεν ἡ Αὐστρία, ἀπεσύρθη ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας ὡς πρὸς τὸ κρητικὸν ζή-

τημα, καὶ ἀγγήματα τῶν τεσσάρων ἄλλων δυνάμεων, ὑποστηριζόμενα ὑπὸ τῶν οἰκείων στόλων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰταλοῦ ναυάρχου Κανεβάρο, εἶχον καταλάβει τὰ παραλίους πόλεις, τῶν μὲν Ἀγγλων κατεχόντων τὸ Ἡράκλειον, τῶν δὲ Ῥώσων τὸ Ῥέθυμνον, τῶν Γάλλων τὴν Σιτείαν καὶ τὴν νησίδα Σπιναλόγκαν, τῶν Ἰταλῶν τὴν Ἰεράπετραν καὶ ἀπάντων ὁμοῦ τῶν τεσσάρων τὰ Χανία. Εἰς τὰς πόλεις δὲ ταύτας, ἰδίως δ' εἰς τὴν ζώνην τῶν Χανίων, συνεκλείσθησαν οἱ Τουρκοκρήτες, τῶν Χριστιανῶν κατεχόντων τὸ σύνολον τῆς ὑπαίθρου χώρας, καὶ περι-

φόρητος συνέλευσις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἰωάννου Σφακιανάκη, ἐξέδιδε ψηφίσματα, φέροντα σφραγίδα μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ Μίνωος. Ἐπίθεσις δ' ἐναντίον τῶν Ἀγγλων ἐν τῷ λιμένι τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ φόνος τοῦ ὑποπροξένου τῆς Ἀγγλίας τῇ 25 Αὐγούστου 1898 ἐπέσπευσε τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Ἡ δραστηριότης τοῦ ναυάρχου Νόελ ἐπέρανεν ὅτι ἡ διπλωματία ἠγωνίζετο ἐπὶ μακρὸν νὰ κατορθώσῃ· οἱ ἠγέται τῆς στά-

σεως ἀπηγγονίσθησαν, καὶ δύο μῆνας μετὰ τὴν στάσιν ἐκείνην τὸ τελευταῖον ἀπόσπασμα τουρκικοῦ στρατοῦ ἐγκατέλιπε τὴν νῆσον, καὶ μόνον ἡ νησις ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σούδας κατείχετο ἔκτοτε ὑπὸ Ὀθωμανῶν στρατιωτῶν. Τῇ δὲ 14 Νοεμβρίου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τεσσάρων δυνάμεων μετέβησαν τέλος εἰς τὰνάκτορα τῶν Ἀθηνῶν καὶ προσήνεγκον εἰς τὸν βασιλόπαιδα τῆς Ἑλλάδος Γεώργιον τὴν ἀρχὴν μεγάλου αὐτῶν ἀρμοστοῦ ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τρία ἔτη ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Ἐκάστη δὲ δύναμις ὑπεσχέθη νὰ προκαταβάλλῃ ἐν ἑκατομμύριον χάριν τῶν πρώτων δαπανῶν τῆς νέας διοικήσεως. Ἡ πρότασις αὐτῶν, προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ τσάρου

Ὁ πρίγκιψ Γεώργιος.

Νικολάου Β', οὗ τὴν ζωὴν ὁ πρίγκιψ Γεώργιος εἶχε σώσει ἐν Ἰαπωνίᾳ, ἔγεινε δεκτὴ, καὶ τὴν 9 Δεκεμβρίου ὁ Ἑλλην βασιλόπαις ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Σοῦδαν. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας οἱ ναύαρχοι ἀνεχώρησαν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν ἔτι παραμένοντα ἐν τῇ νήσῳ τὰ γήματα τῶν τεσσάρων δυνάμεων, ἀλλ' ὁ μέγας ἀρμοστής ἦτο ἡ μόνη ἐν Κρήτῃ ὑπεύθυνος ἀρχή, οἱ δ' ἐν Ῥώμῃ πρέσβεις αὐτῶν

Ἰωάννης Σφακιανάκης.

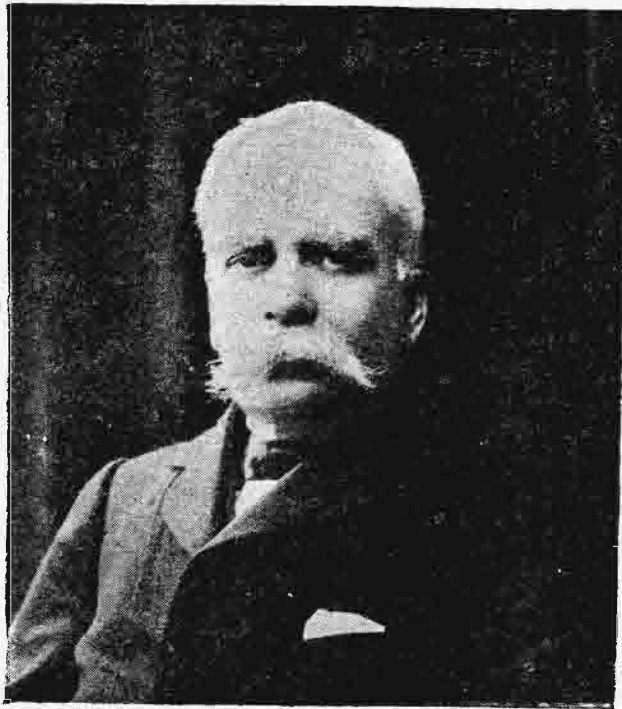
ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ναυάρχου Κανεβάρο, ὅστις εἶχε γείνει ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας, ἀπετέλεσαν κρητικὸν Ἄρειον πάγον, ἐν ᾧ ἐξηκολούθησαν συζητούμενα ἀκόμη τὰ φορῶντα εἰς τὴν νῆσον. Ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου, ὅστις τὸ πρῶτον διορίσθη ἐπὶ τριετίαν, διήρκεσε σχεδὸν ὀκτὼ ἔτη, καὶ κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἡ Κρήτη διέμεινεν ἡσυχος. Ὁ πρίγκιψ, ὦν, ὡς εἰκὸς, δημοφιλῆς παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, ἐπειράθη νὰ καθησυχάσῃ καὶ πάλιν τοὺς Τουρκοκρητάς, καὶ μετέβη μὲν χάριν προσκυνήματος εἰς τὴν

ἱστορικὴν μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ἀλλ' ἐπεσκέφθη καὶ τὸ κυριώτατον τῶν τζαμιῶν τῶν Χανίων. Καὶ αὐτοὶ οἱ Σφακιανοὶ ἀρχηγοὶ ἐπεισθήσαν νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα. Ἐπιτροπεία μικτὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Σφακιανάκη διορίσθη, ὅπως συντάξῃ σχέδιον καταστατικοῦ χάρτου, καὶ τῷ 1899 ἡ πρώτη συνέλευσις τῆς αὐτονομῆς Κρήτης, συνισταμένη ἐξ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ ὀκτὼ Χριστιανῶν καὶ πενήκοντα Μωαμεθανῶν συνήλθε πρὸς ἐξέτασιν τοῦ σχεδίου τούτου. Συμφώνως δὲ πρὸς τὸ Σύνταγμα τοῦτο, οἷον ἐψηφίσθη

ὀριστικῶς, ὁ πρίγκιψ διώρισε πέντε συμβούλους, ὧν εἷς Μωαμεθανὸς, ἐπετράπη δ' εἰς αὐτὸν νὰ διορίζῃ δέκα μέλη τῆς βουλῆς, ἧς, συνερομένης καθ' ἕκαστον ἔτος, οἱ λοιποὶ βουλευταὶ ἔμελλον νὰ ἐκλέγωνται κατὰ διετίαν. Ὁ δὲ Σφακιανάκης, ὅστις εἶχε διαδραματίσει σπουδαιότατον πρόσωπον ἐν τῇ χειραφετήσῃ τῆς ἰδίας πατρίδος, ἀπεσύρθη κατόπιν εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. «Τὸ πρῶτον νῦν ἐπὶ χίλια ἑννεακόσια ἔτη ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως ὑπὸ τοῦ Μετέλλου, ἔγραψεν ἐνθουσιώδης ἀθηναϊκῆ ἐφημερίς, ἡ Κρήτη κέκτηται τελείως αὐτόνομον πολίτευμα». Τέλος αἱ ῥωσικαὶ ἀρχαὶ ἀπεχώρησαν ἐκ τῆς Ῥεθύμνου καὶ αἱ ἀγγλικαὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, ὁ δὲ ἀφοπλισμὸς τῶν κατοίκων τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ ἐπικινδυνωτάτου διαμερίσματος τῆς νήσου, ἡ τελεία ἐξάλειψις τῶν ἐγκλημάτων ἐν αὐτῷ, ἡ ἐγκαθίδρυσις ταχυδρομείου καὶ ἡ αὔξησις τῶν ἐπαρχιακῶν προσόδων ταῦτα πάντα ἐξετελέσθησαν ἐν Ἡρακλείῳ ὑπὸ τοῦ σιρ Chermiside καὶ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ.

Ἡ δὲ ἀποχώρησις τῶν Ἀγγλων ἔδωκε περαιτέραν ὄθησιν εἰς τὴν μετανάστευσιν τῶν Τουρκοκρητῶν, ἐνθαρρυνομένων ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἡ δὲ ἀπογραφή τοῦ 1900 κατέδειξεν, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς νήσου εἶχον ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἐν ἑνατον καὶ ὅτι περιορίζοντο τὸ ἐξῆς κυρίως εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας πόλεις. Χωροφυλακὴ Κρητῶν, ὀργανωθεῖσα καὶ διοικουμένη ὑπὸ Ἰταλῶν караβινιέρων, διεδέχθη τοὺς Μαυροβουνίους ἐν τῇ φυλάξει τῆς τάξεως. Κρητικὴ σημαία, ἴδια γραμματόσημα καὶ νομίσματα ὑπῆρξαν περαιτέρα βήματα πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν, καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὁ δεξιώτατος τῶν συμβούλων τοῦ ἡγεμόνος, προέτεινε τὴν συγκρότησιν τῆς νήσου εἰς ἡγεμονίαν οἷα ἡ τῆς Σάμου μετὰ τὸ πέρας τῆς τριετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ἡ δὲ πρότασις αὕτη ἐξήγειρεν ἀγανάκτησιν ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐγεννήθη ὁ φόβος μὴ ἡ Κρήτη, ἀφ' οὗ πειραθῆ ποτε τῶν ἀγαθῶν τελείας ἀνεξαρτησίας, δὲν ἐξακολουθήσῃ ἐπιθυμοῦσα τὴν ἑνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κατ' ἀκολουθίαν ἐπελθοῦσα παῦσις τοῦ τολμητοῦ συμβούλου προεκάλεσε σοβαρὰν ῥῆξιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἀρμοστοῦ. Ἡ δ' ἐκλογή τῶν δημάρχων καὶ ἡ λογοκρισία τοῦ τύπου, ὧν ἀμφοτέρων εἶχετο ὁ πρίγκιψ, ἤγαγον εἰς δυσκολίας πρὸς τὴν συνέλευσιν, καὶ ἀρχομένου τοῦ 1904 ἠῦξεν ἡ δυσἀρέσκεια ἐν τῇ νήσῳ. Καὶ τὸ μὲν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργείων τῆς Ἰταλίας προέτρεψε τὸν πρίγκιπα νὰ ἐνεργῇ συνταγματικῶς, ἀλλὰ κρίσις ἐπῆλθεν, ὅτε τῇ 10 Μαρτίου τοῦ 1905 ἡ ἀντιπολίτευσις ἐτράπη εἰς τὰ

ὄρη καὶ ἔστησε τὸ ἀρχηγεῖον αὐτῆς ἐν Θερίσῳ, ὀχυρᾶ θέσει ἤδη περιωνύμῳ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Οἱ ἐπαναστάται κατεστάθησαν αὐτόθι εἰς προσωρινὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἐκήρυξαν τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀντέσχον, ἕως ὃ χειμῶν ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς προξένους τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Τὸ δ' ἐπόμενον θέρος ὁ πρίγκιψ Γεώργιος, βαρυνθεὶς τὴν ἐν Κρήτῃ κατάστασιν, παρητήθη παρὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν ἀναφορὰν πολλῶν βουλευτῶν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτοις δ' αἱ

Ἀλέξανδρος Ζαΐμης.

τέσσαρες δυνάμεις ἀνέθηκαν εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον τὴν ἐκλογὴν νέου ὑψηλοῦ ἀρμοστοῦ. Ἐκεῖνος δὲ ἐξέλεξε τῇ 1 Αὐγούστου τοῦ 1906, ἐγκριθέντα ὑπὸ τῶν δυνάμεων τῇ 16 Σεπτεμβρίου, τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην, τὸν συντηρητικώτατον καὶ σιγηλότατον τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν, προκηματίσαντα πρωθυπουργὸν ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς συνομολογήσεως τῆς μετὰ τῆς Τουρκίας εἰρήνης τῷ 1898. Ὀλίγος δὲ πλέον λόγος ἔγινε περὶ τῆς Κρήτης, διαρκούσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Αἱ δυνάμεις, κρα-

τούσης ἡσυχίας ἐν τῇ νήσῳ, ἐπέτρεψαν τὸν ὁσημέραι μείζονα ἐξελληνισμόν αὐτῆς. Συμφώνως πρὸς τὰς ὑποσχέσεις αὐτῶν τὰς δοθείσας τῇ 11 Ἰουλίου Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἐν ἐνεργείᾳ ἀντικατέστησαν τοὺς Ἰταλοὺς καραβινιέρους ἐν τῇ διοικήσει τῆς χωροφυλακῆς καὶ ἐκλήθησαν νὰ διοργανώσωσι τὴν πολιτοφυλακὴν τῆς νήσου. Ἄμα δὲ τῇ συγκροτήσει τῶν δύο τούτων σωμάτων, τῇ ἀποκαταστάσει τῆς τάξεως καὶ τῇ στερεώσει τῆς ἀσφαλείας τῶν Τουρκοκρητῶν ἔμελλον νὰποχωρήσωσι βαθμηδὸν τὰ διεθνή ἀγῆματα. Συμφώνως πρὸς ταῦτα τῇ 29 Ἀπριλίου 1908 αἱ δυνάμεις, ἀπαντῶσαι εἰς ἔκκλησιν τοῦ Ζαΐμη, δεικνύουσαν, ὅτι οἱ ὄροι αὐτῶν εἶχον ἐκτελεσθῆ, ἀνήγγειλαν,

ὅτι ἡ ἐκκένωσις τῆς νήσου ἔμελλε νὰρχίσῃ τὸ θέρος τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους καὶ νὰ λήξῃ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ πρώτου ἀγῆματος, ἧτις καὶ ἔγινε τῇ 17 Ἰουλίου. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς νήσου, ὅτε τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1908 τὸ ἄγγελμα τῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς βουλγαρικῆς ἀνεξαρτησίας προεκάλεσαν πάραυτα τὴν κήρυξιν τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Κρήτη οὐδαμῶς εἶχον παύσει ἐφελκύνουσαι τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης, ὅτε τρίτον ζήτημα, πολυπλοκώτερον ἀμφοτέρων τῶν ζητημάτων ἐκείνων, ἀπέβη ὀξύ. Ἡ Μακεδονία ἦτο ἡ χώρα φυλῶν ἀντιδιαμαχομένων καὶ ἀξιώσεων συγκρουομένων. Καὶ διαρκοῦντος μὲν μακροῦ χρόνου τῆς ἱστορίας αὐτῆς εἶχεν ὑπάρξει τελείως ἑλληνικὴ, κατὰ δὲ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐτάσσετο ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, προσωρινῶς διακοπτομένην ὑπὸ ἐπιδρομῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων, ἕως ὃ τὰ πάντα κατακτήσας Τοῦρκος ἐξηφάνισεν ἀπάσας ἐκείνας τὰς κυριαρχίας. Ἄλλ' ἐν ταῖς ἀνεξαλείπτους παραδόσεσι τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς εἶχεν ἐπιζῆσει ἡ μνήμη αὐτῶν, καὶ, ἐν ᾧ ἐπὶ παραδείγματι οἱ Ἄγγλοι δὲν θὰ ἐστήριζον εἰς τὸ γεγονός τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἐδουάρδου Γ' ἀξιώσεις ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς Γαλλίας, οἱ Σέρβοι ἐποιοῦντο λόγον περὶ τοῦ συγχρόνου τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῆς Ἀγγλίας, τοῦ Στεφάνου Δουσάν, ὡς εἰ ἡ στέψις αὐτοῦ ὡς κράλη ἐν Σκοπίοις ἦτο συμβὰν τῆς χθὲς, καὶ οἱ Ἕλληνες περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, ὡς εἰ οἱ αἰῶνες οἱ παρελθόντες ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἦσαν μία φυλακὴ νυκτός. Τέταρτος δὲ τις προσηλυτισμὸς, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει κυρίως ἔργον ἀνδρὸς καλουμένου Ἀποστόλου Μαργαρίτη, εἶχε μετασηματίσει τοὺς Κουτσοβλάχους, οἵτινες πρότερον ἐθεωροῦντο Ἕλληνες, εἰς Μακεδονορωμάνους, ἀδελφοὺς τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως Ῥωμάνων, ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἄλλαις μακεδονικαῖς πόλεσιν Ἰουδαῖοι, ὄντες ἀπόγονοι τῶν ἐξ Ἰσπανίας μεταναστευσάντων Ἑβραίων, ἀπετέλουν μέγα φιλότουρκον στοιχεῖον. Τὸ δὲ φερμάνιον, δι' οὗ εἶχεν ἰδρυθῆ ἡ βουλγαρικὴ ἑξαρχία τῷ 1870, ὠρίζεν, ὅτι πλὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἐξ ὧν μετ' οὐ πολὺ συνεκροτήθη ἡ Βουλγαρία, ἀναφορὰ τῶν δύο τρίτων τῶν κατοίκων ἠδύνατο νὰ συνεπιφέρῃ τὴν μεταφορὰν διαμερίσματός τινος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς τὸν ἑξαρχον. Ἐκτοτε δὲ πατριαρχικοὶ καὶ ἑξαρχικοὶ ἀντεπροσώπευον τοῦτο μὲν τὸν ἑλληνικὸν, τοῦτο δὲ τὸν βουλγαρικὸν ἀγῶνα

ἐν Μακεδονίᾳ, καὶ ἐκκλησιαστικὸς προσηλυτισμὸς ἤρχισεν ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς παλινορθώσεως τοῦ σερβικοῦ πατριαρχείου τοῦ Ἰπεκίου καὶ τῆς ιδρύσεως χωριστῆς ὀθωμανικῆς ἐκκλησίας. Σχολεῖα καὶ ἐκκλησῖαι ἀπέβησαν τὰ κεχαρισμένα ὄπλα τῶν ἀντιπάλων ἔθνοτήτων. Καὶ ἤδη μὲν ἀρχομένου τοῦ 1869 ὁ ἡγεμὼν τῆς Ῥωμανίας Κάρολος εἶχεν ἀποστείλει βιβλία χάριν τῶν Κουτσοβλάχων μαθητῶν· ἀπὸ δὲ τοῦ 1885, τῆς χλιοστῆς ἀμφιετηρίδος τοῦ ἀποστόλου τῶν Σλάβων Μεθοδίου, χρονολογεῖται ἡ μεγάλη διάδοσις βουλγαρικῶν σχολείων ἐν Μακεδονίᾳ. Αἱ δὲ συνθήκαι τοῦ 1878 ἤγαγον, ὡς εἰκὸς, τὰ βαλκανικὰ κράτη εἰς τὸ νὰ θεωρῶσι τὴν Μακεδονίαν ὡς ἰδίαν ἐαυτῶν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Καὶ ἡ μὲν Σερβία, ἀποκοπέσης τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῆς ἐν Βοσνίᾳ καὶ ἐν Ἑρζεγοβίνῃ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν κατοχῆς τῶν χωρῶν ἐκείνων, καὶ ὑποχρεωθείσα διὰ μυστικῆς συνθήκης νὰ μὴ προβῆ εἰς διατάραξιν αὐτῶν, ἀπέβλεπε πρὸς νότον τῶν ὄρεων τοῦ Shar, πρὸς τὰ Σκόπια καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην· ἡ δὲ Βουλγαρία ἀνεμιμνήσκετο τῶν συνόρων τῶν ἐπιδικασθέντων εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου· ἡ δὲ Ῥωμανία ἔβλεπεν, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ὑποκινοῦσα τοὺς Κουτσοβλάχους, εἶτα δὲ θυσιάζουσα αὐτοὺς θὰ ἠδύνατο νὰξιῶση ἀνταλλάγματα πλησιέστερα τῆς ἰδίας ἐαυτῆς χώρας. Τέλος δ' ἡ Ἑλλὰς ἐθεώρει τὰ νεώτερα ἐκεῖνα ἔθνη ὡς ἀρτιγενῆ καὶ παρείσακτα, μὴ ἔχοντα δικαιώματα ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ τῇ ἀπολυτρωθείσῃ ἀπὸ «τῶν βαρβάρων» ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅστις εἶχε πανηγυρίσει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ, ἣτις εἶχεν ὑπάρξει ἄλλοτε ὁ Παρθενῶν, τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων θρίαμβον αὐτοῦ. Ἡ δὲ Αὐστροουγγαρία ἔνεκα λόγων πλεονεξίας ἔχαιρεν ἀποσπῶσα τὴν προσοχὴν τῆς Σερβίας ἀπὸ τῶν Σέρβων τῆς Βοσνίας καὶ τὴν τῆς Ῥωμανίας ἀπὸ τῶν ἀλυτρώτων Ῥωμάνων τῆς δυαδικῆς μοναρχίας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐγκαθιδρουθεῖα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐν τῷ σαντζακίῳ τοῦ Νοβιπαζάρ ἠδύνατο νὰ ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὴν κατάβασιν πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἕως αἱ στρατιωτικαὶ αὐτῆς ἀρχαὶ ἀνεκάλυψαν, ὅτι θὰ ἦτο στρατηγικώτερον νὰ ὀδεύσωσι πρὸς τὸ Αἰγαῖον διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μάργου (Μοράβας) καὶ ἔπειτα νὰ διελάσωσι διὰ τοῦ Κατσανίκ. Ὁμοίως δὲ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις διέγνωσεν, ὅτι ἡ αὔξησις τῆς συγχύσεως τῶν ἐν Μακεδονίᾳ φυλῶν ἦτο τὸ ἄριστον δι' αὐτὴν μέσον, ὅπως διατηρήσῃ χώραν, ἐν ἣ ὀ γνήσιοι Τοῦρκοι, ἐν διακρίσει πρὸς τοὺς Τουρκαλβανούς, τοὺς Κιρκασίους ἐποίκους καὶ τοὺς

νομάδας Τατάρους ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι, ἐξαιρουμένων δύο ἢ τριῶν διαμερισμάτων. Κατὰ ταῦτα ἡ Πύλη ἠνύοει ὅτε μὲν τὸν Βούλγαρον, ὅτε δὲ τὸν Σέρβον, ἄλλοτε τὸν Ἑλληνα καὶ ἄλλοτε τὸν Κουτσοβλάχον συμφώνως πρὸς τὴν ἀδυναμίαν ἢ τὰς δεήσεις ἐκάστου αὐτῶν. Οὕτω τῷ 1890 παρὰ τὴν ἀντίστασιν τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ τῇ ἐγκρίσει τοῦ Σώλοβαρου ὁ Σταμπούλωφ ἀπέσπασε διὰ τῆς θρασύτητος αὐτοῦ παρὰ τοῦ ἐπικυριάρχου, ἀπειλήσας κεκαλυμμένως τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἡγεμονίας, δύο βεράτια χάριν τοῦ διορισμοῦ τῶν πρώτων Βουλγάρων ἐπισκόπων τῆς Μακεδονίας παρὰ τὰς λίμνας τῆς Ἀχρίδος καὶ ἐν Σκοπίοις. Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἀγανάκτησις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ὅπερ ἠξίωσεν, ὅπως ὁ βουλγαρικὸς κλῆρος φορῆ διακριτικὸν ἔνδυμα πρὸς ἔνδειξιν τοῦ σχίσματος αὐτοῦ, καὶ μάτην ἔκλεισεν ἐν διαμαρτυρίᾳ τὰς ἀνὰ τὴν Τουρκίαν ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Τῷ δὲ 1894 διωρίσθησαν δύο νέοι Βούλγαροι ἐπίσκοποι, καὶ ἄλλαι παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀντήμειψαν τὴν οὐδετερότητα τῆς ἡγεμονίας ταύτης διαρκούντος τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897, ὅτε ἡ Βουλγαρία, διακόπτουσα τὸν σιδηρόδρομον μεταξὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰς τὴν Θεσσαλίαν διάβασιν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἐπ' ἴσης δ' ὁμοίως ὁ διορισμὸς Σέρβου ἐπισκόπου Σκοπίων τῷ 1902 διήρесе τοὺς Σλάβους, καὶ ἡ διαμαρτυρία τῶν Κουτσοβλάχων κατὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντημείφθη ἐν Μακεδονίᾳ· ἀλλὰ καὶ τῷ 1905 ὁ κουτσοβλαχικὸς προσηλυτισμὸς ἠνυόθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Πράγματι, ὅσάκις ἡ Ἑλλὰς ἀνησύχει τὴν Πύλην, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Κουτσοβλάχοι ἐπωφελοῦντο τὴν περίστασιν τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ Κουτσοβλάχοι, ἄτε ὀλιγώτερον πασῶν τῶν ἄλλων χριστιανικῶν φυλῶν ἔχοντες νὰ ὀφελῆθῶσι καὶ πολὺ περισσότερον νὰ χάσωσιν ἐξ ἀμέσου λύσεως τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος, ἐνδιεφέροντο σχεδὸν ὅσον καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ὑπὲρ διατηρήσεως τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ, καθ' ἣ καὶ πανταχοῦ, ἡ κυριαρχία αὐτὴ ἐσήμαινε κακοδιοικησίαν, τῶν δὲ μεταρρυθμίσεων τῶν καθορισθεισῶν διὰ τοῦ εἰκοστοῦ τρίτου ἀρθρου τῆς βερολινείου συνθήκης οὐδεμία εἶχεν ἐκτελεσθῆ.

Καὶ ὁ μὲν ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1897 ἐφάνη εἰς τοὺς ἰδεολόγους ἐξαίρετος εὐκαιρία ἐνώσεως τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐν ἀγῶνι ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλ'

ὅμως ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν ἀντιζηλιῶν καὶ τῶν συγκρουομένων φιλοδοξιῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς αὐτρορωσικῆς συμφωνίας, δι' ἧς ἐπεδιώκετο μὲν ἡ διατήρησις τοῦ καθεστώτος, αἱ δὲ δύο ἐκείναι μεγάλαι δυνάμεις αἱ ἔχουσαι τὸ ἀμεσώτατον ἐνδιαφέρον ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου ἐκωλύοντο νὰ ἐξασκήσωσιν ἐν αὐτῇ χωριστὴν ἑκατέρα ἐπίδρασιν, τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ἐναρκοῦτο. Ἀλλὰ, πρὶν ἢ παρέλθωσι δύο ἔτη, μακεδονικὸν κομιτάτον ἐδρεῦον ἐν Σοφία καὶ συνοψίζον τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ εἰς τὴν φράσιν «ἡ Μακεδονία ὑπὲρ τῶν Μακεδόνων» ἀπηύθυνε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1899 ὑπόμνημα εἰς τὰς δυνάμεις, δι' οὗ συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ιδρύσεως αὐτονόμου ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας, ἐχούσης πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην, ὑπὸ γενικὸν διοικητὴν «ἀνήκοντα εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἔθνος καὶ μέλλοντα νὰ ἄρχῃ ἐπὶ πενταετίαν». Ἐπιστεύετο δὲ, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο θὰ ἦτο τὸ βουλγαρικόν, καὶ προσεδοκᾶτο, ὅτι Μακεδονία αὐτόνομος ὑπὸ Βούλγαρον διοικητὴν θὰ ἦτο ἐν βῆμα πρὸς τὴν «εὐρείαν Βουλγαρίαν» τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἀλλ' ὅτε τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, ὡς ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, ἀπέβη ἄχρηστος χάρτης, καὶ μακεδονικὸν συνέδριον συγκληθὲν ἐν Γενεύῃ ἀπέληξε μόνον εἰς ἐμφυλίους διχονοίας, προῆλθεν εἰς τὸ μέσον τὸ κόμμα τῆς δράσεως. Βουλγαρικαὶ ὁμάδες διέβησαν τὰ σύνορα, καὶ ἐπηκολούθησαν συμπλοκαὶ μετὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατεφάνη, ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἦσαν ὁ μόνος στόχος, καθ' οὗ ἐστρέφετο ἡ ἔχθρα τοῦ κομιτάτου. Καὶ δὴ τῷ 1900 εἰς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἐπυροβόλησεν ἐν Βουκουρεστίῳ Ῥωμᾶνον καθηγητὴν ἐκδίδοντα ἐφημερίδα ὑπεραμυνομένην τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀξιώσεων τῶν Ῥωμάνων. Ἐπὶ τούτοις δὲ ἡ Ῥωμανικὴ κυβέρνησις, ἣτις εὗρίσκετο ἤδη ἐν διχοστασίᾳ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν περὶ τινος νησυδρίου ἐν τῷ Δουνάβει, ἠξίωσε τὴν τιμωρίαν τοῦ κομιτάτου. Αἱ δυνάμεις καὶ ἡ Πύλη ἠξίωσαν τὴν τιμωρίαν τοῦ κομιτάτου καὶ ὁ Βόγορις (Βόρις) Σαράφωφ, ὁ πρόεδρος τῆς ὀργανώσεως, ἐφυλακίσθη μετ' ἄλλων πρωτευόντων μελῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ δικαστήριον, ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινῆς γνώμης ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπου ἔν τε τῷ στρατῷ, τοῖς σχολείοις καὶ τῷ τύπῳ ἐπρωτοστάτουν πλεῖστοι ὅσοι αὐτοκαλούμενοι Μακεδόνες, ἠθῶσε τοὺς κατηγορουμένους. Ἐπῆλθε τότε σχίσμα ἐν τῷ κομιτάτῳ, τοῦ μὲν ἄκρου κόμματος ὑπὸ τὸν Σαράφωφ κεκηρυγμένου ὑπὲρ τῆς χρήσεως βίας, τῶν δὲ μετριοφρόνων ἀνδρῶν προτιμώντων ἔννομα μέσα καὶ ἐκπαιδευτικὸν προσηλυτισμὸν. Οἱ

ἀδιάλλακτοι εἶχον συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος ἔστρεφε τὴν προσοχὴν εἰς τὰς φυλάς τοῦ Αἴμου μόνον ὅταν ἡ μία αὐτῶν ἀπέκοπτε τὸν λαιμὸν τῆς ἄλλης ἢ ἐπέφερε βλάβην εἰς τινὰ ξένον, καὶ σύμπας ὁ κόσμος ἀντελήφθη τὴν ὑπαρξίν μακεδονικοῦ ζητήματος, ὅτε ἡ δεσποινὶς Στόουν, ἱεραπόστολος Ἀμερικανὶς, συνελήφθη ὑπὸ στίφους πολιτικῶν ληστῶν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ Παλαιὰ Σερβία ὑπῆρξε τὸ θέατρον ἀλβανικῶν ἀγώνων, κορυφωθέντων εἰς τὸν φόνον τοῦ Μολλᾶ Ζέκκου, ὀνηλάτου, ὅστις εἶχεν ἀνυψωθῆ εἰς ἡγέτην κινήματος ὑπὲρ αὐτονόμου Ἀλβανίας, ὃν ἐφοβεῖτο καὶ συνεβουλεύετο καὶ αὐτὸς ὁ σουλτᾶνος, ὅστις ἦτο ἤδη προστάτης τῶν Ἀλβανῶν. Οὕτω δὲ σοβαρὰ ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὥστε ὁ μὲν σουλτᾶνος διώρισε τὸν Χιλμῆν πασσᾶν γενικὸν ἐπιθεωρητὴν τῆς Μακεδονίας, Μωαμεθανοὶ δὲ Τούρκοι συνεφώνησαν, «ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι τῆς Τουρκίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξακολουθήσωσι μένουσαι ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῶν ἀθλίᾳ καταστάσει».

Τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην εἶχον ἡ Αὐстроουγγαρία καὶ ἡ Ῥωσία, αἱ δύο ἄμεσον ἐνδιαφέρον ἔχουσαι δυνάμεις. Οἱ ὑπουργοὶ τῶν ἑξωτερικῶν τῶν δύο ἐκείνων κρατῶν συνητητήθησαν ἐν Βιέννῃ καὶ συνέταξαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903 συνετὸν σχέδιον μεταρρυθμίσεων διὰ τὰ τρία ἐν Μακεδονίᾳ βιλαετία, τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ τοῦ Μοναστηρίου καὶ τὸ τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Διὰ τοῦ σχεδίου τούτου, ὑποστηρικθέντος καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν δυνάμεων, συνεστήθη εἰς τὸν σουλτᾶνον νὰ διορίσῃ γενικὸν ἐπιθεωρητὴν ἐπὶ τακτὸν ἀριθμὸν ἐτῶν, νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν χωροφυλακίαν τῇ βοήθειᾳ ξένων ἀξιωματικῶν, συγκροτῶν αὐτὴν ἐκ Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν κατ' ἀναλογίαν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, καὶ νὰ ὀρίσῃ ἴδιον προϋπολογισμὸν δι' ἕκαστον τῶν τριῶν βιλαετιῶν, ὧν τὰ ἔσοδα ὀφείλον νὰ δαπανῶνται κατὰ πρῶτον λόγον χάριν τῆς τοπικῆς διοικήσεως. Καὶ παρεδέχθη μὲν ὁ σουλτᾶνος τὸ αὐτρορωσικὸν μεταρρυθμιστικὸν σχέδιον, ἀλλὰ μόνον αὐτοῦ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ αὔξησις τῆς ἀταξίας. Οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Κοσσυφοπεδίου, ὑποπεύοντες ἐπέμβασιν εἰς τὰς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἐστασίασαν, ἐπυροβόλησαν τὸν ἐν Μητροβίτση Ῥῶσον πρόξενον, καὶ ἐκράτησαν τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ σουλτᾶνου ἐν Ἰπεκίῳ· εἰς δὲ τῶν χωροφυλάκων ἐπυροβόλησεν ἄλλον Ῥῶσον πρόξενον ἐν Μοναστηρίῳ. Αἱ δὲ βουλγαρικαὶ ὁμάδες παρὰ τὴν διάλυσιν τῶν μακεδονικῶν κομιτάτων ὑπὸ τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως ἀνετίνα-

ξαν σιδηροδρομικὰς γεφύρας, ἐνέβαλον βόμβας εἰς ἀτμόπλοια καὶ ὤρουξαν ὑπόνομον ὑπὸ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Ὀθωμανικὴν Τράπεζαν. Οἱ Ἕλληνες ἐτρομοκρατοῦντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων καὶ ἐλαφυραγωγοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀτάκτων. Οἱ Βούλγαροι κομιτατζήδες κατέλαβον τὸ Κρούσοβον, πόλιν οἰκουμένην κατ' ἐπικράτησιν ὑπὸ πατριαρχικῶν, καὶ ἐλήστυσαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς· ὅτε δὲ οἱ Τοῦρκοι ἀνέκτησαν αὐτὴν, δεκασθέντες διὰ χρημάτων ὑπὸ

Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Φερδινάνδος.

τὸνλάχιστον χιλιάδας· πρὸς τούτοις δ' ἐδυσχέραινε τὴν κατάστασιν στρατιωτικὴ συνωμοσία. Ἐν ᾧ δὲ ὁ ἡγεμὼν Φερδινάνδος ἐξήτει νὰ καθησυχάσῃ τὸν ἐπικυρίαρχον διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ φιλοτούρκου στρατηγοῦ Πετρόφ ὡς πρωθυπουργοῦ, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσία ἐξέδιδον τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1903 δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ αὐτῶν σχεδίου, ὅπερ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐν ἣ ὑπεγράφη ὠνόμασθη πρόγραμμα τῆς Μυρστέγης. Διὰ τοῦ προγράμματος τούτου, γενομένου δεκτοῦ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, προσεκολλῶντο εἰς τὸν γενικὸν ἐπιθεωρητὴν Χιλμὴν πασσᾶν αὐστριακὰ καὶ ῥωσικὰ ὄργανα,

τῶν Βουλγάρων, παρ-
εἶδον καὶ δὲν ἐδῆω-
σαν τὴν βουλγαρικὴν
συνοικίαν. Τὰ συμ-
βάντα ταῦτα μικροῦ
δεῖν προεκάλουν
τουρκοβουλγαρικὸν
πόλεμον. Ἡ θέσις τῆς
βουλγαρικῆς κυβερ-
νήσεως ἦτο ἐξαιρέ-
τως δύσκολος. Σχε-
δὸν τὸ ἥμισυ τοῦ
πληθυσμοῦ τῆς Σο-
φίας συνίστατο ἐκ
Μακεδόνων μετανα-
στῶν καὶ προσφύ-
γων, ἐν δὲ τῇ ὅλῃ
ἡγεμονία ὁ ἀριθμὸς
τῶν τοιούτων ἐπη-
λύδων ἀνῆρχετο εἰς
ἐκατὸν πενήκοντα

ἀνετίθετο ἢ διοργάνωσις τῆς χωροφυλακῆς εἰς ξένον στρατηγὸν, βοηθούμενον ὑπ' ἀξιωματικῶν τῶν δυνάμεων, αἵτινες ἔμελλον νὰ διαιρέσωσι μεταξὺ ἀλλήλων τὴν Μακεδονίαν εἰς ζώνας, καὶ ἀπηρεῖτο ἡ μεταρρυθμίσις τῶν διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν θεσμῶν τῆς χώρας, συμμετέχοντος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Ἀρχηγὸς δὲ τῆς χωροφυλακῆς διορίσθη ὁ Ἴταλὸς ἀξιωματικὸς Di Giorgis, ὃν διεδέχθη ἕτερος Ἴταλὸς, ὁ κόμισ Di Robilant. Ἄπασαι αἱ δυνάμεις, ἐξαιρουμένης τῆς Γερμανίας, ἔστειλαν ὀλίγους ἀξιωματικούς, ἀυξηθέντας μικρὸν κατόπιν, καὶ ἡ Μακεδονία χάριν ἀστυνομικῶν σκοπῶν διηρέθη εἰς πέντε τομεῖς, τὸν ἀγγλικὸν, περιλαμβάνοντα τὸ πλούσιον διαμέρισμα τῆς Δράμας, τὸν γαλλικὸν, κατέχοντα τὰς Σέρρας, τὸν ἰταλικὸν ἐν Μοναστηρίῳ, τὸν αὐστριακὸν ἐν Σκοπίοις καὶ τὸν ῥωσικὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ. Τὸ δὲ πλεῖστον τοῦ βιλαετίου τοῦ Κοσσυφοπεδίου, τοῦ χειρίστου πάντων, καὶ μέρος τοῦ βιλαετίου τοῦ Μοναστηρίου ἐξηρέθησαν τῆς διαρρυθμίσεως ταύτης. Συμφωνία δὲ μεταξὺ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Τουρκίας περὶ παρακολύσεως ἐνόπλων ὁμάδων συνετέλεσεν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς Μακεδονίας τῷ 1904, καὶ ἀγγλικὴ ἐπιτροπεία ἔπραξε πολλὰ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν αὐτῆς.

Ἄλλὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐπεφάνη νέον στοιχεῖον ταραχῶν. Οἱ Ἕλληνες, ἀδυνατοῦντες νὰ τύχωσι προστασίας ὑπὲρ τῶν ὁμοφύλων ἐναντίον τῶν Βουλγάρων διοργάνωσαν καὶ αὐτοὶ ἀνταρτικὰς ὁμάδας, καὶ ὁ Παῦλος Μελάς, εἰς τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, πεσὼν ἐν Μακεδονίᾳ, ἀπέβη ἔθνικὸς ἥρωας, ὃν ἀπαθανατίζει μνημεῖον αὐτοῦ ἀνεγερθὲν ἐν Ἀθήναις. Αἱ ἀντίζηλοι φατρίαί, λαβοῦσαι τὴν προσωνομίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ Βουλγάρου ἐξάρχου καὶ ἐνθαρρυνόμεναι κρυφίως ὑπὸ προξένων καὶ ἀρχιερέων, ἀντεπεξήρχοντο κατ' ἀλλήλων διὰ φόνων ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας, ἣτις ἐν Μακεδονίᾳ ἦτο πρόσχημα τοῦ φυλετικοῦ πατριωτισμοῦ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἠυρύνετο τὸ μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥωμανίας χάσμα διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν Κουτσοβλάχων ὡς ἰδίου ἔθνους, ἔχοντος τὸ δικαίωμα νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς ἰδίας γλώσσης ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ τοῖς σχολείοις αὐτοῦ. Αἱ ἔθνικαὶ δὲ αὐταὶ ἔριδες διεδόθησαν ἀνα τὴν Μακεδονίαν. Οἱ μὲν Βούλγαροι κατέστρεψαν τὰς ἑλληνικὰς συνοικίας τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς Φιλιππουπόλεως, καὶ οἱ Ἀγχιαλίται ἐξήτησαν νέαν πατρίδα ἐν Θεσσαλίᾳ· οἱ Ῥωμᾶνοι προέβησαν εἰς διαδηλώσεις ἐναντίον τῶν

Ἑλλήνων τῶν διαμενόντων ἐν Ῥωμανίᾳ· κοινὸς δὲ κίνδυνος προεκάλεσε τὴν συναδέλφωσιν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, καὶ μία τῶν ὁδῶν τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Σέρβου Καραγεώργη. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, δυσανασχετοῦσα ἐπὶ τῇ βραδείᾳ προόδῳ τοῦ προγράμματος τῆς Μυρστέγης, προέτεινε τῷ 1905 τῇ ἐγκρίσει τοῦ μακεδονικοῦ συνεδρίου τῆς Σοφίας τὴν ἐπέκτασιν αὐτοῦ εἰς τὸ βιλαέτιον τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τὸν διορισμὸν ἐπιτροπείας ἀντιπροσώπων, διοριζομένων ὑπὸ τῶν δυνάμεων, ὑπὸ τὴν

Ἐδουάρδος Γκρέυ.

προεδρίαν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς συντάξεως οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων. Καὶ ἠρνήθη μὲν τὸ πρῶτον ὁ σουλτᾶνος νὰ ἐπιτρέψῃ ξένην ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ οἰκονομικά, ἀλλ' ἡ κατάληψις τοῦ ἐν Μυτιλήνῃ τελωνείου καὶ τηλεγραφείου ὑπὸ διεθνoῦς στόλου τῇ 14 Νοεμβρίου καὶ τοῦ Κάστρου τῆς Λήμνου μετὰ δέκα ἡμέρας ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ αναγνωρίσῃ τοὺς τέσσαρας οἰκονομικοὺς ἀντιπροσώπους, οὓς αἱ λοιπαὶ δυνάμεις εἶχον ἤδη στείλει εἰς Θεσσαλονίκην ὡς συναδέλφους τῶν Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πολιτικῶν πρακτόρων. Τὸν δὲ Μάρτιον τοῦ 1908, γενομένων πασῶν τῶν χάριν τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Μακε-

δονίας διαρρυθμίσεων, οἱ διορισμοὶ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ, τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν πρακτόρων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς χωροφυλακῆς, οἱ τὸ πρῶτον γενόμενοι διὰ δύο ἔτη, παρετάθησαν ἐπὶ μίαν ἑξαετίαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ὁ σὶρ Ἐδουάρδος Γκρέυ ἐν ὀνόματι τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως εἶχε προβῆ εἰς διαμαρτυρίας ἐν Ἀθήναις καὶ Σοφίᾳ ἐναντίον τῆς ἐξακολουθούσης εἰσελάσεως ἑλληνικῶν καὶ βουλγαρικῶν ὁμάδων εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ κατῴρθωσε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ μητροπολίτου τῆς Δράμας καὶ τοῦ Ἑλληνοπροξένου τῆς Καβάλλας ὡς ἐνεργῶν προσηλυτιστῶν. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 1907 ἐδολοφονήθη ἐν Σοφίᾳ ὁ Σαράφωφ ὑπὸ τινος Μακεδόνα,

παρακινηθέντος ὑπὸ τοῦ Σανδάνσκη, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ τρομοκρατικοῦ κόμματος τῆς ὀργανώσεως καὶ ὑπερμάχου τῆς ἰδέας ἐντελῶς ἀνεξαρτήτου Μακεδονίας. Ἐν τούτοις δὲ ἡ μὲν εἰσέλασις ὁμάδων ἐπετείνετο, ἡ δὲ ἀγγλικὴ πρότασις περὶ ἀξίσεως τῆς χωροφυλακῆς δὲν ἔτυχεν ὑποστηρίξεως παρὰ τῶν λοιπῶν δυνάμεων, ἅς ἀπησχόλουν κυρίως τὰ ἀντίζηλα σιδηροδρομικὰ σχέδια τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Σερβίας. Διὰ βραχέων, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπεμβάσεως ὑπῆρξεν ἄκαρπον. Καὶ οἱ μὲν φόροι εἶχον εἰσπραχθῆ ὁμαλώτερον καὶ διοικηθῆ τελεσφορώτερον, καὶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἶχε προβῆ εἰς ὀλιγωτέρας βιαιοπραγίας, ἀλλ' ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξύ Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Κουτσοβλάχων εἶχεν ὑπάρξει εἴπερ ποτὲ ἄσπονδος. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, ὅτ' ἐξερράγη ἡ τουρκικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1908.

Τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ἔθιγεν, ὡς εἶκος, τὴν τ' ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῶν βαλκανικῶν κρατῶν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τὸ μόνον δύσκολον πρόβλημα, ὅπερ εἶχον νὰ λύσωσι κατὰ τὴν περίοδον τῶν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἐτῶν, τῶν παρελθόντων μεταξύ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου καὶ τῆς τουρκικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ Βουλγαρία εἶχε κυβερνηθῆ κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἔτη τοῦ νέου ἡγεμόνος ὑπὸ τοῦ προχρηματίσαντος ὡς μέλους τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως, τοῦ Σταμπούλωφ, τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν πολιτευτῶν, οὓς εἶχεν ἀναδείξει ἡ Βουλγαρία μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου.

Ἐν τε τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν πτῶσιν ὁ υἱὸς τοῦ ἐν Τυρνόβῳ πανδοχέως ὁμοίαζε τὸν μέγαν Γερμανὸν ἀρχικαγκελλάριον, τὸν Βίσμαρκ. Διαρκούσης τῆς μακρᾶς αὐτοῦ πρωθυπουργίας, ὁ Σταμπούλωφ ἦτο ἀπόλυτος κύριος τῆς Βουλγαρίας, ἐπειδὴ ὁ ἡγεμὼν ἐπέιχε τὸ κατ' ἀρχὰς ἦν θέσιν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Α', ἀγνοῶν τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἰδίων ὑπηκόων, καὶ κατὰ ταῦτα ὁ Σταμπούλωφ ἦτο ἐπὶ τινα ἔτη ἀπαραίτητος εἰς αὐτόν. Ὁ ὑπουργὸς ἐκεῖνος δὲν περιεστέλλετο ὑπὸ συνταγματικῶν ἀκριβολογιῶν. Ἐθεώρει, ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, ἡ διατήρησις τῆς βουλγαρικῆς ἐλευθερίας, ἐδικαιολόγει τὰ μέσα, ἅτινα συνίσταντο εἰς τὴν ἐκλογικὴν ἐπέμβασιν καὶ εἰς τὴν καταδίωξιν τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων· διεγίνωσκε σαφῶς, ὅτι συμφέρον τῆς Βουλγαρίας ἦτο νὰ συσφίξῃ φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας· οὕτω δὲ κατῴρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τουρκικὴν ὑποστήριξιν ἐναντίον τῶν ῥωσικῶν σχεδίων καὶ ἰδρύσῃ βουλγαρικὰς σχολὰς καὶ ἐπισκοπὰς ὡς πυρῆνα βουλγαρικοῦ

προσηλυτισμοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων ἐν Μακεδονία. Ὅτε δὲ ὁ Τρικούπης προέτεινε εἰς αὐτὸν βαλκανικὴν ὁμοσπονδία, προέδωκε τὴν πρότασιν τοῦ Ἑλληνοσ πολιτευτοῦ εἰς τὴν Πύλην, ὅπως συνδιαλλάξῃ αὐτήν. Ὑποστηρικθεὶς ὑπὸ τε τοῦ Σώλοβαου καὶ τοῦ Κρίσπη ἐν τῇ ἀντιστάσει αὐτοῦ εἰς τὰς ῥωσικὰς ἀποπειράς περὶ ἐπιτεύξεως τῆς διὰ τῆς διπλωματίας ἐξώσεως τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου, κατέστειλε τὰς ῥωσοφίλους συνωμοσίας μετὰ τῆς μεγίστης αὐστηρότητος. Στάσις Μαυροβουνίων πλησίον τοῦ Πύργου ἀπέτυχε, καὶ ὁ ταγματάρχης Πανίτσας, ὅστις εἶχε θαρρήσει, ὅτι ἡ Ῥωσία ἤθελε σώσει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ὑποστῇ ποινὴν ἐπὶ προδοσίᾳ τοῦ ἰδίου ἡγεμόνος, ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ στρατοδικείου καὶ ἐτυφεκίσθη ὡς προδότης. Τὴν ληστείαν, ἣτις εἶχε δυσφημήσει τὴν χώραν ἔνεκα συλλήψεως δύο Αὐστριακῶν ἐν τῷ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ τῆς Μπέλλοβας, κατέβαλε διὰ χειρὸς κρατερᾶς, καθ' ἃ ὁμοίως τὰς σκευωρίας τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν ἐναντίον τοῦ καθολικοῦ ἡγεμόνος. Πολιτικὴ δολοφονία εἶχεν ἀποβῆ τὸ ὄπλον τῶν δυσηρεστημένων. Ὁ Μπελτσέφ, εἰς τῶν συνυπουργῶν τοῦ Σταμπούλωφ, εἶχε φονευθῆ παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ἐν Σοφίᾳ· ὁ Βούλκοβιτς, ὅστις ἦτο ὄργανον αὐτοῦ, εἶχε πληχθῆ ἐν τινὶ ὁδῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δὲ βιαιοπραγίαι αὗται καθίστανον ἐπιβλητικὴν τὴν ἀνάγκην μερίμνης περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ θρόνου. Διὸ ὁ ἡγεμὼν τῷ 1893 ἐνυμφεύθη Βουρβωνίδα πριγκίπισσαν, τὴν Μαρίαν Λουίζαν τῆς Πάρμας, καὶ ὁ γάμος οὗτος κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν τροποποίησιν τοῦ τριακοστοῦ ὀγδοῦ ἀρθρου τοῦ Συντάγματος, δι' ἧς ἐπετράπη ἡ βάπτισις τοῦ διαδόχου εἰς τὸ καθολικὸν δόγμα. Ὁ Σταμπούλωφ οὐ μόνον κατάρθωσε νὰ τύχη τῆς ἀποδοχῆς τῆς τοιαύτης τροπολογίας ὑπὸ τῆς *μεγάλης Σοβράνιε*, ἀλλὰ καὶ ἐνέκλεισεν εἰς τινὰ μονὴν τὸν ἀντιτασσόμενον μητροπολίτην Κλήμεντα ὡς ἀντιτάξαντα ἀντίστασιν δημοσίᾳ. Ὁ γάμος οὗτος, ἀγαγὼν εἰς τὴν γέννησιν διαδόχου, λαβόντος τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου τσάρου τῶν Βουλγάρων Βογόριδος, ἐστερέωσε μὲν τὸν θρόνον, ἀλλὰ καὶ προεκάλεσε τὴν πτώσιν τοῦ μεγάλου πολιτευτοῦ. Καὶ δὴ ὁ ἡγεμὼν, συζευχθεὶς μετὰ Βουρβωνίδος, ἠσθάνθη, ὡς εἰκὸς, τὴν ἀνάγκην διπλωματικῆς κοινωνίας χάριν τῆς συζύγου καὶ κοινωνικῆς ἀναγνωρίσεως χάριν ἑαυτοῦ, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἰκανὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἰδίου λαοῦ, ὥστε νὰ αἰσθανθῆ ἑαυτὸν ἰκανὸν νὰ κυβερνήσῃ ἄνευ τοῦ ὑπεράγαν ἰσχυροῦ καὶ τὰ μάλιστα ἀπερίττου ὑπουργοῦ. Αἱ

σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ ἀπέβησαν ὀσημέραι μᾶλλον τεταμέναι. Ὁ ἡγεμὼν ἐπέβαλε διὰ τῆς βίας τὸν εὐνοούμενον συνταγματάρχην Πετρῶφ εἰς τὸν πρωθυπουργὸν ἄκοντα ὡς συνυπουργὸν, καὶ τηλεγράφημα τοῦ ἡγεμόνος, κατηγοροῦν τὸν πρωθυπουργὸν ἐπὶ «χυδαιότητι», ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ παραιτηθῆ. Διεδέχθη δ' αὐτὸν τῇ 19 Μαΐου 1894 ὁ Στοῖλῶφ, ὅστις διετήρησε τὴν πρωθυπουργίαν ἐπὶ σχεδὸν πέντε ἔτη. Δυστυχῶς δὲ ὁ ἔκπτωτος πολιτευτῆς, καθ' ἃ ὁ Γερμανὸς αὐτοῦ πρόδρομος, ἐξέχυσε τὴν χολὴν αὐτοῦ εἰς συνεντεύξεις ἐφημερίδων, αἵτινες προεκάλεσαν τὴν κατάδιώξιν αὐτοῦ ἐπὶ δυσφημίᾳ. Τὸ δὲ τέλος ἐπῆλθε τῇ 3 Ἰουλίου 1895, ὅτ' ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ θηριωδῶς τρεῖς δολοφόνοι· μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανεν ἐκ τῶν πληγῶν, καὶ ἡ βραδύτης τῆς δίκης τῶν δολοφόνων, ὧν μόνος ὁ Χάλλιο Σταυρέφ, ὁ κύριος ἔνοχος, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, μετατραπείσης εἶτα τῆς ποινῆς εἰς δεκαπενταετὴ φυλάκισιν, ἐξῆγειρεν ὑπονοίας κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ δυσφήμησιν ἐναντίον τῆς χώρας. Ἀπαλλαγείς δὲ πλέον παντὸς ἐλέγχου, ὁ ἡγεμὼν εἰρήνευσε μετὰ τῆς Ῥωσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Γ' εἶχεν ἤδη ἀποθά- νει, καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ φόνου τοῦ Σταμπούλωφ, ἐπιτροπεία, ἧς ἀπετέλουν μέρος ὁ μητροπολίτης Κλήμης καὶ ὁ Στοῖλῶφ, εἶχε μεταβῆ εἰς Πετρούπολιν, ὅπως καταθέσῃ στέφανον ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ θανόντος τσάρου καὶ διενεργήσῃ συνδιαλλαγὴν μετὰ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Νικολάου Β'. Ἡ δὲ Ῥωσία ἔθηκεν ὡς ὄρον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Βογόριδος εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, καὶ ἡ πανηγυρικὴ αὕτη κωμῳδία ἐπαίχθη τῷ 1896 μετὰ θεολογικὴν ἔριδα ἀσημονεστέρα τῶν συνήθων. Ὁ Νικόλαος Β' παρέστη ὡς ἀνάδοχος δι' ἐπιτρόπου, καὶ ἡ Ῥωσία ἀνεγνώρισε τυπικῶς τὸν ἡγεμόνα Φερδινάνδον ἐπ' ἀνταμοιβῆ τῆς ἐξωμοσίας ταύτης. Ἐπηρεολούθησε δ' ἡ ἀναγνώρισις τῶν λοιπῶν δυνάμεων, καὶ ὁ ἡγεμὼν κατὰ τε τύπους καὶ κατ' οὐσίαν ἀπήλαυε τῶν μειδιαμάτων τοῦ τ' ἐπικυριάρχου καὶ τοῦ προστά-

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Νικόλαος Β'.

του αὐτοῦ. Ἐκτοτε δὲ ἡ πολιτεία αὐτοῦ ὑπῆρξε σταθερῶς ῥωσόφιλος. Οἱ ἀξιωματικοὶ οἱ ἀναμεμιγμένοι εἰς τὴν ἔξωσιν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἀνέλαβον καὶ πάλιν τὴν προτέραν ὑπηρεσίαν, καὶ οἱ διορισθέντες ἐπὶ τῆς ἀντιρωσικῆς ἀρχῆς ἐπαύθησαν, ἐπεδιώχθη ἡ κατὰ ῥωσικὸν τρόπον γύμνασις ἐν τῷ στρατῷ, καὶ Ῥώσος ναύαρχος καὶ Ῥώσος οἰκονομολόγος ἐπεσκέφθησαν τὴν Βουλγαρίαν. Ῥῶσοι μεγάλοι δοῦκες ἦλθον νὰ ἐορτάσωσι τὴν εἰκοστὴν πέμπτην ἀμφιετηρίδα τῆς Σίπκας καὶ τὴν τριακοστὴν τῆς Πλεύνας, καὶ ὁ Ἰγνάτιεφ παρῶρμησε τοὺς Βουλγάρους νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὰ ἴδια τέκνα τὸ ἱερὸν καθῆκον τῆς πραγματώσεως τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἐξεγείρων οὕτω τὸν πόθον τῆς κατακτήσεως τῆς Μακεδονίας. Παρὰ τοῦτον δὲ τὸν ἐρεθισμὸν καὶ τὰς συχνὰς μεταβολὰς τῶν βουλγαρικῶν ὑπουργείων μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1899 πτώσιν τοῦ Στοϊλῶφ, προελθοῦσαν ἐκ δυσαρεσκείας πρὸς τὸ οἰκονομικὸν καὶ σιδηροδρομικὸν αὐτοῦ πρόγραμμα, ἡ ἡγεμονία ἐπετέλεσεν οὐσιαστικὰς προόδους χάρις εἰς τὴν νοημοσύνην τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἐν Βουλγαρίᾳ εἶνε ἀναγκαῖον νὰ διακρίνη τις μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν πολιτευτῶν. Ὅπως ἀνομοίως πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὁ Βούλγαρος χωρικὸς δὲν ἀρέσκεται εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ καλλιεργῇ ἡσυχος τὸν ἴδιον ἀγρόν· ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πολιτικαὶ φατρίαί, ἀυξηθεῖσαι ἀπὸ δύο εἰς ὀκτὼ ἀνευ ἀντιστοίχου διαφορᾶς ἀρχῶν, ἠγωνίζοντο ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἐν ὀνόματι τοῦ δεῖνα ἢ τοῦ τάδε πολιτικοῦ ἡγέτου. Στρατολογοῦνται δὲ οἱ πολιτευταὶ κυρίως ἐκ τῶν ἀστῶν καὶ μάλιστα ἐκ τῶν νομομαθῶν, καὶ παρετηρήθη ὡς χαρακτηριστικὸν, ὅτι τῷ 1908, τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν δημιουργίαν τῆς Βουλγαρίας, σχεδὸν τὸ ἕν τρίτον τῶν βουλευτῶν συνίστατο ἐκ διδακτόρων, καὶ ἐν Σοφίᾳ ἐξεδίδοντο ἐννέα καθημεριναὶ ἐφημερίδες. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ταχεῖα διαδοχὴ ἐννέα ὑπουργείων, ὅτε μὲν ῥωσοφίλων, ὅτε δὲ σταμπουλωφικῶν κατὰ τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα ἔτη οὐδόλως παρέβλαψε τὴν ἐδραίωσιν τῆς χώρας, οὐδὲ δημόσια σκάνδαλα τοιαῦτα, οἷα ἡ καταγγελία τεσσάρων ὑπουργῶν ἐπὶ παραβάσει τοῦ Συντάγματος χάριν προσωπικοῦ συμφέροντος, δύναται νὰ ἐπιρρίψη μομφὴν εἰς τὰ ἐργατικά πλήθη, ἅτινα δὲν εἶχον σχέσιν πρὸς πλεονεκτικὰς συναλλαγὰς. Οὐχ ἦττον ὑπέρογκοι δαπάναι πρὸς κατασκευὴν σιδηροδρόμων καὶ λιμενικῶν ἔργων προεκάλεσαν ἀναποφεύκτως οἰκονομικὰς δυσχερείας, καὶ αὗται, ἐπιδεινωθεῖσαι ὑπὸ τῆς συμπτώσεως κακῶν συγκομιδῶν, ἠνάγκασαν τὴν κυβέρνησιν τῷ 1900 νὰ ἐπιβάλῃ δεκάτην ἐπὶ τῶν ἀγροτικῶν

προϊόντων, προκαλέσασαν σοβαρὰν στάσιν τῶν χωρικῶν πλησίων τοῦ Ῥουστουκίου. Νέον δὲ δασμολόγιον, ἀποσκοποῦν εἰς τὴν προστασίαν ἐγγωρίων βιομηχανιῶν, ἠύξησε τὰς δαπάνας τοῦ βίου, ἐν ᾧ ἀφ' ἐτέρου ἐλευθερία καὶ καταναγκαστικὴ ἐκπαίδευσις ἐπήγαγε κατὰ τὸ σύνηθες ὑπερπλεονασμὸν ἐπαγγελματιῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν πληθώραν ἐπαγγελματικῶν ταραξιῶν. Ἐντεῦθεν καὶ ἐν αὐτῷ «τῷ κράτει τῶν χωρικῶν», ὅπερ ἀρχομένης τῆς ἐνάτης δεκάδος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος εἶχε φανῆ εἰς Ἀγγλοὺς παρατηρητὰς, ὅτι ἦτο σχεδὸν ἰδεώδης χώρα γεωργῶν, ἀνεκινήθη κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν σοσιαλιστικὸν κίνημα. Καὶ αὐτόθι, καθ' ἃ ἐν ἀρχαιοτέrais κοινωνίαις, οἱ φοιτηταὶ ἀπέβησαν οὕτω ταραχοποιοὶ, ὥστε τῷ 1907 ὁ διάδοχος τοῦ Σταμπούλωφ, ὁ Πετκῶφ, ὁ ἐπικληθεὶς Hausmann τῆς Βουλγαρίας, ἔκλεισε τὸ Πανεπιστήμιον, πεσὼν ἔνεκα τῆς ἐνεργείας ταύτης θύμα δολοφονίας ὑπὸ παυθέντος ὑπαλλήλου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐτεκμηρίουν, ὅτι ἡ πρόοδος ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις εἶνε μὲν ταχεῖα, ἀλλ' ἔχει καὶ τὰς παλινδρομήσεις αὐτῆς καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίφασιν εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ διετηρεῖτο ἀκόμη ὁ παλαιὸς Ἀδάμ.

Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἱστορία τῆς Σερβίας ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν πολέμου ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ αὐτὸ δίδαγμα.

Ἐφ' ἱκανὰ ἔτη μετὰ τὸ γεγονός ἐκεῖνο ἡ ἱστορία τῆς Σερβίας συνίστατο κυρίως εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ἔριδας τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ μὲν Μιλᾶνος, καίπερ ὢν δεξιὸς ἀνὴρ, εἶχε τὰ συνήθη ἐλαττώματα τοῦ ἐξευρωπαϊσμένου Ἀνατολίτου, ἡ δὲ ὠραία αὐτοῦ σύζυγος, ἡ βασίλισσα Ναταλία, ἐκέκτητο ἐπίμονον αὐτογνωμοσύνην. Ἡ δὲ διεθνῆς πολιτικὴ ἠύρυνε τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους, ἐπειδὴ ὁ μὲν βασιλεὺς ἦτο φίλος τῆς Αὐστρίας, ἡ δὲ βασίλισσα, ὡς ἠρμοζεν εἰς τὴν θυγατέρα συνταγματάρχου τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, ἦτο ὀπαδὸς τοῦ τσάρου. Ὁ δὲ δημόσιος ἐν Σερβίᾳ βίος ἀντικατώπριζε τὰς τάσεις ταύτας, ἐπειδὴ οἱ μὲν ῥιζοσπάσται οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἀγροτικὸν κόμμα ἦσαν ῥωσόφιλοι, τῶν δὲ ἀστικῶν κομμάτων, τῶν προοδευτικῶν καὶ τῶν φιλελευθέρων, ἐκεῖνοι ἦσαν ὑπὲρ τῆς Αὐστρίας. Τέλος δὲ ὁ Μιλᾶνος ἔτυχε διαζυγίου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς οἰκιακῆς ταύτης νίκης συνεκάλεσεν ἐπιτροπέαν, ἐν ἣ ἀντεπροσωπεύοντο καὶ τὰ τρία πολιτικὰ κόμματα, χάριν παρασκευῆς σχεδίου Συντάγματος πολὺ φιλελευθερωτέρου τοῦ τοῦ 1869· τῶν δ' ἔργων τῆς ἐπιτροπείας ταύτης συμμετέσχε καὶ αὐτὸς μετὰ δεξιότητος ἐξαιρέτου. Τὸ δὲ σπουδαιότατον ἄρθρον τοῦ νέου Συντάγμα-

τος ἦτο ἐκεῖνο, δι' οὗ ἅπασαι μὲν αἱ κοινωνικαὶ τάξεις καὶ οὐχὶ μόνοι οἱ χωρικοὶ καθίσταντο ἐκλέξιμοι ὡς βουλευταὶ, ἀλλὰ τὸ ἐν τέταρτον τῆς βουλῆς ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκλεγόμενον ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Παρεχωρήθη δ' ἐλευθεροτυπία, τὸ δικαίωμα τῆς ψηφοφορίας ἐπέξετάθη εἰς περισσοτέρους, καὶ ὁ Μιλᾶνος ἐγνώρισεν εἰς τοὺς βουλευτὰς, ὅτι ὄφειλον νὰ παραδεχθῶσι τὸ Σύνταγμα ὡς ὅλον ἄνευ τροπολογιῶν, ἣ δὲ ἀπειλὴ αὕτη ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ψηφίσωσιν αὐτὸ ἐν τῷ συνόλῳ τῇ 21 Δεκεμβρίου 1889. Ἀλλὰ μόλις που τὸ Σύνταγμα τοῦτο ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν, καὶ ὁ Μιλᾶνος παρητήθη χάριν τοῦ υἱοῦ Ἀλεξάνδρου τῇ 22 Φεβρουαρίου 1889. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νέος βασιλεὺς εἶχεν ἡλικίαν μόνον δεκατριῶν ἐτῶν, διωρίσθησαν τρεῖς ἀντιβασιλεῖς, ἅπαντες ἐκ τῶν φιλελευθέρων, ὅπως κυβερνήσωσι τὴν χώραν. Καὶ πρόεδρος μὲν αὐτῶν ἦτο ὁ Ῥίστιτς, ὁ δεξιώτατος τῶν Σέρβων πολιτευτῶν, ὅστις πρὸ εἴκοσι καὶ ἐνὸς ἐτῶν εἶχεν ὑπάρξει εἰς τῶν κηδεμόνων αὐτοῦ τοῦ Μιλάνου, οἱ δ' ἄλλοι ἦσαν ὁ Πρῶτιτς καὶ ὁ Μπελιμάρκοβιτς. Ἀλλ' αἱ ἔριδες τοῦ διαζευχθέντος βασιλικῆς ζεύγους καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ναταλίας, ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαμένῃ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ υἱοῦ, προεκάλουν ἐν Σερβίᾳ διαρκῆ ἐρεθισμόν. Ἀπόπειρα δὲ περὶ ἐξώσεως τῆς βασιλίσσης μητρὸς ἐματαιώθη τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ὄχλου καὶ τῶν φοιτητῶν, καὶ αἷμα ἐχύθη κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν συμπλοκὴν· ἀλλὰ τὴν ὑστεραίαν ὁ Ῥίστιτς διέταξε τὴν ἀστυνομίαν νὰ εἰσορμήσῃ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Ναταλίας καὶ ὀδηγήσῃ αὐτὴν εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν. Τέλος δ' ἀμφότεροι, ὁ τε ἐκπιώτος βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα, οὐ μόνον συνήνεσαν νὰ ζήσωσιν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ χάριν τοῦ καλοῦ τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ κατέπαυσαν τὰς ἰδιωτικὰς αὐτῶν διαφορὰς, ὅπως σώσωσι τὸν θρόνον ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Καραγεώργεβιτς μνηστήρων. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ὁ Ἀλέξανδρος, ὅστις ἕως τότε κατὰ τὸ φαινόμενον εἶχεν ἐμβαθύνει εἰς τὴν μελέτην τῆς συνταγματικῆς ἱστορίας, κατέπληξεν αἴφνης τοὺς ἀντιβασιλεῖς, διατάξας τὴν φυλάκισιν αὐτῶν κατὰ τὸ εἰς αὐτοὺς ἐν τοῖς ἀνακτόροις παρατεθὲν δεῖπνον τῇ 1 Ἀπριλίου 1893, κηρύξας τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐνηλικιότητα καὶ διαλύσας τὴν βουλήν. Ἡ δ' ἐπιτυχία τοῦ κατὰ τῶν ἀντιβασιλέων διευθυνομένου τούτου πραξικοπήματος ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν νὰ προβῇ καὶ εἰς ἄλλο ἐναντίον τῶν ῥιζοσπαστῶν. Διὸ τῇ 9 Μαΐου τοῦ ἐπομένου ἔτους κατήργησε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1889 καὶ ἐπανέφερε πάλιν τὸ τοῦ 1869. Εἰς δὲ τὴν δραστηκὴν ταύτην πράξιν ἐπηκολούθησε μετὰ πέντε ἔτη ὀλοσχερῆς προγραφή

τοῦ κόμματος τῶν ῥιζοσπαστῶν καὶ ῥωσοφίλων, οὓς τὸ δικαστήριον ἐζήτησε νὰ περιπλέξῃ εἰς τὴν δολοφονικὴν ἀπόπειραν ἐναντίον τοῦ Μιλάνου, τότε ὄντος γενικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τινος Κνέζεβιτς, ὅστις ἐλέγετο ὡν ὄργανον τοῦ μνηστήρου τοῦ θρόνου. Ὁ δὲ τρόπος, καθ' ὃν διεξήχθη ἡ σερβικὴ ἐκείνη δίκη κατ' ἀναλογίαν τῆς τοῦ Dreyfuss, ἐξήγειρε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν.

Τὸν δὲ Αὐγούστον τοῦ 1900 ὁ Ἀλέξανδρος, ὅστις μέχρι ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχε διεξαγάγει τὰ πάντα ἐπιτυχῶς, διέπραξε τὸ σοβαρὸν πολιτικὸν σφάλμα νὰ νυμφευθῇ κυρίαν τινὰ τῆς τιμῆς παρὰ τῇ μητρὶ, τὴν Δράγαν Μασίν, χήραν Βοεμοῦ μηχανικοῦ καὶ αὐτὴν δὲ ἔχουσαν διαθέσεις βίου βοεμικοῦ, ἃς ἡ καταλαλιὰ τοῦ Βελιγραδίου παρέστησεν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον. Ὁ δὲ γάμος οὗτος ἤγαγεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Καὶ ἔσπευσε μὲν ὁ τσάρος νὰ συγχαρῇ τὸν βασιλέα, τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος ὁ ἐν Βιέννῃ θάνατος τοῦ Μιλάνου, ὅστις εἶχεν ἀποσυρθῆ ἐκεῖσε δυσφορῶν, ἀπεμάκρυνεν ἐκ τοῦ δημοσίου βίου τῆς Σερβίας ἕνα τῶν διαρκῶς ἐξερεθιζόντων τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τὸν μέγιστον ἐχθρὸν τῆς Ῥωσίας. Ἀλλ' ἡ ἔλλειψις διαδόχου, ἡ ὑποψία, ὅτι ἡ βασίλισσα Δράγα ἐσχεδίαζε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν διαδοχὴν ὑπὲρ τινος τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς, τοῦ Νικοδήμου Λουνγιεβίτσα, καὶ αἱ εὐτελεῖς ζηλοτυπίαί τῆς κοινωνίας τοῦ Βελιγραδίου κατέστησαν τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως ἐπισφαλῆ. Μάτην ἐχορήγησεν ἀμνησίαν εἰς τοὺς προγεγραμμένους ῥιζοσπάστας· μάτην τῷ 1901 ἐώρτασε τὴν ἐπέτειον τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκκενώσεως τοῦ Βελιγραδίου διὰ τῆς ἐκδόσεως Συντάγματος φιλελευθερωτέρου μὲν τοῦ τοῦ 1869, ἦττον δὲ ῥιζοσπαστικοῦ τοῦ τοῦ 1889, παρέχοντος εἰς τὴν χώραν τὴν ἀσφάλειαν δευτέρας βουλῆς, τὸ πρῶτον νῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς, καὶ συμβουλίου τῆς ἐπιτροπείας. Ἐχαρακτήρισε δὲ τὸ νέον τοῦτο Σύνταγμα ὡς «τὸ ἀποτέλεσμα συνεννοήσεως μεταξὺ τοῦ κυριάρχου καὶ τῶν ἡγετῶν τῶν τριῶν πολιτικῶν κομμάτων», καὶ αἱ πρῶται ἐκλογαὶ αἱ γενόμεναι συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα τοῦτο ἐξήγειραν ἀσύνηθες ἐνδιαφέρον. Ἀλλ' οὐχ ἦττον ταχέως ἀνεφάνησαν νέα δυσαρέσκεια ἐν ἐδάφει οὕτω προσφνεῖ πρὸς πολιτικὰς σκευωρίας, οἷον τὸ τῆς πρωτεύουσῃς τῆς Σερβίας. Τὸ δὲ πρῶτον προάγγελμα τῆς ἐπαπειλουμένης τραγωδίας ὑπῆρξεν ἡ ἀνακήρυξις ὡς βασιλέως τοῦ Πέτρου Καραγεώργεβιτς ὑπὸ τινος τυχοδιώκτου ἐν Σαβάτς τῷ 1902. Χάριν δ' ἐξασφαλίσσεως ἑαυτοῦ ἐναντίον ὁμοίων συνωμοσιῶν ὁ Ἀλέξανδρος διώρισε στρατιωτικὸν ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν

Τσιντσάρ - Μάρκοβιτς, καὶ τῇ 25 Μαρτίου 1903 ἐξετέλεσε τρίτον πραξικόπημα, δι' οὗ ἀνέστειλε τὴν λειτουργίαν τοῦ νέου Συντάγματος μέχρι τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐχθρῶν, τῶν ῥιζοσπαστῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἀκύρωσιν ἀπάντων τῶν δυσαρέστων νόμων διὰ τοῦ κύρους τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχῆς κατήργησε τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, τὴν μυστικὴν ψηφοφορίαν καὶ τὴν ἐλευθεροτυπίαν, καὶ ἔπαυσε τοὺς γερουσιαστὰς καὶ τοὺς ῥιζοσπαστικούς δικαστὰς, διώρισεν ἀθρόως νέους ἰσοβίους γερουσιαστὰς καὶ συμβούλους, ἅπαντας ἀμετόχους ῥιζοσπαστισμοῦ, καὶ τότε διὰ μιᾶς εἰσήγαγε καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον τὸ ἀνασταλὲν Σύνταγμα, ὅπερ εἶχεν ἀναθεωρήσει μετὰ τοιαύτης αὐθαιρεσίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διατηρήσεως «τάξεως, ἐνότητος καὶ εἰρήνης», καθ' ἃ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅλως ἀντίθετον τοῦ προσδοκωμένου. Οἱ ῥιζοσπάσται διὰ τῆς καταργήσεως τῆς μυστικῆς ψηφοφορίας, ἀποσχισθέντες τῆς ἀσφαλοῦς ὑποστηρίξεως τῶν χωρικῶν αὐτῶν ὑποστηρικτῶν καὶ στερηθέντες οὕτω τῆς συνταγματικῆς αὐτῶν ἐπικουρίας, ἐζήτησαν καταφύγιον εἰς τὸ σύνθημα ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου σύνθημα ἐν ἀπεγνωσμέναις ὥραις ἐσχάτης ἀνάγκης, εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ κυριάρχου.

Τὸ ἔαρ τοῦ 1903 ὑπῆρξε δυσοίωνον διὰ τὸ βασιλικὸν ζεῦγος. Κατὰ τινος μὲν παραμαγείρου τῶν ἀνακτόρων ἠγέρθησαν ὑπόνοιαι ὡς πειραθέντος νὰ δηλητηριάσῃ τὸ βασιλικὸν φαγητὸν, καὶ ἐσκευωρήθη συνωμοσία σκοποῦσα τὸν φόνον τοῦ βασιλέως παρὰ τὴν πύλην τῆς μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, ἡμέραν τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς. Τέλος δ' ἐξελέχθη χάριν τοῦ φόνου ἄλλη καταληλωτέρα ἐπέτειος, ἡ 28 Μαΐου, ἡ αὐτὴ δηλὰ δὴ ἡμέρα, καθ' ἣν πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν εἶχε δολοφονηθῆ ὁ Μιχαήλ. Ἦσαν δ' οἱ συνωμόται ἀξιωματικοὶ ἐκ τῶν ὁμοσάντων πίστιν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἦτο ὁ συνταγματάρχης Μασίν, ἀδελφὸς τοῦ πρώτου συζύγου τῆς βασιλίσσης καὶ προσωπικὸς αὐτῆς ἐχθρὸς. Καὶ ἄλλοι μὲν, καθ' ἃ λέγεται, ἐπληρώθησαν ἀδρῶς πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ στυγίου αὐτῶν ἔργου, ὅπισθεν δὲ τῶν ἐνεργῶν δολοφόνων ἐκρύπτοντο οἱ κεκαλλωπισμένοι, μελανενδυτοῦντες πολιτικοὶ, ἔτοιμοι νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν πρᾶξιν ἐκείνην, ἣν κυνικῶς ἐπωνόμαζον «ἐνδοξὸν ἐπανάστασιν». Τὴν νύκτα τῆς 28 Μαΐου 1903 οἱ συνωμόται συνήλθον ἐν τῷ «Σερβικῷ στέμματι», ὅπως κανονίσωσι τὰ τοῦ σχεδίου αὐτῶν. Τὸ ἔκτον τάγμα κατέλαβε τὰς ὁδοὺς τὰς ἀγούσας

εἰς τὰνάκτορα, ὧν ἡ πύλη ἀνετινάχθη διὰ δυναμίτιδος, καὶ ἐν τῷ ἐπακολουθήσαντι σκότει οἱ φονεῖς ἐπλανῶντο τῆδε κάκεισε ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ δύο ὥρας, ἕως τέλος εὔρον τὸ βασιλικὸν ζεῦγος κρυπτόμενον ἐν τινι σκευοφυλακίῳ, ὅπου ἡ βασίλισσα ἐφύλασσε τὰ ἐνδύματα αὐτῆς. Οἱ ἄθλιοι οἱ φέροντες τὴν στολὴν τοῦ βασιλέως δὲν ἐπέδειξαν ἔλεος πρὸς τὸν κυρίαρχον αὐτῶν. Ὁ τελευταῖος τῶν Ὀθρένοβιτς, διατροπηθεὶς ὑπὸ τριάκοντα σφαιρῶν καὶ ὑπερέκεινα, ἔπεσεν, ἐγκολλούμενος τὴν σύζυγον, ἐν ᾧ οἱ θηριώδεις κακοῦργοι οἱ βεβηλοῦντες τὸ ὄνομα ἀξιωματικοῦ ἐπλησσον καὶ ἤκιζον τὸ σῶμα τῆς βασιλίσσης. Καταρρίψαντες δ' οἱ δολοφόνοι τὰ ἐσπαραγμένα πτώματα ἀπὸ τῶν παραθύρων, ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον αὐτῶν ἐν τῇ πόλει. Οἱ δύο ἀδελφοὶ τῆς βασιλίσσης, ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν ἐφονεύθησαν ψυχραίμως· ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἐτραυματίσθη καιρίως· ἡ δ' εὐκαιρία ἐχρησίμωσε καταλλήλως, ὅπως ἐκτελεσθῶσιν ἰδιωτικαὶ ἀντεκδικήσεις, καὶ κατεδείχθη, ὅτι τὸ Βελιγράδιον καὶ μετὰ ἕνα ὄλον αἰῶνα πραγματικῆς ἐλευθερίας ὤκειτο ὑπὸ ἐπιπολαίως ἐξηυγενισμένων βαρβάρων. Οὐδ' ἠλαττώθη ἡ αἴσθησις αὕτη, ὅτε τὴν πρωίαν ἡ πόλις διεκοσμήθη ὑπὸ σημαίων, οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν ἐσήμαινον καὶ μουσικὴ χοροῦ ἐφαιδρυνε τὰς πλατείας. Ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτὸς, δύο ὀχήματα ἀπήγαγον τοὺς νεκροὺς τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης εἰς τὴν τελευταίαν αὐτῶν κατοικίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὅπου εἶχε ταφῆ ὁ δεύτερος καὶ τελευταῖος ἀξιὸς λόγου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ὀθρένοβιτς ἡγεμῶν. Οὐδεὶς φίλος παρέστη κατὰ τὸν πενιχρὸν ἐκεῖνον ἐνταφιασμόν. Ὀλίγας δὲ ὥρας μετὰ τὴν τραγωδίαν νέον ὑπουργεῖον, οὗ συμμετεῖχεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν συνωμοτῶν Ἀβακούμοβιτς, ἐξέδωκε προκήρυξιν προσωρινῶς παλινορθοῦσαν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1901 καὶ καλοῦσαν τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν χάριν ἐκλογῆς βασιλέως. Βραχεῖα δ' ὑπῆρξεν ἡ μεσοβασιλεία ἐν τῇ χώρᾳ. Καὶ δὲν εὐρίσκετο μὲν πιθανῶς εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς φονεῖς ὁ πρίγκιψ Πέτρος Καραγεώργεβιτς, ἀλλ' αὐτὸς ὅμως ὑπῆρξεν ὁ ἐπωφεληθεὶς τὸν φόνον, ἐπειδὴ τῇ 2 Ἰουνίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις αὐτὸν ἐξέλεξεν ὁμοφώνως βασιλέα. Ὁ νέος μονάρχης, ὁ μετὰ ἑννέα ἡμέρας ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ αἰμοσταγοῦς σερβικοῦ θρόνου, εἶχε διέλθει τὰ τεσσαράκοντα ἐπὶ τοῦ αἰμοσταγοῦς σερβικοῦ θρόνου, εἶχε διέλθει τὰ τεσσαράκοντα πέντε ἐκ τῶν πενήκοντα καὶ ἐπτὰ αὐτοῦ ἐτῶν ἐν τῇ ἔξορίᾳ, ὅτε μὲν ἐν Οὐγγαρίᾳ, ὅτε δ' ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Μαυροβουνίου πενθεροῦ, ὅτε δ' ἐν Γενεύῃ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο πράγματι ξένος τῆς χώρας, ἐφ' ἧς

ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἄρξει ἐπὶ δεκαεξ ἔτη. Εἶχε δ' ἀγωνισθῆ ἐν τῷ γαλλογερμανικῷ πολέμῳ καὶ ἐν τῇ ἐπαναστάσει τῆς Βοσνίας, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο στρατιωτικώτερος τῶν δύο προκατόχων· εἶχε δὲ καὶ μεταφράσει τὸ βιβλίον τοῦ Στιούαρτ Μίλλ Περὶ ἐλευθερίας (On Liberty)· ἀλλ' αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀγγλοῦ φιλοσόφου προσ-

Ἐπιτομή τοῦ βασιλεῦς τῆς Σερβίας Πέτρος.

κημένοι δίπλωμα πανεπιστημιακὸν ἢ πτυχίον ἀνωτέρας σχολῆς. Μεγάλῃ δὲ Σκουφίνα, συνισταμένη ἐξ ἀριθμοῦ διπλασίου τῶν συνήθων βουλευτῶν, ἐμελλε νὰ συγκαληθῆται, ὅπως ἀποφασίσῃ περὶ ἀντιβασιλείας, περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου, περὶ μεταβολῆς τοῦ Συντάγματος καὶ πάσης παραχωρήσεως ἢ ἀνταλλαγῆς ἐδάφους. Ὁ νέος βασιλεὺς ὤμοσεν ὄρκον εἰς τοῦτο τὸ Σύνταγμα, καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Μιλάνον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν νὰ εἶνε «πιστὸς συνταγματικὸς βασιλεὺς τῆς Σερβίας». Μίαν δ' ἡμέραν πρότερον ὁ

ηρμόζοντο ἥμισυ εἰς τὴν κοινωσίαν τῆς Σερβίας. Ἦδη δὲ πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ οἱ πολιτευταὶ εἶχον παλινορθώσει μετὰ τινων μεταβολῶν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1889. Τὸ δὲ Σύνταγμα τοῦτο τῆς 5 Ἰουνίου 1903, ὅπερ διατηρεῖται ἀκόμη σήμερον ἐν ἰσχύϊ, καθίδρυε μίαν καὶ μόνην βουλήν, ἐκλεγομένην ὑπὸ τῶν πολιτῶν τῶν πληρονότων εἰς ἀμέσους ἐνιαυσίους φόρους δεκαπέντε δηνάρια (dinar), ἰσότημα πρὸς φράγκα, καὶ συνερχομένην ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῇ 1 Ὀκτωβρίου. Ἡ δ' ἐκλογή ἐμελλε νὰ γίνηται κατ' ἐπαρχιακὰς περιφερείας, περιλαμβάνουσα οὕτω τὴν ἀρχὴν τοῦ κατ' ἀναλογίαν ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, καὶ ὠρίζετο, ὅπως ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ὑπάρχωσι δύο ὑποψήφιοι κε-

τημένοι δίπλωμα πανεπιστημιακὸν ἢ πτυχίον ἀνωτέρας σχολῆς. Μεγάλῃ δὲ Σκουφίνα, συνισταμένη ἐξ ἀριθμοῦ διπλασίου τῶν συνήθων βουλευτῶν, ἐμελλε νὰ συγκαληθῆται, ὅπως ἀποφασίσῃ περὶ ἀντιβασιλείας, περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου, περὶ μεταβολῆς τοῦ Συντάγματος καὶ πάσης παραχωρήσεως ἢ ἀνταλλαγῆς ἐδάφους. Ὁ νέος βασιλεὺς ὤμοσεν ὄρκον εἰς τοῦτο τὸ Σύνταγμα, καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Μιλάνον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν νὰ εἶνε «πιστὸς συνταγματικὸς βασιλεὺς τῆς Σερβίας». Μίαν δ' ἡμέραν πρότερον ὁ

καιροσκόπος μητροπολίτης εἶχεν ἐπικαλεσθῆ τὴν θεῖαν εὐλογίαν ὑπὲρ τοῦ νέου βασιλέως, καθ' ἃ εἶχεν ἤδη ἐπικαλεσθῆ αὐτὴν ὑπὲρ τῶν φονέων τοῦ θανόντος, ἐν τῇ αὐτῇ ἐκείνῃ μητροπολιτικῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ εἶχε βαπτίσει καὶ νυμφεύσει τὸν δολοφονηθέντα μονάρχη. Καὶ ὁ μὲν ἀρχηγὸς τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας ἠδυνήθη νὰ ἐξεύρη τοιοῦτον τρόπον ἀπολογίας ἐπὶ τῇ γενομένῃ δολοφονίᾳ, ἀλλ' αἱ ξέναὶ κυβερνήσεις ὑπῆρξαν ἐφεκτικώτεραι. Καὶ Ἴταλοι μὲν ἀξιωματικοὶ ἐπέστρεψαν τὰ σερβικὰ αὐτῶν παράσημα, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Ῥωμανίας διέγραψε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τοῦ σερβικοῦ τάγματος τοῦ Ῥωμανικοῦ στρατοῦ. Μόνον δ' ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσία, αἱ ἀνέκαθεν ἀντίζηλοι ἐν τῇ ἐξασκήσει ἐπιδράσεως ἐν Σερβίᾳ, ἀνεγνώρισαν τὸν βασιλέα Πέτρον· ἀλλ' οὐχ ἦττον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ἐστιγματίσει τὴν πρᾶξιν, εἰς ἣν ἐχρεώσεται τὸν θρόνον, ὡς «ἐγκλημα βδελυρὸν καὶ γενικῶς ἀποδοκιμασθέν». Ὁ ἐν Σερβίᾳ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας καὶ ἄλλοι συναδελφοὶ αὐτοῦ ἀπεχώρησαν, καὶ τὸ εὐτράπελον στοιχεῖον τὸ οὐδέποτε λείπον ἀπὸ τῶν βαλκανικῶν τραγωδιῶν, ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ τοῦ ἐνόχου τῶν ἀρμενικῶν σφαγῶν, τοῦ σουλτάνου, ὅστις ἐξέφρασε τὴν φρίκην αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς μεσονυκτίοις φόνοις τοῖς διαπραχθεῖσιν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν γειτόνων.

Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ὁ βασιλεὺς Πέτρος εὕρισκετο οἰονεὶ πρὸς εὐρωπαϊκοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἐμελλε μετ' οὐ πολὺ νάντιμετωπίσει καὶ ἐσωτερικὰς δυσκολίας. Ἦτο οἰονεὶ αἰχμάλωτος τῶν βασιλοκτόνων, κατεχόντων τὰς ἀρίστας τῶν ἀρχῶν, καὶ δὲν ἐθάρρει νὰ προσκόψῃ εἰς αὐτούς. Αὐτοὶ τε καὶ οἱ πολιτευταὶ προετίθεντο νὰ ἔχωσιν αὐτὸν ἀπλοῦν νευρόσπαστον, ἐν ᾧ ἀφ' ἐτέρου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Σερβίᾳ ὑπῆρχεν ἀκόμη φατρία τιμῶσα φιλοστόργως τὴν μνήμην τῆς ἀρχαίας δυναστείας· ἡ δὲ στάσις τῆς φρουρᾶς τῆς Ναϊσσοῦ (Nish), ὅπου εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε δημοφιλῆς, καὶ ἡ ὑπαρξίς νόθου υἱοῦ τοῦ Μιλάνου, διαβιοῦντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἠπέλησαν τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ νέου βασιλέως. Καὶ ἡ μὲν παρουσία τοῦ διαδόχου τοῦ Μαυροβουνίου, ὅτε ὁ Πέτρος ἐχρίσθη ἐν Γίτσα (Jitcha) ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ ἐστέφοντο οἱ βασιλεῖς τῆς Σερβίας, ἐφάνη ἐξασφαλίζουσα εἰς αὐτὸν τὴν ὑποστήριξιν ἀντιπάλου ἐπικινδύνου. Ἀλλ' ὁ γάμος τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου, τοῦ Μίρκου, μετὰ τῆς Ναταλίας Κωνσταντινοβίτις, τῆς πλησιεστάτης τῶν συγγενῶν τοῦ δολοφονηθέντος βασιλέως, ἠδύνατο νὰ προξενήσῃ ἐνοχλήσεις εἰς τὴν νέαν δυναστείαν, καθ' ἃ εἶχε προξενήσει εἰς τὴν

πρὸ αὐτῆς. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἰδίῳ οἴκῳ ὁ νέος κυρίαρχος εἶχε πηγὴν μεριμνῶν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ διαδόχου, τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου, νεανίου ἔχοντος βίαιον χαρακτῆρα, οὗ οἱ γελοιασμοὶ μετ' οὐ πολὺ ἀπησχόλησαν τὰς κακὰς γλώσσας τοῦ Βελιγραδίου περὶ τὰ συμβαίνοντα ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Ἐν τούτοις δ' οἱ ξένοι διπλωμάται οὐκ ἀλόγως ἀπέστεργον νὰ συμπαρακάνηται ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ μετὰ δολοφόνων ἀρξαμένης δ' ἀντιδράσεως ἐναντίον αὐτῶν, συνεκροτήθη «Σύνδεσμος πρὸς νόμιμον τιμωρίαν» αὐτῶν, ἀλλὰ μόλις τῷ 1906 οἱ πρωταίτιοι τῆς βασιλοκτονίας ἐτέθησαν εἰς διαθεσιμότητα, ἡ Ἀγγλία ἐπανέλαβε τὰς ἐπισήμους αὐτῆς σχέσεις μετὰ τῆς Σερβίας, ἥς τὸ ἔξωτερικὸν ἐμπόριον μετὰ τῆς Ἀγγλίας εἶχεν ἐντελῶς ἐκλίπει ἀπὸ τῆς διακοπῆς αὐτῶν. Ἄλλ' ἀκόμη ἐξηκολούθησεν ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ βασιλοκτόνων καὶ ἀντιβασιλοκτόνων, οἵτινες ἀπετέλεσαν κόμμα ἐπονομασθὲν ἐθνικόν. Οἱ βασιλοκτόνοι ἐπετέθησαν ἐναντίον δύο ἀντιθέτων καθ' ὁδὸν, καὶ δύο ἀντιβασιλοκτόνοι ἀξιωματικοὶ ἐδολοφονήθησαν χωρὶς νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς δίκην οἱ ἔνοχοι. Ἀλλὰ ξένος τις ἡγεμὼν, ὁ τῆς Βουλγαρίας, ἀντήλλαξεν ἐπίσκεψιν μετὰ τοῦ βασιλέως Πέτρου ὀλίγον χρόνον μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ, καὶ τὸ ἀδελφικὸν ἐκεῖνο αἴσθημα ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος σερβοβουλγαρικῆς συμβάσεως, συνομολογηθείσης τῷ 1906, ἣτις ὡς τὸ πρῶτον βῆμα τελωνειακῆς ἐνώσεως τῶν δύο σλαβικῶν κρατῶν προεκάλεσε δασμολογικὸν πόλεμον πρὸς τὴν Αὐστροουγγαρίαν καὶ τὴν συνήθη ἀπαγόρευσιν τῆς ἐξαγωγῆς τῶν χοίρων τῆς Σερβίας εἰς τὴν δυαδικὴν μοναρχίαν. Ἄλλ' ἡ ἔρις αὕτη ὑπῆρξε κακὸν οὐχὶ ἄμικτον ἀγαθοῦ, ἐπειδὴ ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ἄλλων διεξόδων τῶν κτηνῶν τῆς Σερβίας καὶ συνετέλεσεν εἰς καλλιτέραν συνεννόησιν μετὰ τῆς Ἀγγλίας, ἥς τὰποτελέσματα κατεφάνησαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κρίσιν τοῦ 1908. Πρὸς τούτους δ' ὅτε ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας, ὁ βαρῶνος Αἴρενταλ, ἀρχομένου τοῦ ἔτους ἐκεῖνου, ἀνήγγειλεν, ὅτι εἶχε ζητηθῆ ἄδεια καταμετρήσεως τῆς ὁδοῦ χάριν σιδηροδρόμου διήκοντος διὰ τοῦ *σαντζακίου* τοῦ Νοβιπαζάρ καὶ ἐνοῦντος τὰ σύνορα τῆς Βοσνίας ἐν Οὐβάτς μετὰ τοῦ τουρκικοῦ σταθμοῦ τῆς Μητροβίτσης, ἀντιπρότασις γενομένη παρὰ τῆς Σερβίας περὶ γραμμῆς ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως εἰς τὸν Ἀδρίαν κατὰ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τῆς Μεδούης ἔτυχε τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ῥωσίας. Οὕτως ἐπὶ τῆς παλινορθώσεως τοῦ οἴκου τῶν Καραγεώργεβιτς ἡ Σερβία ἔπαυσεν ἀκολου-

θοῦσα τὸ φιλαυστριακὸν πρόγραμμα τοῦ Μιλάνου, τὸ προοδευτικὸν κόμμα σχεδὸν ἐξέλιπεν, οἱ φιλελεύθεροι συνεχωνεύθησαν μετὰ τῆς νέας Ἐθνικῆς ομάδος, καὶ οἱ «ἀρχαῖοι» ῥιζοσπάσται, οἱ ὑπὸ τὸν Πάσιτς, τὸν παλαιμάρχον δημοκρατικὸν τῆς ὀγδῆς δεκαετηρίδος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, συνανεμίγησαν μετὰ τῶν «νέων» ῥιζοσπαστῶν, οἵτινες ἀπετέλουν τὸν σπουδαιότατον παράγοντα ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ.

Ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου Νικόλαος μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1880 ὀριστικὴν ἐπέκτασιν τῆς ἡγεμονίας ἠσχολεῖτο περὶ τὸ πρόβλημα τῆς προσαρμογῆς τῆς ὀμηρικῆς ἐκεῖνης πολιτείας, ἐν ἣ ὁ ἀγὼν εἶχεν ὑπάρξει ἢ κυρία ἀσχολία τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ σχεδὸν πέντε αἰῶνας, πρὸς τὰς μεταβληθείσας ἀπαιτήσεις νέας κοινωνίας. Καὶ ἐστρώθησαν μὲν ἐξαίρετοι ὁδοὶ, ἐνεθαρρύνθη δὲ τὸ ἐμπόριον, ἐκαλλιεργήθη ὁ καπνὸς, καὶ ἕκαστος ὀρεινὸς διετάχθη νὰ φυτεύσῃ μίαν ἄμπελον. Ἡ δὲ ἴδρυσίς τῆς πρώτης ἐν Μαυροβουνίῳ δημοσίας βιβλιοθήκης, μουσείου καὶ θεάτρου, ἐν ᾧ ἐδιδάχθησαν τὰ δύο δράματα τοῦ ἡγεμόνος ἐν μέσῳ ζωηρῶν ἐπευφημιῶν, ἐπηύξησαν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῆς νέας πρωτευούσης, καὶ ὁ ἐν ἔτει 1893 ἑορτασμὸς τῆς τετρακοσιοστῆς ἀμφιετηρίδος τοῦ πρώτου σλαβικοῦ τυπογραφείου ἀνέμνησε τὸν κόσμον, ὅτι οἱ Μαυροβούνιοι εἶχοντο τῆς γνώσεως τοῦ παρελθόντος. Πρὸ πέντε δ' ἔτων εἶχεν ἐκδοθῆ νέος κώδιξ, ἔργον τοῦ Μπόγοσιτς. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ ὀρεινοὶ εἶχον ἐπαναλάβει συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς ἐν τοῖς συνόροις, καὶ τῷ 1895 ὁ ἡγεμὼν προέβη εἰς τὸ πείραμα τῆς συγκροτήσεως μονίμου στρατοῦ. Ἀλλὰ σιτοδεῖαι συνεχεῖς ἠλάττωσαν τοὺς πόρους τῆς χώρας, καὶ πολλοὶ Μαυροβούνιοι μετενάστευσαν εἰς τὴν Σερβίαν.

Ἡ ὀρεινὴ ἡγεμονία ἢ ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἀποκεκλεισμένη ἀπὸ τοῦ κόσμου συνεδέθη πολὺ στενότερον μετὰ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἀπὸ τοῦ 1896. Τῇ 12 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ τετάρτη θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος Ἑλένη ἦλθεν εἰς γάμον μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ ἰταλικοῦ θρόνου, ὅστις μετὰ τέσσαρα ἔτη ἀνερρήθη βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας. Ἡ ἔνωσις δὲ αὕτη, ἣτις ἐνθυμίζει τοὺς γάμους τῶν μελανῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου μετὰ περικαλλῶν ἐκ Βενετίας παρθένων κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, ὑπῆρξε μὲν γάμος ἐξ ἔρωτος, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἔσχε σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῆς μικρᾶς ὀρεινῆς πολιτείας. Διὰ τοῦ γάμου τούτου οὐ μόνον ἡ δυναστεία τῶν Πέτροβιτς, ἥς ἡ διακοσιοστὴ ἀμφιετηρίς

ἐωρτάσθη μετ' ὀλίγους μῆνας, εἰσῆχθη εἰς τὸν οἰκογενειακὸν κύκλον τῶν εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἴταλοί ἤχθησαν εἰς τὸ νὰ θεωρῶσι τὴν χώραν τῆς βασιλείσης αὐτῶν ὡς πεδῖον οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐνδιαφέρονται παρέργως πλειότερον περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Δύο δὲ ἄλλαι Μαυροβούνιαι πριγκίπισσαι ἔλαβον συζύγους Ῥώσους. Οὕτω δὲ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν ἄλλου γαμβροῦ ὡς βασιλέως τῆς Σερβίας ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος ἀπέβη ἐν μικρῷ ὁ « πενθερὸς τῆς Εὐρώπης », ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου διὰ τοῦ γάμου τοῦ δευτεροτόκου αὐτοῦ υἱοῦ Μίρκου ἐπῆλθεν εὐνοήτως ἔνωσις τῶν δύο σερβικῶν κρατῶν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνδρὶ. Τέλος δὲ δύο ἄλλοι γάμοι, ὁ τῆς πέμπτης θυγατρὸς τοῦ Νικολάου μετὰ τοῦ πρίγκιπος τῆς Βαττεμβέργης Φραγκίσκου Ἰωσήφ καὶ ὁ τοῦ πρεσβυτάτου υἱοῦ μετὰ τῆς δουκίσσης Γιούτας τοῦ Μεκλεμβούργου - Στρέλιτς, περιέβαλον τὸν οἶκον αὐτοῦ διὰ τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τῆς βασιλείσης Βικτωρίας, ἣν καὶ ἐπεσκέφθη ὁ Νικόλαος εἰς τὸ Οὐίνδσορ τῷ 1898. Ἴσως δὲ οὐ μόνον ἔνεκα τῶν ὑψωθέντων συγγενικῶν αὐτοῦ δεσμῶν, ἀλλὰ καὶ χάριν ἑορτασμοῦ τῆς τεσσαρακονταετηρίδος τῆς ἀναρρήσεως ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος ἔλαβε τελευτῶντος τοῦ 1900 τὴν προσωνυμίαν Βασιλικῆς Ὑψηλότητος καὶ κατὰ τὴν ἀμφιετηρίδα αὐτοῦ τῷ 1910 τὴν προσωνυμίαν βασιλέως. Ἄλλ' ἢ μὲν αὐξήσις τοῦ ἀξιώματος τοῦ βασιλεύοντος οἴκου εἶχεν αὐξήσει καὶ τὰς δαπάνας αὐτοῦ, ἢ δὲ συνήθης διχόνοια ἐγγάμων ἀδελφῶν διαβιούντων ἐν τῷ αὐτῷ στενῷ χώρῳ ἐπεδεινώθη ἔνεκα τῆς ἑλλείψεως υἱοῦ τοῦ διαδόχου, οὗ ὁ ἀδελφὸς Μίρκος εἶχε τέκνα.

Τῷ δὲ 1905 ὁ ἡγεμὼν κατέπληξε τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς ἐκδόσεως δύο διαταγμάτων, δι' ὧν ἐχορήγει κοινοβουλευτικούς θεσμούς καὶ ἑλευθεροτυπίαν εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ. Ὁ ἡγεμὼν, ὦν κατὰ θεωρίαν φιλελεύθερος, ἰδίως προκειμένου περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἀγγλίας, εἶχε πάντοτε ὑπάρξει αὐταρχικὸς ἐν τῇ πράξει, καίτοι τῷ 1868 εἶχε μεταβιάσει τινὰς τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ εἰς τὴν γερουσίαν, αὐξηθεῖσαν εἰς δεκαῆς μέλη, καὶ τῷ 1874 εἶχε συστήσει ὑπουργεῖον. Ἄλλ' οὔτε ἡ γερουσία οὔτε τὸ ὑπουργεῖον εἶχον πραγματικὴν ἐξουσίαν. Διὸ ἡ νέα αἰφνιδία πολιτικὴ μεταρρύθμισις ἐφάνη πείραμα κινδυνῶδες. Εἶχον δὲ ἀναμφιβόλως ἐπιδράσει ἐπὶ ἡγεμόνα ἔχοντα τοσαύτην ἀγχίνουαν ὅσην ὁ Νικόλαος τὸ παράδειγμα τῆς Ῥωσίας, ἢ αὐξάνουσα ἐπιθυμία τῶν νεαρῶν ἐκείνων Μαυροβουνίων, οἵτινες, παιδευθέντες ἐν Βελιγραδίῳ, εἶχον τὴν ἀξίωσιν συμμετοχῆς

εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς ἰδίας ἑαυτῶν χώρας, καὶ ἡ σκέψις, ὅτι ἡ μεταβολὴ ἐκείνη, ἐφ' ὅσον ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἀναπόφευκτος, ἦτο προτιμότερον νὰ γείνη ἐπ' αὐτοῦ ζῶντος μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολὺ ὀλιγώτερον ἐμπείρου διαδόχου. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ἡ ἐπίσημος ἐξήγησις τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκείνης ὑπῆρξεν, ὅτι εἶχεν ἐκτελεσθῆ ἔνεκα τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν, ὧν ὁ ἡγεμὼν εἶχεν ἐμφορηθῆ κατὰ τὴν νεότητ' αὐτοῦ ἐν Παρισίοις. Ἀλλὰ τὸ Σύνταγμα, κείμενον μακρὸν, συνιστάμενον ἐκ διακοσίων εἴκοσι καὶ δύο ἀρθρῶν, ἦτο δάνειον ἐκ σερβικῶν πηγῶν, ἰδίως δὲ τοῦ σερβικοῦ Συντάγματος τοῦ 1889. Κατ' αὐτὸ ὁ ἡγεμὼν ἐξηκολούθει ἀντιπροσωπεύων τὴν πολιτείαν ἐν ἀπάσαις αὐτῆς ταῖς ἐξωτερικαῖς σχέσεσι. Δικαίωμα διαδοχῆς τοῦ θρόνου εἶχεν ὁ πρωτότοκος ἄρρην. Διτηρεῖτο δ' ἡ γερουσία, καὶ ἡ χώρα διηρεῖτο εἰς διαμερίσματα (oblasti), ἐπαρχίας (capitanie) καὶ δήμους (opshitine). Ἡ ἐκκλησία ἐκηρύσσετο αὐτοκέφαλος, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ δόγματα ἀφίεντο ἐλεύθερα. Συμπεριελάμβανε δὲ τὸ Σύνταγμα καὶ ἄρθρα περὶ ἑλευθεροτυπίας, ἑλευθερίου ἀναγκαστικῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἑξαμελοῦς συμβουλίου ἐπικρατείας καὶ ἐλεγκτικοῦ συνεδρίου τριμελοῦς. Ἐθνικὴ συνέλευσις (Narodna Skupschtina), ἀποτελουμένη ἐκ βουλευτῶν τοῦτο μὲν ἐκλεγομένων διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, τοῦτο δὲ διοριζομένων ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἔμελλε νὰ συνέρχεται ἑνιαυσίως τῇ 1 Ὀκτωβρίου. Τὸ σῶμα τοῦτο, διαρκοῦν ἐπὶ τετραετίαν, περιλαμβάνει ἐξήκοντα καὶ δύο αἰρετοὺς, ἐκλεγομένους ὑπὸ τῶν πεντήκοντα καὶ ἑξ διαμερισμάτων καὶ τῶν ἑξ πόλεων τῆς χώρας, καὶ δεκατέσσαρας κατέχοντας ὠρισμένας ἀρχάς, ἦτοι τὸν μητροπολίτην, τὸν καθολικὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιβάρεως, ὅστις φέρει τὴν προσωνυμίαν ἀρχιεπισκόπου τῆς Σερβίας, τὸν Μωαμεθανὸν *μουφτῆν*, τοὺς ἑξ συμβούλους τῆς ἐπικρατείας, τοὺς προέδρους τοῦ Ἀκυρωτικοῦ δικαστηρίου καὶ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ συνεδρίου καὶ τοὺς τρεῖς μεράρχους. Ὁφείλουσι δὲ νὰ ἔχωσιν οἱ βουλευταὶ ἡλικίαν τριάκοντα τοῦλάχιστον ἐτῶν καὶ νὰ πληρόνωσιν ἑνιαυσίους φόρους δεκαπέντε *κορωνῶν*. Ἡ δὲ πρώτη κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦτο ἐκλογή ἔγεινε τὸν Νοέμβριον 1905, καὶ τῇ 6 Δεκεμβρίου συνῆλθε τὸ πρῶτον μαυροβουνιωτικὸν κοινοβούλιον. Τότε οἱ γηραιοὶ ὑπουργοὶ οἱ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐκτελοῦντες τὰ κελεύσματα τοῦ δεσπότητος παρητήθησαν, ἀντικατασταθέντες ὑπὸ νεωτέρων ἀνδρῶν. « Οὐδὲν, εἶπεν ὁ ἡγεμὼν, ἤθελε λυπήσει τὴν καρδίαν μου πλειότερον ἢ τὸ νὰκούσω νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ γηραιὸς ἡγεμὼν,

καίπερ ἔχων ἀγαθὰς διαθέσεις, ἐνήργησε μεθ' ὀρμῆς καὶ ὑπέλαβεν, ὅτι ὁ λαὸς αὐτοῦ εἶνε προωδευμένος πλειότερον ἢ ὅτι πράγματι εἶνε». Ἀλλὰ μέχρι τινὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δὲν ἔβαινε ἐπιτυχῶς. Μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1907 διορισμοῦ τοῦ Τομάνοβιτς ὡς πρωθυπουργοῦ ὑπουργικαὶ κρίσεις ἦσαν συχναὶ, καὶ εἶχεν ἐμφανισθῆ

Νικόλαος Α'
ἡγεμὼν καὶ εἶτα βασιλεὺς τοῦ Μαυροβουνίου.

ὁμὰς σοσιαλιστῶν, ἡ δὲ χώρα διηρεῖτο εἰς δύο φατρίαις, καὶ ὁσάκις ἀποσύρεται ἡ στιβαρὰ χεὶρ τοῦ σημερινοῦ κυριάρχου, γίνεται φανερόν, ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμὸς, ὅστις ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κωμωδία, εἶνε δῶρον ἐπικίνδυνον εἰς κράτος βαλκανικὸν πτωχὸν καὶ πρωτόγονον. Ἦδη κατὰ τὰς γενικὰς ἐκλογὰς τοῦ 1907 τοιοῦτος ἦτο ὁ ἐρεθισμὸς, ὥστε κατεστράφη τὸ τυπογραφεῖον ῥιζοσπαστικῆς ἐφημερίδος, οἱ ῥιζοσπάσαι ἠρνήθησαν νὰ μετὰσχῶσι τῆς ψηφοφορίας, καὶ ἄ-

παντες οἱ ἐκλεχθέντες βουλευταὶ ὑπῆρξαν ὡς ἐκ τούτου συντηρητικοί. Ἐπειτα δ' ἐπηκολούθησεν ἡ ἀνακάλυψις βομβῶν σταλεισῶν ἐκ Σερβίας εἰς τὸ Μαυροβούνιον. Ἐκπτῶτοι Μαυροβούνιοι ὑπουργοὶ κατεδιώχθησαν, δημοκρατικὸς πρῶην πρωθυπουργὸς ἐστάλη εἰς τὴν φυλακὴν ἐν Ποδγορίτση, καὶ ἔγειναν καταγγελίαι κατὰ τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως ὡς συνενόχου συνωμοσίας ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου. ἤγαγον δ' αὐταὶ εἰς ῥῆξιν τῶν διπλωματικῶν σχέσεων

μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν κρατῶν, ὧν οἱ κυρίαρχοι εἶχον ἰδιωτικὸν λόγον νὰ μὴ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους.

Ἄλλη δ' ἐπίδρασις τείνουσα νὰ καταστήσῃ νεωτερικὸν τὸ Μαυροβούνιον εἶνε ἡ τῶν ἐξ Ἀμερικῆς ἐπιστρεφόντων μεταναστῶν. Εἶνε δ' ἡ μετανάστευσις αὕτη σχετικῶς νέα ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τοῦ Μαυροβουνίου, οὗ τὰ τέκνα, ἐν ἡ περιπτώσει μετενάστευον, μετέβαινον συνήθως μέχρις ἐπ' ἐσχάτων εἰς ἄλλα μέρη τῆς ἐγγυὸς Ἀνατολῆς. Ὑπολογίζεται δὲ, ὅτι σήμερον ὑπάρχουσι τριακοντακισχίλιοι περίπου Μαυροβούνιοι ἐν Ἀμερικῇ· οὕτω δ' ἡ χώρα αὐτῶν ἀποστερεῖται τῶν νεανιῶν αὐτῆς, ἐπερχομένων ἐντεῦθεν κακῶν ἀποτελεσμάτων εἰς τὰς οἰκοὺς παραμενούσας νεάνιδας. Οἱ μετανάσται δὲ οὗτοι κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν, καθ' ἃ καὶ οἱ χάριν ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως στελλόμενοι νέοι, εἶνε ἐπιρροεῖς εἰς τὸ νὰ δυσφορῶσιν ἐπὶ τῇ διαβιώσει ἐν τῇ ὀρεινῇ πατρίδι. Οὐδ' εἶνε ἀκίνδυνον διὰ κράτος μικρὸν καὶ πτωχὸν τὸ νὰ ἐπιτρέπη εἰς ξένους, καὶ τούτους ὡς τὸ πλεῖστον ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, νὰ διεξάγῃ τὰς κυριώτερας ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἐμπορικῶς δὲ εἶνε σήμερον τὸ Μαυροβούνιον πράγματι ἰταλικὴ ἀποικία. Ἴταλοὶ διαχειρίζονται τὸ μονοπώλιον τοῦ καπνοῦ, Ἴταλοὶ διευθύνουσιν ὑπὸ σημαίαν μαυροβουνιωτικὴν τὴν ναυσιπλοΐαν ἐν τῇ λίμνῃ τῆς Σκόδρας, Ἴταλοὶ ἐφορεύουσι τοῦ σταθμοῦ τοῦ ἀσυρμάτου τηλεγράφου ἐν τῷ λιμένι τῆς Ἀντιβάρεως. Οὐδὲν δ' ἄπορον, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο τῆς παραχωρήσεως ἐπιχειρήσεων εἰς ξένους, ἀναπόφευκτον ἄλλως ἐν χώρῳ, ὅπου τὰ κεφάλαια εἶνε σπάνια, ἄγει ἐνίους εἰς τὸ νὰ ὑψόνωσι τὴν κραυγὴν «Τὸ Μαυροβούνιον ὑπὲρ τῶν Μαυροβουνίων». Ἀλλὰ παρὰ τὰ εἰς τὴν πρόοδον συμπαρομαρτοῦντα ταῦτα κακὰ ἡ χώρα ἔχει συγκομίσει καὶ ἀγαθὰ. Ἀπὸ τοῦ 1906 τὸ Μαυροβούνιον ἀπέκτησεν ἴδιον νόμισμα, στηριζόμενον ἐπὶ ἀργυρᾶς μονάδος, ἐνθυμιζούσης διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς perper (ὑπέρπυρον) τοὺς βυζαντιακοὺς μέσους αἰῶνας. Ὡς φυσικὸν δὲ παρακολούθημα ἰδρύθη τράπεζα. Τῷ 1908 ἔγειναν τὰ ἐγκαίνια σιδηροδρόμου, συνδέοντος τὸν λιμένα τῆς Ἀντιβάρεως μετὰ τοῦ παρὰ τὴν λίμνην τῆς Σκόδρας Βίρ Παζάρ· ὑπηρεσία αὐτοκινήτων συνδέει τὴν πρωτεύουσαν μετὰ τοῦ Καττάρου καὶ τῆς Ποδγορίτσης· τηλέφωνα καθιστῶσι δυνατὴν εἰς τοὺς ὑπουργοὺς τὴν μεταβίβασιν τῶν ἀναγκαίων διαταγῶν ἀπὸ τῶν νέων καθιδρυμάτων, εἰς ἃ μετέθηκαν τὰ γραφεῖα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας αἰθούσης τοῦ σφαιριστηρίου, καὶ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ ἡ

πρωτεύουσα, ἑπεκταθὲν κατὰ μικρὸν, φωτίζεται δι' ἠλεκτρικοῦ φωτός. Πρίγκιπες δὲ καὶ ἀξιωματικοὶ φέροντες στολὴν ἐκ χακῆ ἀντιπροσωπεύουσι μεταξὺ γιγάντων περιβεβλημένων τὸ λαμπρὸν ἔθνικὸν ἔνδυμα τὴν μεταβατικὴν περίοδον, εἰς ἣν εἰσῆλθε πλέον τὸ Μαυροβούνιον ἐπ' ἀγαθῶ ἢ ἐπὶ κακῶ.

Ἡ δὲ Ῥωμανία ἐξηκολούθησε, διαρκούσης τῆς εἰκοσιπενταετίας τῆς ἐπακολουθησάσης εἰς τὴν κατ' οὐσίαν προσχώρησιν αὐτῆς εἰς τὴν τριπλῆν συμμαχίαν, στάδιον εἰρηνικῆς προόδου, διακοπτομένης ὑπὸ παρεμπιπτουσῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ὑπὸ σοβαρῶν κοινωνικῶν περισπασμῶν. Ὅτε τῷ 1906 ἡ ἔκθεσις ἢ τελεσθεῖσα χάριν ἑορτασμοῦ τῆς δεκάτης τετάρτης ἀμφιετηρίδος τῆς εἰς τὴν θετὴν πατρίδα ἀφίξεως τοῦ Καρόλου κατέστησε δυνατὴν εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τὴν σύγκρισιν τοῦ παρόντος μετὰ τοῦ παρελθόντος, οὗτοι εἶδον, ὅτι ἡ Ῥωμανία ἐν χρόνῳ βραχυτέρῳ μιᾶς ἀνθρωπίνης γενεᾶς εἶχε προσλάβει ὅλην τὴν ἑξωτερικὴν ὄψιν τοῦ ἑσπερίου πολιτισμοῦ. Σιδηροδρομικὸν δίκτυον τριῶν χιλιάδων χιλιομέτρων καὶ ὑπερέκεινα διησυκόλυε τὴν ἐπικοινωνίαν ἐν χώρῳ, ἐν ἣ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀφίξεως τοῦ ἡγεμόνος οὐδὲ μία καὶ μόνη σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ὑπῆρχεν. Αἱ Σιδηραῖ πύλαι εἶχον καθαιρεθῆ, καὶ ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως ἦτο ἐξευγμένη ἐν Τσερναβόδα γέφυρα μεγαλοπρεπῆς, ἥτις, ἐνοῦσα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βασιλείου μετὰ τοῦ ἀρτίως κτηθέντος λιμένος τῆς Κωνσταντίας, εἶχε προσδώσει σημασίαν εἰς τὴν ἡμελημένην Δοβροῦτσαν καὶ καταστήσει τὴν Ῥωμανίαν λεωφόρον ἄγουσαν ἀπὸ τοῦ Βερολίνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πίστις τῆς κυβερνήσεως ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἠδύνατο νὰ δανεισθῆ χρήματα ἐπὶ τόκῳ μόλις ὑπερβαίνοντι τέσσαρα ἐπὶ τοῖς ἑκατόν· ἢ δ' εἰς μεγάλας ποσότητας ἐξόρυξις τοῦ πετρελαίου εἶχε συντελέσει εἰς τὸ νὰ μεταβάλῃ τὸν καθαρᾶς γεωργικὸν χαρακτήρα τῆς χώρας, ἥτις, ἔχουσα πληθυσμὸν μεταξὺ ἕξ καὶ ἑπτὰ ἑκατομμυρίων, ἦτο ἡ μεγίστη ἅμα καὶ ἰσχυροτάτη τῶν λοιπῶν βαλκανικῶν πολιτειῶν. Ἄλλ' ἢ διαβίωσις τῶν ὀγδοήκοντα ἑκατοστῶν τοῦ πληθυσμοῦ τούτου ἐξηρτάτο ἐκ τῆς γεωργίας, τὸ δὲ ἡμισυ περίπου τῶν γαιῶν ἀνῆκεν εἰς σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν μεγάλων γαιοκτημόνων, οἵτινες ἐν πολλαῖς περιστάσις ἐνωκίαζον τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς μισθωτὰς, οἵτινες πολλάκις ἦσαν Ἰουδαῖοι κεφαλαιοῦχοι. Ὁ δὲ χωρικὸς, ὅσάκις εἰσεπράττετο τὸ μίσθωμα αὐτοῦ, ἠναγκάζετο ἢ νὰ δανεισθῆ τοκογλυφικῶς ἢ νὰ πληρώσῃ διὰ προσωπικῆς ἐργασίας ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ

εἰς μετρητά· οὕτω δὲ περιέπιπτεν εἰς τὴν κατάστασιν ὀφειλέτου ἢ δουλοπαροίκου, ἕως οὔ κατορθώσῃ νάποθῆ καὶ αὐτὸς μικρὸς γαιοκτήμων. Ἄλλὰ καὶ τότε δὲν ἦσαν ῥόδινα τὰ κατ' αὐτὸν, ἐπειδὴ ἀμάθεια καὶ ἐνίοτε φυσικὴ ἀδυναμία ἐκώλυον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ καταστήσῃ τὸν μικρὸν αὐτοῦ ἀγρὸν ἐπαρκῆ πρὸς διατροφήν τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας. Καὶ μετ' αὐτὴν δὲ τὴν δευτέραν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μπρατιάνου τῷ 1884 ὁ ἀγρότης ἀπεκλείετο σχεδὸν τελείως ὑπὸ τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος ἀπὸ τῆς ἀντιπροσωπεύσεως ἐν τῇ βουλῇ, ἥς ὁ χρόνος πολὺ συχνὰ ἔδαπανᾶτο εἰς τὰς ἀκάρπους ἔριδας φιλελευθέρων, συντηρητικῶν καὶ «νέων» συντηρητικῶν ἢ Γιουνιμιστῶν, ἐχόντων ἀπλᾶ ὀνόματα πατριῶν ἀνευ συμπαρομαρτουσῶν ἀρχῶν. Οὕτως οἱ ἀγρόται ἀπέβαινον τὰ φυσικὰ θύματα τῶν εὐφραδῶν δημαγωγῶν, οὓς εἶχε παραγάγει κατὰ τὸ εἰωθὸς ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀποτελέσματα δὲ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως ὑπῆρξαν αἱ μεγάλαι στάσεις τῶν χωρικῶν κατὰ τὰ ἔτη 1888 καὶ 1907, ὧν ἡ δευτέρα ὑπῆρξεν αὐτόχρημα ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐν ἔτει 1358 στάσιν τῶν ἀγροτῶν τῆς Πικαρδίας ἐναντίον τῶν εὐπατριδῶν, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Jacquerie*. Κατ' αὐτὴν δὲ πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ φονευθέντες καὶ πολλὰ μηχανήματα κατεστράφησαν. Παρακολούθημα δὲ τοῦ ἀγροτικοῦ ἐκείνου κινήματος ὑπῆρξεν ἡ συνέχεια τοῦ ἀντισημιτικοῦ ἐκείνου σάλου, ὅστις εἶχε προξενήσει δεινὰς ἀνωμαλίας τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βασιλείου. Καὶ δὴ τῷ 1897 συνέβησαν ἀντισημιτικαὶ στάσεις, καὶ τῷ 1902 αἱ Ἠνωμένοι πολιτεῖαι ἀπηύθυναν εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου ἀνακοίνωσιν ἀναφερομένην εἰς τὸ ζήτημα τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ῥωμανίας καὶ τὸν ἐπακολουθήσαντα εἰς αὐτὸν παμπληθῆ ἐξοικισμὸν ἐν φανερᾷ διαφωνίᾳ πρὸς τὸ τεσσαρακοστὸν τέταρτον ἄρθρον τῆς περιλαλήτου ἐκείνης συνθήκης. Ἄλλ' ἐξαιρουμένης τῆς μὴ προσκλήσεως τοῦ ἐν Λονδίῳ πρέσβεως τῆς Ῥωμανίας εἰς τὸ ἐν τῷ δημαρχεῖῳ ἐπίσημον συμπόσιον τὸ διδόμενον τῇ 28 Ὀκτωβρίου ὑπὸ τοῦ λόρδου δημάρχου οὐδὲν διάβημα ἀνταπεκρίθη πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνην, καὶ ἡ Ῥωμανία ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσῃ, ὅτι σχεδὸν πᾶν ἔθνος ἐκ τῶν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν βερολίνειον συνθήκην εἶχε παραβῆ ἄρθρον τι αὐτῆς.

Ἡ δὲ διεύθυνσις τῶν ἑξωτερικῶν πραγμάτων εὐρίσκετο καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ βασιλέως, καὶ διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία

τῆς Ῥωμανίας ἦτο γερμανόφιλος, ἐνίοτε δὲ καὶ τουρκόφιλος. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τῆς ἐπισκέψεως τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας εἰς τὸ Βουκουρέστιον ἐν ἔτει 1896, μετὰ τὸ ἄνοιγμα τῶν Σιδηρῶν πυλῶν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἡγεμόνων τῶν τριῶν παριστρίων κρατῶν, ὁ σύνδεσμος ἐκεῖνος μετὰ τῶν τριῶν κεντρικῶν δυνάμεων, οὐ εἰσηγηταὶ εἶχον ὑπάρξει ὁ Μπρατιάνου καὶ ὁ Βίσμαρκ τῷ 1883, ἀπέθη στενότερος. Διὰ στρατιωτικῆς δὲ συμβάσεως αἱ τύχαι τοῦ ἐκ διακοσίων χιλιάδων Ῥωμανικοῦ στρατοῦ συνεδέθησαν πρὸς τὰς τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐπὶ τακτοῖς ὄροις, καὶ κατὰ τινα περίστασιν ἡ Ῥωμανία ἐπεστρατεύθη ἐπὶ τῇ παρακλήσει τῆς Γερμανίας, ὅπως σώσῃ τοὺς ἐν στενοχωρίᾳ εὕρισκομένους Τούρκους ἀπὸ τῆς ἀνάγκης νάπογυμνώσωσι στρατοῦ τὰς ἀσιατικὰς αὐτῶν ἐπαρχίας. Ἡ δὲ ὀχύρωσις τῆς πρωτεύουσας ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Brialmont ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὸν φραγμὸν, ὃν ἠδύνατο νάντιτάξῃ ἡ Ῥωμανία ἐναντίον προχωρήσεως τῶν Ῥώσων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἄλλ' ἡ φιλία μετὰ τῆς Αὐστροουγγαρίας ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νάναγκάσῃ τὴν Ῥωμανίαν νὰ ἐπιδείξῃ ἐνδιαφέρον ἐν τῷ μακεδονικῷ ζητήματι, προσκόπτουσα οὕτως εἰς τὴν εὐπάθειαν τοῦ μόνου ἄλλου μὴ σλαβικοῦ χριστιανικοῦ κράτους ἐν τῇ ἐγγυς Ἀνατολῇ, τῆς Ἑλλάδος. Ἀναγκασθεῖσα νὰ ἐγκαταλίπη, τοῦλάχιστον πρὸς καιρὸν, τὴν ἰδέαν ἀπολυτρώσεως τῶν «ἀλυτρώτων» Ῥωμάνων τῆς δυναδικῆς μοναρχίας, εἶχε στρέψει τοὺς ὀφθαλμοὺς μακρὰν πρὸς τοὺς ἐπὶ μακρὸν λησμονημένους Κουτσοβλάχους τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου, οὓς οἱ Ῥωμᾶνοι ἀποδέχονται ὡς Ῥωμάνους, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες ἰσχυρίζονται, ὅτι εἶνε Ἕλληνες. Ὅσακις δὲ ὁ τοιοῦτος προσηλυτισμὸς ἐχαλαρώθη, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ φυλὴ τῆς χερσονήσου συνηδελφώθησαν, ὡς ὅτε αἱ δύο κυβερνήσεις συνωμολόγησαν ἐμπορικὴν σύμβασιν, οἱ δύο ἡγεμόνες συνητηθήσαν ἐν Ἀββαζία καὶ οἱ φοιτηταὶ τοῦ Βουκουρεστίου ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας τῷ 1901. Ἄλλ' ὁ ἑλληνορωμανικὸς μὴν τοῦ μέλιτος ἔληξεν, ὅτε τῷ 1905 τὸ Ῥωμανικὸν ὑπουργεῖον κατώρθωσε νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Πύλης τὴν ἀναγνώρισιν τῶν Κουτσοβλάχων ὡς χωριστοῦ ἔθνους μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς τελέσεως τῆς λειτουργίας ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ. Ἀνθελληνικαὶ στάσεις συνέβησαν ἐν Ῥωμανία, καὶ διεκόπησαν ἐκ νέου ἐφ' ἱκανὰ ἔτη αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν, αἵτινες εἶχον διακοπῇ ἤδη καὶ πρότερον μεταξὺ τοῦ 1892 καὶ τοῦ 1896 ἕνεκα τοῦ λόγου, ὅτι τὰ Ῥωμανικὰ δικαστή-

ρια εἶχον κηρύξει ἄκυρον τὴν διαθήκην τῶν ἀδελφῶν Ζάππα, τῶν ἰδρυτῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ζαππείου.

Τὰ δ' ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος δὲν παρουσιάζουσι σχετικῶς τι τὸ ἄξιον ἰδίου λόγου κατὰ τὰ ἕνδεκα ἔτη τὰ ἐπακολούθησαντα εἰς τὴν ἐκκένωσιν τῆς Θεσσαλίας. Ἐπεκράτει κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον γαλήνη μεταξὺ δύο περιόδων ἐρεθισμοῦ. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ζαΐμη, τοῦ συντηρητικωτάτου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πολιτευτῶν, λύσιν τῶν διαφορῶν ζητημάτων τῶν προκυψάντων ἐκ τοῦ πολέμου ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν τῷ 1899 ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει πρότερον τῶν κυριωτέρων συνεργατῶν τοῦ Τρικούπη καὶ ἦτο ὁ πρῶτος Ἑπτανήσιος ὁ ἀνελθὼν εἰς τὸ ὑπάτον πολιτικὸν ἀξίωμα ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὸν Α. Μεταξᾶν (1843): αἱ δὲ τέσσαρες αὐτοῦ πρωθυπουργαί, ὧν δύο ὑπῆρξαν ἀσυνήθως μακροαὶ, ἐπλήρωσαν

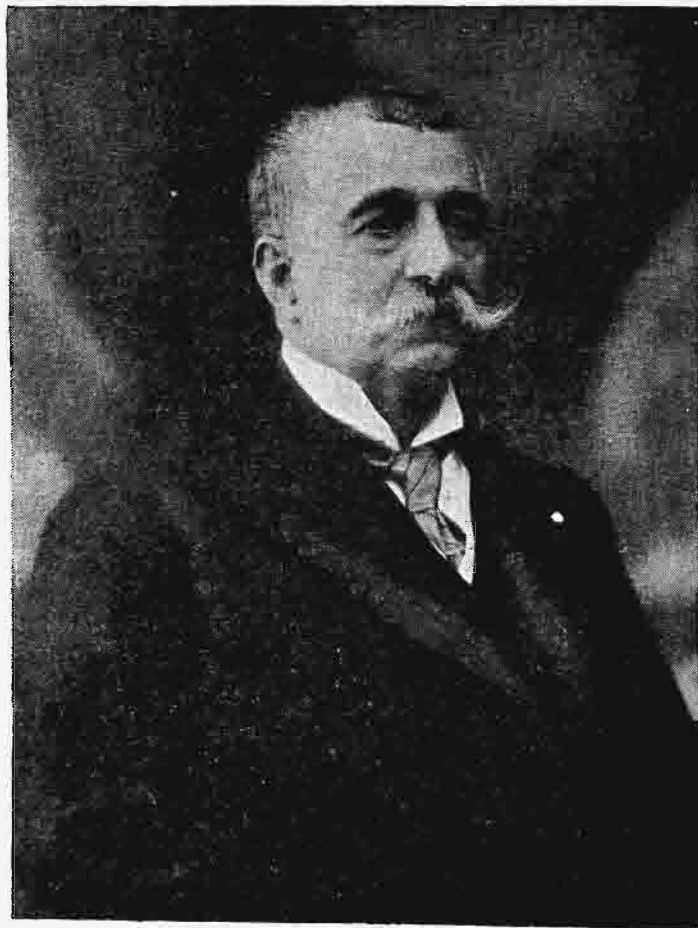

Γεώργιος Θεοτόκης.

ἅπασαι ὁμοῦ ὑπολογιζόμεναι μέγα μέρος τῆς περιόδου ταύτης. Ἡ δὲ πρώτη αὐτοῦ παραίτησις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1901 προῆλθεν ἐξ ἀγανακτήσεως τοῦ λαοῦ ἕνεκα τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν δημώδη, ἐξ ἧς προεκλήθη δεινὴ στάσις τῶν φοιτητῶν καὶ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν γραφείων δύο ἑφημερίδων. Ἦτο δὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο διδακτικόν, ἅτε δεικνύον τὴν σημασίαν, ἣν ἀποδίδουσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον τῆς Καινῆς Δια-

θήκης, ὅπερ θεωροῦσι δικαίως ὡς ἐν τῶν τιμιωτάτων κειμηλίων τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν κληρονομίας. Ὁμοιος δὲ σάλος ἐξηγέρθη τῷ 1903, ὅτε ὁ πρωθυπουργὸς Δημήτριος Ῥάλλης ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν φοιτητῶν καὶ ἐνὸς τῶν καθηγητῶν νὰ διατάξῃ τὴν παῦσιν τῶν παραστάσεων τῆς Ὁρεστείας τοῦ Αἰσχύλου, ἐπειδὴ φράσεις τινὲς τῆς μεταφράσεως τοῦ Γεωργίου Σωτηριάδου δὲν ἤρεσκον εἰς τοὺς ὄπα-

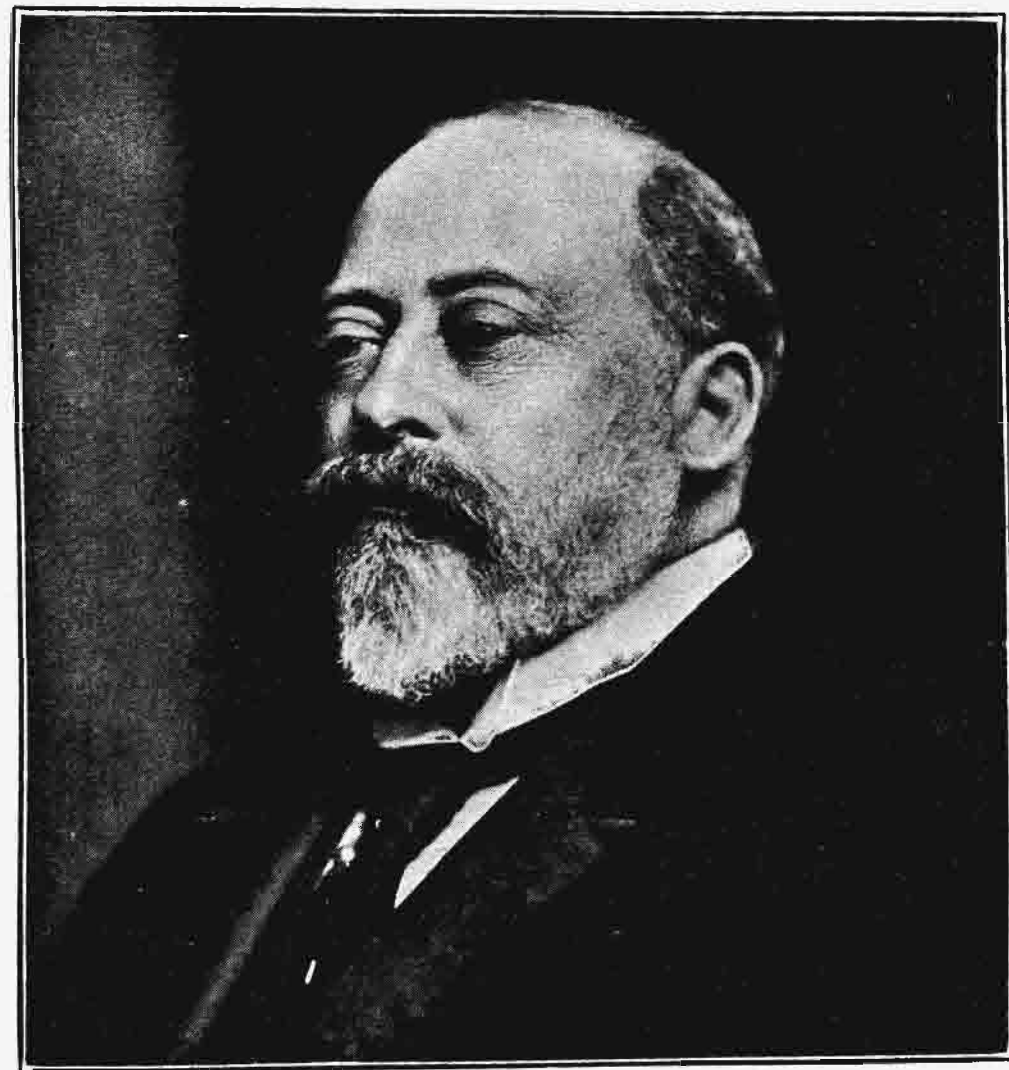
δοὺς τῆς καθαρευούσης. Τὴν δὲ λῆξιν τῆς δευτέρας πρωθυπουργίας τοῦ Θεοτόκη ἐπήνεγκον ἀποτόμως ταραχαὶ, προελθοῦσαι ἐξ ἄλλου δυσεπιλύτου ζητήματος, τοῦ τῆς σταφίδος, καὶ μετὰ δύο ἔτη χεῖρ δολοφόνου ἀπεμάκρυνε τὸν Δηλιγιάννην τῆς πολιτικῆς ἐκείνης σκηνῆς, ἐν ἣ εἶχε πρωτοστατήσῃ ἐπὶ μακρότατον χρόνον. Ἀφορμὴ δὲ τοῦ φόνου δὲν ὑπῆρξαν λόγοι πολιτικοὶ, ἀλλὰ τὸ κλεισίμον χαρτοπαικτείων κατὰ διαταγὴν τοῦ παλαιμάχου πολιτευτοῦ, ὃν ἀπεκάλει γέρον ὁ λαός. Ὁ θάνατος τοῦ Δηλιγιάννη

Κυριακούλης Μαυρομιχάλης.

προεκάλεσε τὴν διάσπασιν τοῦ λεγομένου Ἐθνικοῦ κόμματος, οὗ ἐκεῖνος εἶχεν ὑπάρξει ἀρχηγός, εἰς δύο κόμματα, ὧν τὸ μὲν ἠκολούθησε τὸν Ῥάλλον, τὸ δὲ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Τῆς διασπάσεως δὲ ταύτης φυσικὸν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἐκ νέου ἀνάρρησις τοῦ Θεοτόκη, ὅστις, ἠγούμενος κόμματος ἐνιαίου, ἔλαβε καὶ διετήρησε τὴν πρωθυπουργίαν ἐπὶ τρία καὶ ἡμισυ ἔτη μέχρι τῆς 7 Ἰουλίου 1909. Διαρκούσης δὲ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἡ ἐκ δευτέρου τέλει τῶν ἀναβιωσάντων Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐν Ἀθήναις τῷ 1906 ἐπὶ

παρουσία τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδου Ζ' συνεκέντρωσεν ἐν τῇ πόλει τοὺς ἀντιπροσώπους οὐ μόνον σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐθνῶν. Μετὰ δ' ἐν ἔτος ἡ γενομένη ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέδειξε τὴν μεγάλην αὔξησιν τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς καὶ τὴν ἀξιοσημεῖωτον ἀνά-

Ἐδουάρδος Ζ' βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας.

πτυσιν τοῦ Βόλου ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνώσεως τῆς πόλεως ταύτης. Ἄλλ' οἱ πίνακες ἐνίων ἐπαρχιῶν κατέδειξαν, ὅτι ἡ εἰς τὴν Ἀμερικὴν μετανάστευσις, ἥτις δὲν ὑφίστατο πρὸ τοῦ 1891, ἦτο ὁ λόγος τῆς μεγάλης ἐλαττώσεως τῆς χαρακτηριζούσης τὸν ἑλληνικὸν βίον ὑπερτερήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρρένων ὑπὲρ

τὸ γυναικεῖον φῦλον. Εἰς τὰ ἐμβάσματα τῶν μεταναστῶν τούτων ὀφείλεται κατὰ μέρος ἡ μεγάλη ἔκπτωσις τῆς καταλλαγῆς τοῦ φράγκου, ὅπερ ἀπὸ 1.88, ὅσου ἐτιμᾶτο κατὰ τὴν σταφιδικὴν κρίσιν ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1894 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου 1895, ἔγεινε πλέον ἰσότιμον τῆς δραχμῆς. Μετὰ δὲ τῆς ἐκ τῆς ξένης ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰς τὴν γενέτειραν προσδοκᾶται ἡ ἐν δεδομένῳ χρόνῳ διάδοσις νέων ἰδεῶν. Ἦδη δὲ ὁ περιγηγητὴς ἐκπλήσσειται προσφωνούμενος ἀγγλιστὶ μετὰ χαρακτηριστικῶς ἀμερικανικῆς προφορᾶς ἐν ἀπομεμακρυσμένοις χωρίοις τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀνακαλύπτων, ὅτι τὸ ἐν πέμπτον τῶν κατοίκων πόλεως τινος τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος ἔχει μεταναστεύσει. Οἱ δὲ τοιοῦτοι «Ἀμερικανοὶ» ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τοὺς δύο τελευταίους ἑλληνικοὺς πολέμους.

Ἡ ἐπιθεώρησις αὕτη τῶν κατὰ τὴν ἑγγὺς Ἀνατολὴν μέχρι τῆς τουρκικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1908 πρέπει νὰ συμπληρωθῇ διὰ βραχείας ἀνασκοπήσεως τῆς ἱστορίας τῶν νήσων ἐκείνων, αἵτινες, εὐρισκόμεναι ἐν σχέσει αὐτονομίας ἢ ὑποτελείας εἰς τὴν Τουρκίαν, οὐχ ὅλως ἀνομοίως πρὸς τὴν Κρήτην μόνον περιστάσεως τυχούσης συνεσχέτισθησαν πρὸς τὰς γενικὰς φάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος.

Ἡ Κύπρος, εὐρισκομένη ἀπὸ τοῦ 1878 ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Ἀγγλίας, δυσκόλως δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν παρατηρητὴν. Ἡ νῆσος αὕτη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ὑποστῆ οἰκονομικὰς ζημίας ὑπὸ τῆς ἀνοήτου διαρρυθμίσεως, καθ' ἣν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεδέχθη νὰ πληρόνη εἰς τὴν Τουρκίαν ἐνιαύσιον φόρον, ὑπολογιζόμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατὰ μέσον ὄρον περισσεύματος τῶν προσόδων ἀπὸ τῶν δαπανῶν κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη, ἧτοι ἐν ἄλλοις λόγοις 92.800 ἀγγλικὰς λίρας. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ καθορισμοῦ τοῦ φόρου ἦτο ἐξαιρέτως ἀπρόσφορος, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν συνήθειαν αὐτῶν ἐξώδευον ὀλίγα χάριν δημοσίων ἔργων, καὶ ἡ ὅλη πρόσοδος τῆς νήσου ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἀνήρχετο εἰς 147.281 ἀγγλικὰς λίρας. Κατὰ ταῦτα οἱ Ἀγγλοὶ ἀνέλαβον νῆσον, ἐν ἣ τὰ πάντα ὀφείλον νὰ δημιουργηθῶσι, καὶ συγχρόνως βαρεῖαν εὐθύνην, ὅλως δυσανάλογον πρὸς τοὺς πόρους τῆς νήσου. Ἀλλ' ἡ τελεία ἀδικία τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης ἀπέβη φανερὰ μετὰ τέσσαρα ἔτη, ὅτε 82.000 σχεδὸν ἀγγλικαὶ λίραι τοῦ φόρου παρεκρατήθησαν χάριν πληρωμῆς τῶν καθυστερουμένων τόκων τοῦ τουρκικοῦ δανείου τοῦ 1855, ὅπερ εἶχον ἐγγυηθῆ ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, ὧν ὑπήκοοι ἦσαν κατὰ μέγα μέρος οἱ μέτοχοι τοῦ δανείου ἐκείνου. Οὕτως οἱ

Κύπριοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναλάβωσιν ἐξ ἰδίων τὰς ὑποχρεώσεις ὀλοκλήρου τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας πρὸς τοὺς δανειστὰς καὶ νὰ ἐπιβαρυνθῶσι δι' εὐθυνῶν, αἵτινες εἶχον ἀναληφθῆ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν δύο ἐσπερίων δυνάμεων. Τὸ δ' ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι ἐνιαύσια περισσεύματα ἐν τῷ ἀποικιακῷ προϋπολογισμῷ μετεβλήθησαν εἰς ἐλλείμματα ἄνευ οὐδενὸς ἀνταλλάγματος ἀγαθῶν παρεχομένων εἰς τὴν ὑποτελῆ νῆσον. Ὑδραυλικά ἔργα, οἶων ἡ νῆσος εἶχεν ἐπείγουσαν ἀνάγκην, καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναληφθῶσιν, ἂν ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἔλθει εἰς καλλιτέρας συμφωνίας πρὸς τὴν Πύλην, ἠμελήθησαν μεγάλως, καὶ ἡ Κύπρος ἔχει ἓνα καὶ μόνον μικρὸν σιδηρόδρομον, ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δαπανᾷ μόνον πέντε χιλιάδας ἀγγλικῶν λιρῶν χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως. Διὰ βραχέων δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν φράσιν γνώστου τῶν πραγμάτων, γράψαντος ἐν τοῖς Καιροῖς (Times) τοῦ Λονδίνου τῆς 11/24 Μαΐου 1912, καθ' ὃν ὁ φόρος τῶν Κυπρίων ὑπῆρξε πάντοτε «μυλόπετρα περὶ τὸν τράχηλον τῆς νήσου». Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως ἡ ἐν Κύπρῳ ἀγγλικὴ διοίκησις δὲν ἠύστόχησε νὰ δικαιολογήσῃ τὰ ἐγκώμια τὰ πονεμηθέντα εἰς τὸν λόρδον Μπήκονσφηνλδ πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Καὶ δὴ ἡ νῆσος, καταληφθεῖσα ἕνεκα λόγων στρατηγικῶν καὶ κυβερνηθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ στρατιώτου ἐπιφανοῦς, οἷος ὁ σὶρ, σήμερον λόρδος, Γκάρνερ Οὐόλσλεϋ, ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ὑπὸ τῶν Ἀγγλων κατοχῆς τῆς Αἰγύπτου τῷ 1882 ἔπαυσεν ἔχουσα τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην ἀξίαν ἣν ἐκέκτητο πρότερον. Ἐπιπλέον δ' ἡ Ἀγγλία παρίσταται ἐν Κύπρῳ θεατῆς τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ φαινομένου, οὗ ἔσχε πείραν ἐν Ἑπτανήσῳ. Οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν μεγάλην πλειονοψηφίαν τῶν 274.108 κατοίκων, ἐπιθυμοῦσι τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἔχουσα συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου, ἐκανόνισεν οὕτω τὰ τοῦ Συντάγματος τοῦ παραχωρηθέντος εἰς τὴν Κύπρον τῷ 1882, ὥστε ἡ ψῆφος τῶν ἐννέα ἐκ Χριστιανῶν αἰρετῶν μελῶν τοῦ νομοθετικοῦ συμβουλίου νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξουδετερόνηται ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ ὑψηλοῦ ἀρμοστοῦ καὶ τῶν ἐξ διοριζομένων ὑπ' αὐτοῦ μελῶν ἐν συμπράξει μετὰ τῶν τριῶν αἰρετῶν μελῶν τῶν ἀντιπροσωπευόντων τοὺς 56.428 Μουσουλμάνους. Οἱ Χριστιανοὶ βουλευταὶ εὐρίσκονται ἐν διαρκεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὴν κυβέρνησιν, καὶ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1912 παρητήθησαν ἐν σώματι, διαμαρτυρόμενοι κατὰ τοῦ ἀρμοστοῦ, ἀρνηθέντος νὰ ὑξήσῃ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καὶ

νά δαπανᾷ τοὺς φόρους χάριν τῆς νήσου καὶ μόνον. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἔγεινέ τι ὑπὲρ τῆς Κύπρου καὶ παρὰ ταῦτα τὰ κακά. Ἐξέλιπε μὲν ἡ πληγὴ τῶν ἀκρίδων, ἡ δὲ δικαιοσύνη ἀπονέμεται καλῶς, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀπολαύουσιν ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλείας τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας, ὧν ἕστεροῦντο ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Ἄλλ' ὅμως πολλοὶ φυλαὶ, χειραφετούμενοι ἀπὸ τῶν Τούρκων, καταλαμβάνονται ὑπὸ δυσαρεσκείας, ὅταν παρερχομένου χρόνου λησμονηθῶσι τὰ δεινὰ κακὰ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἡυξήθη μὲν ἐν Κύπρῳ γενεὰ μὴ ἐνθυμουμένη τὴν χαρὰν, μεθ' ἧς ἐχαιρετίσθη ἐν τῇ νήσῳ ἡ ἀγγλικὴ σημαία. Ἡ δ' ἐκπαίδευσις κατέστησε τοὺς Χριστιανούς ἐπικριτικότερους καὶ ἐπιρρεπεῖς εἰς τὸ νὰ ὑπολαμβάνωσι τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν «ὡς ἀπλῶς μεταβατικὸν ἐπεισόδιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν», ζωηρῶς δὲ ἀποκρούουσι τὸν ἰσχυρισμὸν τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, καθ' ὃν ἐν περιπτώσει ἐκκενώσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἡ νῆσος ἤθελεν ἐπιστραφῆ εἰς τὴν Τουρκίαν.

Αἱ δὲ νότιοι Σποράδες, τὰ προνομιοῦχα Δωδεκάνησα, ἦτοι ἡ Ἰκαρία, ἡ Πάτμος, ἡ Λέρος, ἡ Κάλυμνος, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Νίσυρος, ἡ Τήλος, ἡ Σύμη, ἡ Χάλκεια, ἡ Κάρπαθος, ἡ Κάσος καὶ ἡ Μεγίστη ἢ τὸ Καστελλόριζον, ὧν αἱ πρῶται τέσσαρες, ἐνωθεῖσαι εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν μετὰ τῆς Σάμου κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, εἶχον τύχει ἐπικυρώσεως τῶν προτέρων αὐτῶν προνομίων ὑπὸ τοῦ Μαχμούτ Β' τῷ 1835 καὶ πλὴν συλλήβδην ποσοῦ ὀγδοήκοντα χιλιάδων γροσίων οὐδὲν ἄλλο ἐπλήρονον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἠπειλήθησαν τῷ 1867, διαρκούσης τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ πάλιν τῷ 1869 ὑπὸ βιαίας ἀπωλείας τῶν δικαίων αὐτῶν. Ἀλλὰ τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Στάνλεϋ, εἰς ὃν ἀνεφέρθησαν οἱ κάτοικοι αὐτῶν, ἡ Τουρκία ἀπέσυρε τὸν στρατὸν αὐτῆς. Καὶ ὑπέβαλε μὲν ἡ Πύλη δικαιολογίας εἰς τὸν Κλάρενδων, ἀλλὰ καὶ νέα ἀπόπειρα ὑποβιβασμοῦ τῶν Δωδεκανήσων εἰς τὸ κοινὸν ἐπίπεδον τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν ἔγεινε μετὰ εἴκοσιν ἔτη. Ἡ Σύμη ἀπεκλείσθη καὶ ἡ λιμοκτονία ἠνάγκασεν αὐτὴν εἰς παράδοσιν, τῷ δὲ 1893 ἐφυλακίσθησαν ἱκανοὶ τῶν προκρίτων¹. Καὶ συνεπλήρωσαν μὲν οἱ Νεότουρκοι τὸ ἔργον τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν

¹ Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν ἑνὸς τῶν δημογερόντων τῆς Καλύμνου ἐν τῷ Secolo τῆς 21 Μαΐου 2 Ἰουνίου 1912. Πρβλ. πληρέστερα περὶ τῶν Δωδεκανήσων ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου ἐν τῷ Νέφ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Θ' σ. 143 κ. ἐ.

κατοχῆς τῶν νήσων τούτων μετὰ τῆς Λειψοῦς, τῆς Κῶ καὶ τῆς Ῥόδου τῷ 1912 ἐδόθη ἡ μὴ τηρηθεῖσα ἐπαγγελία τῆς παλινορθώσεως τῶν ἐλευθεριῶν αὐτῶν. Τῷ δὲ 1902 οἱ Τοῦρκοι προέβησαν εἰς ὁμοίαν κατάργησιν τῶν προνομίων τῆς Θάσου, ὅπου εἰς τὴν ὑπὸ τουρκικοῦ στρατοῦ κατάληψιν τῆς νήσου ἐπηκολούθησε διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς ἐπιβολῆς νέων φόρων, ἡ δ' ἐν τῇ νήσῳ ἐπικυριαρχία τῆς Αἰγύπτου¹ περιορίσθη εἰς τὰ δάση καὶ τὰ μεταλλεῖα, ἀποτελοῦντα μέρος τοῦ βακουφίου τῆς Καβάλλας, οὗ διοικητῆς εἶνε ὁ χεδίβης.

Ἡ δὲ Σάμος εἶχεν ἀκουσα ἀποδεχθῆ τὴν ἐξάρτησιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Τουρκίας τῷ 1832, καὶ ἐχρειάσθη ἀποκλεισμός τοῦ λιμένος τοῦ Βαθέος, πρὶν ἢ συναινέσῃ εἰς αὐτονομίαν ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πρῶτος αὐτῆς ἡγεμὼν Στέφανος Βογορίδης, οὗ ἡ ἀρχὴ διήρκεσε σχεδὸν εἴκοσιν ἔτη, ἅπαξ μόνον ἐπεσκέφθη τὴν ἰδίαν ἡγεμονίαν, ἣν διώκησε δι' ἀλληλοδιαδόχων τοποτηρητῶν, ἑνδεκα τὸν ἀριθμὸν ἐν ὄλῳ. Ἡ δ' ἀπουσία αὐτοῦ ἐκ τῆς νήσου καὶ ἡ κακοδιοικησία τῶν τοποτηρητῶν προεκάλεσαν τοιαύτην δυσφορίαν, ὥστε τῷ 1849 ἐξερράγη ἐπανάστασις, ὃ ἀντιπρόσωπος τοῦ ἡγεμόνος ἐξεδιώχθη, καὶ αὐτὸς ὁ ἡγεμὼν ἠναγκάσθη τέλος νὰ παραιτηθῆ τῷ 1850. Ἐξεδόθη τότε νέος «Ἀναλυτικὸς χάρτης», ἐπικυρῶν μὲν τὰ ἐν ἔτει 1832 χορηγηθέντα προνόμια, ἀλλ' ἀντικαθιστῶν τὴν ἔμμεσον ἐκλογὴν τῆς συνελεύσεως ἀντὶ τῆς τέως ὑφισταμένης ἀμέσου. Ἀλλ' ὁ νέος ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος Καλλιμάχης οὐδέποτε ἐπάτησε τὸν πόδα ἐν τῇ Σάμῳ, ἣν διώκησε διὰ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Κονεμένου, ἕως τῆ εἰσηγήσει τοῦ Στράτφορντ de Redcliffe ἐστάλη εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν κρίσιμον περίοδον τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ὃ Ἰωάννης Γκίκας, ὃ κατόπιν ἐν Ῥωμανίᾳ πολιτευτῆς, τὸ μὲν πρῶτον ὡς τοποτηρητῆς, εἶτα δ' ὡς ἡγεμὼν. Ὁ Γκίκας κατέστειλε τὴν πειρατείαν καὶ τὴν ληστείαν, αἵτινες ἐδήουν τὴν νῆσον, ἐβελτίωσε τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, καίπερ δὲ ὢν ἄσημος Ἕλληνας λόγιος, συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς τὴν ἵδρυσιν ἀνωτέρας σχολῆς, ἀρμοδίως κληθείσης Πυθαγορείου ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ περιωνύμου φιλοσόφου τῆς ἀρχαίας Σάμου. Οἱ δὲ τέσσαρες ἄμεσοι αὐτοῦ διάδοχοι ἐξηκολούθησαν προάγοντες τὰ δημόσια ἔργα, καὶ κατὰ τὴν μεγάλην κρίσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος μεταξὺ τοῦ 1875 καὶ τοῦ 1878 ἡ Σάμος ἔμεινεν ἀδιατάρακτος. Ἀλλ' ἅμα τῇ παρελεύσει τῆς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 196.

κρίσεως ἐκείνης ἡ βουλή ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπαιτοῦσα τὸν ἀναδιορισμὸν τοῦ Ἀδοσίδου, ὅστις εἶχε προκηρατίσει ἡγεμῶν, ἀντὶ τοῦ ὑπεράγειν ἀδρανοῦς ἡγεμόνος τοῦ κυβερνήσαντος τὴν νῆσον κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα. Ἡ δὲ ἄμεσος παραίτησις τοῦ πρόφρονος Φωτιάδου, ὅστις εἶχε πράξει ἡσύχως πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν τῇ νήσῳ καὶ μνημονεύεται ἀκόμη μέχρι τῆς σήμερον ὡς ἰδρυτῆς ἱερατικῆς σχολῆς, ἐδίδαξε τὴν συνέλευσιν, ὅτι ἦτο ἐπικίνδυνον τὸ καθαιρεῖν ἡγεμόνας. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν ἐν τῶν κυρίων αἰτίων τῆς ἐπακολουθησάσης ἐν Σάμῳ ἀκαταστασίας. Ἐτι δὲ μεγαλειτέρα ἀπέβη ἡ ἰσχὺς τῆς συνελεύσεως, ὅτε ἀνεδείχθη ἡγεμῶν τῷ 1885 ὁ γνωστὸς πολιτευτῆς Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆς. Οὗτος ἐπέτρεψεν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν τοῦ σώματος ἐκείνου νὰ διευθύνῃ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ καὶ τοὺς διορισμοὺς τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων οὕτως, ὥστε ἡ ἀρχὴ τοῦ ἡγεμόνος ἀπέβη ἡ ἀνταμοιβὴ φατριαστικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἀλλὰ μέτρα ληφθέντα κατὰ τῆς φυλλοξήρας, ἣτις κατέστρεφε τὰς περιωνύμους ἀμπέλους τῆς Σάμου, κατέστησε τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ἀντιδημοτικὴν, καὶ παρέστη ἀνάγκη νὰ γείνη χρῆσις βίας χάριν καταστολῆς τῶν ταραχῶν· ἱκανοὶ δὲ χωρικοὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν, καὶ ἡ ἀφίξις τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ παράβασιν τοῦ φερμανίου τοῦ 1832 ἐπηύξησεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν δυσἀρέσκειαν, ὥστε ὁ ἡγεμῶν ἠναγκάσθη τῷ 1894 νὰ παραιτηθῇ.

Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ ἀρχὴ τῶν ἡγεμόνων ἔσχε μακρὰν διάρκειαν, ἐπειδὴ ἐντὸς ἐξήκοντα ἐτῶν ὀκτὼ μόνον ἄνδρες εἶχον ἡγεμονεύσει τῆς Σάμου. Ἀλλὰ κατὰ τὰ ἐπόμενα δεκαοκτὼ ἔτη δέκα ὅλοι ἡγεμόνες ἦρξαν ἐν τῇ νήσῳ. Καὶ δὴ μετὰ τὴν αὐστηρὰν διοίκησιν τοῦ Ἀλβανοῦ Βέροβιτς, ὅστις κατόπιν ἐφημίσθη διὰ τὴν ἐκ Κρήτης φυγὴν αὐτοῦ, ὁ Στέφανος Μουσοῦρος, ὁ κατόπιν πρέσβυς τῆς Τουρκίας ἐν Λονδίῳ, εὔρε τὴν συνέλευσιν ἀποφασισμένην νὰ σφετερισθῇ τὰς ἡγεμονικὰς λειτουργίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠκούσθησαν καὶ πάλιν τὰ παράπονα τῶν Σαμίων, καὶ ῥιζικὴ μεταρρύθμισις τῷ 1899 περιώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος, ὑποβιβασθέντος εἰς ἀπλήν σκιάν. Καὶ εἶχε μὲν ἔκτοτε ὁ ἡγεμῶν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ συμβούλους ἢ βουλευτάς, ἕνα δι' ἕκαστον διαμέρισμα τῆς νήσου, ἐκ καταλόγου ὀκτὼ ὑποψηφίων ὑποβαλλομένου εἰς αὐτόν· ἀλλ' ἠναγκάσθη ὁμοῦ κατόπιν νὰποδέχεται τοὺς τέσσαρας ἐκείνους, οὓς ἐξέλεγεν ἡ συνέλευσις, συνισταμένη ἐκ τριάκοντα καὶ ἑννέα μελῶν καὶ τοῦ μητροπολίτου, ἄνευ

τοῦ δικαιώματος παύσεως τῶν βουλευτῶν ἢ διαλύσεως ἢ ἀναβολῆς τῆς συνελεύσεως. Ὁ ἡγεμῶν, μετεωριζόμενος μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἀξιώσεων τῆς συνελεύσεως καὶ περιβεβλημένος διὰ περιορισμένου δικαιώματος ἀπορρίψεως τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς, ἦτο συγχρόνως δημιουργημὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παίγνιον τῶν σαμιακῶν φατριῶν. Οὕτω τὸ ἡγεμονικὸν μέγαρον τοῦ Βαθέος δὲν ἦτο κλίνη ῥόδων.

Ἐκτοτε οἱ ἡγεμόνες διεδέχοντο ἀλλήλους γοργῶς. Καὶ εἰς μὲν ἀνεκλήθη, ἅτε καταγεύλας τοὺς Σαμίους ὡς ἀξιώσαντας νὰναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς νήσου ὁ πρίγκιψ τῆς Ἑλλάδος Νικόλαος, καθ' ἃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γεώργιος ἦτο ὑπάτος ἀρμοστής τῆς Κρήτης, ἄλλος δὲ, οὗ κύριος σύμβουλος ἦτο ὁ κουρεὺς αὐτοῦ, περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἅτ' ἐπιτρέψας εἰς τοὺς βουλευτάς τὴν ὑπερβασίαν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν· τρίτος τις, ἀνήκων εἰς τὸν γνωστὸν οἶκον Μαυρογένη, ἴδρυσεν μὲν

Ἡ Α. Β. Υ. ὁ πρίγκιψ Νικόλαος.

τεχνικὴν σχολὴν καὶ προήγαγε τὴν τε γεωργίαν καὶ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἡραίου, ἀλλ' ἔτυχε σφοδρᾶς ἀντιπολιτεύσεως παρὰ τῶν ἐπιχωρίων πολιτευτῶν. Τέλος τῷ 1907 ὁ σουλτᾶνος ἔστειλεν εἰς τὴν Σάμον ὡς ἡγεμόνα τὸν Κρητὰ Κοπάσην, κεκηρυγμένον μισέλληνα, οὗ ἡ ἀρχὴ ὑπῆρξεν ἡ ταραχωδεστάτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νήσου. Οὗτος τῷ 1908 ἠρνήθη νὰ συγκαλέσῃ τὴν συνέλευσιν, καὶ ἠπειλήσεν νὰ κάμῃ χρῆσιν τουρκικοῦ στρατοῦ πρὸς διάλυσιν αὐτῆς, ἂν ἤθελε συνέλθει αὐτο-

βούλως. Ὁ δὲ λαὸς ἐπολιόρκησεν αὐτὸν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ μεγάρῳ καὶ ἐπυροβόλησε κατὰ τοῦ στρατοῦ, ἐπὶ δὲ τούτοις ὁ τουρκικὸς στόλος ἐβομβάρδισε τὸ Βαθύ. Ὁ Θεμιστοκλῆς Σοφούλης, ὁ λόγιος ἡγέτης τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ὁ δυνατώτατος τῶν Σαμίων, ἤναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς τὴν Σῦρον, καὶ ὑπέβαλεν ὑπόμνημα εἰς τὰς τρεῖς προστάτιδας δυνάμεις, ἐν ᾧ ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ Τουρκία ἐφίετο «νὰ καταστήσῃ τὴν Σάμον τουρκικὴν ἐπαρχίαν». Ἐξετίθετο δ' ἐν αὐτῷ, ὅτι ὁ ἡγεμὼν εἶχε προβῆ εἰς περαιτέρας παραβιάσεις τοῦ Συντάγματος, αὐξήσας μὲν τὸν τουρκικὸν στρατὸν, ἐπιτρέψας δὲ τὴν ἐπὶ τῶν σκηνῶν ἀναπέτασιν τῆς τουρκικῆς σημαίας ἀντὶ τῆς σαμακῆς, προκαλέσας οὕτω τέλος τῷ 1912 καὶ τὸν ἄλλως ἀδικαιολόγητον βομβαρδισμόν τῆς αὐτονόμου νήσου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν. Ἡ δὲ κατ' Ὀκτώβριον τῷ 1908 ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ κρίσις ἤγαγε τοὺς Σαμίους, καθ' ἃ καὶ τοὺς Κρήτας, εἰς ἐρεθισμόν ὑπὲρ ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ, καίπερ γεωγραφικῶς γειτονεύοντες πρὸς τὴν Ἀσίαν, εἶνε φυλετικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἅπαντες Ἕλληνες, καὶ τῇ 10 Μαρτίου 1912 ὁ Κοπάσης ἐδολοφονήθη. Ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Βεγλερῆς κατελύθη ὑπὸ τοῦ Σοφούλη, ἐπιστρέψαντος εἰς τὴν νήσον μετὰ σώματος ἐθελοντῶν. Ἐπωφελούμενοι δ' οἱ Σάμιοι τὸν βαλκανικὸν πόλεμον, ἐκήρυξαν τὴν ἐνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος τῇ 11 Νοεμβρίου 1912. Καὶ ὁ μὲν συνετὸς πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπεδέχθη προσωρινῶς τὴν ἀπόφασιν ταύτην μετ' ἐπιφυλάξεως, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἰδιάζουσαν διεθνῆ θέσιν τῆς νήσου. Ἀλλὰ τῇ 2 Μαρτίου 1913 ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα κατέλαβον ἐπισήμως τὴν Σάμον, ἥτις οὕτω μετὰ ὀγδοήκοντα ἔτη αὐτονομίας ἔγεινε μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου μετὰ τῶν 53.424 κατοίκων αὐτῆς.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ (1878)

Χιλιόμετρα
 100 75 50 25 0 100 200 300 400